

№ 200
2.
ЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМІТЕТ

ХРОНІКА
АРХЕОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

Ч 2

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ВАЛЕРІЇ КОЗЛОВСЬКОЇ

У КИЄВІ—1930

HIBLY

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ КОМІТЕТ

Die Ukrainische Akademie der Wissenschaften. Das Ukrainische Archäologische Komitee.

Chronik der Archäologie und Kunst. Heft 2. 1930. Zusammenfassungen Seite 97.
Redakteur Valerijā Kozlovskā.

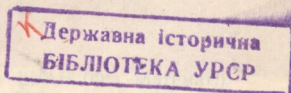
ХРОНІКА
АРХЕОЛОГІЇ ТА МИСТЕЦТВА

ч. 2

ЗА РЕДАКЦІЄЮ
ВАЛЕРІЇ КОЗЛОВСЬКОЇ

-2015-

У КИЄВІ—1930

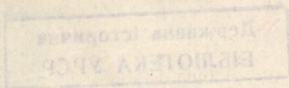
902.6

Бібліографічний опис
цього видання вміщено
в „Літоп. Укр. Друку“,
„Картковому реперт.“ та
інших покажчиках Укр.
Книжков. Палати.

Дозволяється випустити в світ.

Неодмінний Секретар Академії Наук

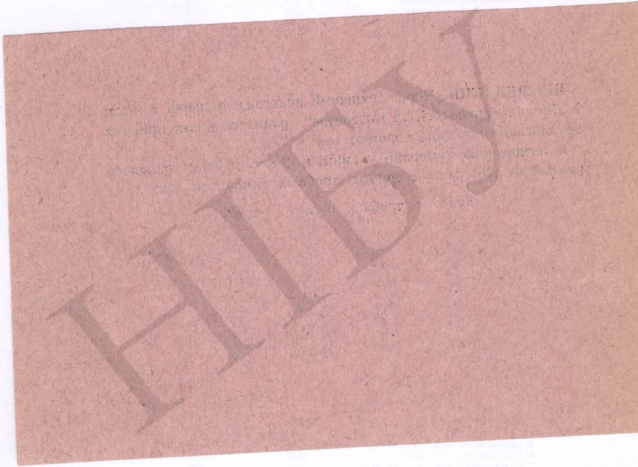
Академік *О. К. Корчак-Чепурківський*

ВІД РЕДАКЦІЇ. Через технічний недогляд друкарні в числі 1 „Хроніки археології та мистецтва“ трапилася низка прикрих друкарських помилок, чорниші тощо.

В позначенню нумерації у змісті ч. 2 (ст. 104—5) трапилася помилкова нумерація сторінок; треба їх виправити так:

було:	треба:	було:	треба:
1	3	57	59
6	7	63	65
21	23	69	71
29	31	73	75
33	35	75—79	77
37	39	80—90	83
47	49	91—96	93

ПАМ'ЯТІ НЕВТОМНОГО ПРАЦІВНИКА ВИДАТНОГО ГЕОЛОГА АКАДЕМІКА П. А. ТУТКОВСЬКОГО

(1858—1930)

У вівторок 3 червня 1930 р. після довгої та тяжкої хвороби помер на 73 році свого життя видатний геолог—академік Всеукраїнської Академії Наук та член Білоруської Академії Наук Павло Аполонович Тутковський.

Небіжчик походив із м. Липовця на Київщині. Середню освіту він здобув у Житомирі, а вищу в київському університеті. За те, що він брав участь у студентських заворушеннях, його виключено на рік з університету, проте це не перешкодило йому закінчити вищу освіту в цьому університеті. Ще перебуваючи в університеті, П. А. вже визначивсь своїми інтересами до мінералогії. Починаючи з 1883 р. він був стипендіатом для підготовки до професури і працював у галузі кристалографії та петрографії. Тут треба відзначити його мікроскопічні дослідження гранітів та пісковиків Київщини, а так само праці з мікрофавни. Р. 1899 він висунув нову теорію еолового походження лесу, що її визнали та прийняли зах.-європейські знавці. Велика попередня праця дала можливість П. А. р. 1911 підготувати роботу на звання доктора геології на тему „Копальні-пустелі північної півкулі“ („Ископаемые пустыни северного полушария“) в Московському ун-ті. З 1914 р. починаючи він професорував у київському університеті.

Відколи у Києві засновано Українське Наукове Товариство, П. Тутковський був за голову в природничому відділі цього Товариства, а коли утворено Академію Наук, був обраний у число перших академіків. Пізніше його обрано на голову II відділу ВУАН (Фіз.-Математ.).

По революції П. Ап. розгорнув визначну роботу, а саме: улаштував Геологічний кабінет, що під час 2-го Всесоюзного з'їзду геологів у Києві здивував членів з'їзду своїми цінними скарбами, утворив Геологічний Інститут (Укр. Наук.-Досл. Геол. Ін-т), далі розгорнув Геологічний кабінет в Геологічний музей та поробив багато іншої праці. Чималу ро-

боту перевів небіжчик і щодо підготовки нових кадрів та згуртування геологів.

Близько 1000 друкованих праць ось наслідки його наукової праці. Вони мають велике значіння не тільки в царині геології, але цінні своїми спостереженнями й для археолога України. П. Ап. видрукував так само низку розвідок з різних питань, зв'язаних з проблемами студій над первісною культурою. Згадаємо його працю „Краєвиди України“ або статтю в районному збірникові по Києву та Правобережжю, де він торкається питання про перебування на території України первісної людини. Відзначивши зміни підсоння, фльори та фавни, П. А. зазначає, що людина неолітичного віку на території Києва мусіла пережити всі ці згадані зміни підсоння, фльори та фавни за польодовикової епохи, мусіла пристосуватися до всіх цих змін і це повинно було відбитися на її житті, на її діяльності та культурі. „Можливо, що згодом, коли пошастить знайти більше слідів неолітичної культури на нашій території, можна буде зазначити, як відбилися на ній згадані зміни в природі нашої країни. У кожному разі цікаво мати це на увазі при майбутніх археологічних дослідках, між іншим, і на території Києва“ (ст. 31 Збірн. „Київ та його околиця“, К. 1926). Не менш цікаві для археолога авторові висновки щодо мізенської палеолітичної стації в геологічному освітленні, уміщені в другому районному збірникові по Чернігівщині, де П. А. торкається питання про передісторичну природу Чернігівщини. З його робіт, що безпосередньо стосуються до археологічних питань, відзначимо його гіпотезу про походження неолітичної культури („Наука на Україні“ № 3, X. 1922), а для пізніших культур розвідку—„Причина так званих „наступів азіяських варварів на Європу“ („Первісне громадянство“ № 3, К. 1926).

Не тільки своїми працями, а й порадами П. А. ішов назустріч археологам. Завсіди привітно зустрічав і давав поради молодим археологам, що зверталися до нього по розв'язання неясних для них питань з геології, і охоче зачитував навіть окремі лекції про походження та характер льодовеної доби, дюн тощо для гуртка археологів, залишаючи у слухачів яскраву картину цих геологічних явищ.

Трипільська культура цікавила П. А. Особливо цікавили його моноліти з прошаруваннями культурної верстви трипільської культури. Він навіть хотів подати до II—III ч. збірника „Трипільська культура на Україні“ спеціальну розвідку, присвячену деяким питанням цієї культури.

У цій стислій замітці не можна окреслити всю наукову вагу геологічних дослідів П. А., які надзвичайно важливі також і для української археології. Тут ми хотіли тільки

нагадати про значіння праці пок. академіка Тутковського для студій над історією матеріальної культури. Сподіваємось, що геологічна школа П. А. висвітлить величезне значіння свого вчителя в галузі геології й тим ширше освітіть важливість проблем, що він висунув у цій науці, які також необхідні, щоб розв'язати низку питань в археологічній науці. Сподіваємось так само, що ця школа в своїй дальшій науковій роботі і далі тими широкими шляхами, що їх накреслив невтомний працівник та видатний геолог акад. П. А. Тутковський.

Кирило Корнієв

На Україні знайдено покищо небагато решток палеолітичних культур: у науковій літературі на сьогодні відомо менш як два десятка палеолітичних станцій, відкритих на території нашої республіки¹. Проте й цю невелику кількість станцій вивчено не однаково міцно: тим часом, деякі з них (Києво-Кирилівська, Гончарівка, Мізинська) мають досить багату бібліографію, ввійшли у наукову літературу й приділено їм кілька статей², однієї з яких (Кирилівка) Ковальський Б. І. (Шевченківське топіс). Однак не варто, що в західно-європейській науці ще й досі не дуже думали про Україну: тільки „ein grosser weisses Fleck in der Paläolithik Europas“³.

До катогорії найменш вивчених палеолітичних станцій на Україні належить і станція в м. Іскорості⁴. У літературі ледки набереглись історичні про неї відомості. В. В. Харик, що відкрив і розкопав цю станцію, уважав за можливе порівнявати її з Києво-Кирилівською, а де-якому навіть ставити одне за інше⁵. Отже при певному уваженні на станцію можна б поісти відлати місце в лінійці інших українських палеолітичних станцій. І треба тільки пожалкувати, що дослідники не приділяли їй достатньої уваги.

Донедавна трохи чи не єдина звістка, що базувалася на безпосередньому вивченні матеріалу станції в м. Іскорості, була замітка В. В. Харика в його книзі „Древніе обитатели среднего Приднѣпровья“⁶. Щоправда, деякі цікаві дані про

¹ Перелік їх знає V. Schebatskyi: „Eine paläolithische Station in Hogo (Ukraine). Die Blätter, dritter Band, II Heft, 1923, S. 106.

² В. В. Харик: „Zum geologischen Alter des Hogo sarmatis telluris aus Malawa“, ibid., S. 124.

³ Іскорості — містечко колишнього Овруцького повіту (тепер Волинська область), офіційна назва його — Коростів.

⁴ В. В. Харик: „Древніе обитатели среднего Приднѣпровья и их культура в доисторическом археол. К., 1913, стр. 67.

ПАЛЕОЛІТИЧНА СТАЦІЯ В м. ІСКОРОСТІ

Кирило Коршак

На Україні знайдено покищо небагато решток палеолітичних культур: у науковій літературі на сьогодні відомо менш як два десятки палеолітичних стацій, відкритих на терені нашої республіки¹). Проте й цю невелику кількість стацій вивчено не однаковою мірою: тим часом, коли деякі з них (Киево-Кирилівська, Гонедька, Мізинська) мають досить багату бібліографію, іншим у науковій літературі ледві приділено по кілька сторінок, ба навіть рядків (стація в Ковальській балці, Шаповалівці тощо). Отож і не диво, що в західно-європейській науці ще й донині панує думка про Україну, як про „ein grosser weisser Fleck in der Paläolithkarte Europas“²).

До категорії найменш вивчених палеолітичних стацій на Україні належить і стація в м. Іскорості³). У літературі ледві набереється 5-6 сторінок про неї, а тимчасом В. В. Хвойка, що відкрив і розкопав цю стацію, уважав за можливе порівнювати її з Києво-Кирилівською, а де-в-чому навіть ставити вище за неї⁴). Отже при певному вивченні ця стація могла б посісти видатне місце в низці інших українських палеолітичних стацій, і треба тільки пожалкувати, що дослідники не приділили їй достатньої уваги.

Донедавна трохи чи не єдина звістка, що базувалася на безпосередньому вивченні матеріалу стації в м. Іскорості, була замітка В. В. Хвойки в його книзі „Древніе обитатели средняго Приднѣпровья“. Щоправда, деякі цікаві дані про

¹) Перелік їх див. V. Scerbakiwskyj, Eine paläolithische Station in Honci (Ukraina). Die Eiszeit, dritter Band, II Heft, 1926, S. 106.

²) J. Bayer, Zum geologischen Alter des „Homo sapiens fossilis aus Wawawa“, ibid., S. 124.

³) Іскорость — містечко колишнього Овруцького повіту на Волині—нині районовий центр; офіційна назва його—Коростень.

⁴) В. В. Хвойка, Древніе обитатели средняго Приднѣпровья и ихъ культура въ доисторическія времена, К., 1913, стор. 6-7.

цю стацію подав і А. А. Спіцин у статті „Русскій палеолит“¹⁾; проте треба сказати, що в розділі про Іскорость автор більше місця віддав цитаті з архіву Археологічної комісії²⁾, ніж викладові власних спостережень над археологічним матеріалом стації (до речі, автор мав під рукою тільки зразки, що їх надіслав В. В. Хвойка до Археологічної комісії³⁾). Інші, відомі нам, відгуки про цю стацію становлять собою або скорочений переказ згаданих заміток В. В. Хвойки та А. А. Спіцина⁴⁾, або ж подають саму назву стації без ширших коментарів⁵⁾. Не варто, мабуть, і говорити про те, що до жадної з названих заміток не додано відповідного ілюстративного матеріалу, коли не брати до уваги досить невиразної фотографії місця розкопів, що її наводить А. А. Спіцин у тексті своєї статті⁶⁾.

Отож цілком зрозумілий буде інтерес, що його викликає публікація чеського вченого Йозефа Скутіля про палеолітичну стацію в м. Іскорості⁷⁾. Ця публікація полягає в тому, що автор, коротко виклавши історію відкриття стації та схарактеризувавши здобутий під час розкопів археологічний матеріал,—зауважує: „Dank des Entgegenkommens meines verehrten Lehrers, des Herrn Prof. L. Niederle, kann ich hier die von V. Chvojka bei Iskorost gemachten Funde abbilden, die er schon lange vor dem Kriege Herrn Prof. L. Niederle mitgeteilt hatte“. Далі автор додає: „Nach dem vermutlich verlorengegangenen Material gehört die Station von Iskorost sichtlich ins jüngere Paläolithikum, vermutlich zur Gruppe von Stationen nachdem Typus von Kostienki“⁸⁾, і наприкінці висловлює певність, що стація не піде в забуття і що на її місці буде розпочато методичні розкопи.

Отже, як бачимо, ця невеличка замітка подає деякі нові

¹⁾ Записки отдѣлення Русской и Славянской археологии И. Русскаго Археологическаго Общества, т. XI, 1915, стор. 142—144.

²⁾ Ibidem, стор. 142, примітка 2. Цитата становить, очевидно, витяг із писаного звідомлення В. В. Хвойки про свої розкопи влітку року 1911.

³⁾ Ibidem, стор. 144.

⁴⁾ Б. Вишневский, Доисторический человек в России. Додаток до книги Г. Осборна „Человек древнего каменного века“, Л., 1924, ст. 464—465.—Ю. В. Готье, Очерки по истории материальной культуры Восточной Европы, Л., 1925, ст. 37.—Отчет И. Археологической комиссии за 1911 г. М., 1914, ст. 64—65. Останню замітку складено, очевидно, теж на підставі листовного повідомлення В. В. Хвойка про свої розкопи року 1911.

⁵⁾ V. Scerbakivskyj, цит. праця, ст. 106. У примітці 8 про стацію в Іскорості автор зауважує: „Literarische Berichte fehlen. Manche Funde hatte V. Chvojka in Kiev“.

⁶⁾ А. А. Спичинъ, Русскій палеолитъ, ст. 143, мал. 6.

⁷⁾ Josef Skutil, Ossarynce und Iskorost, zwei paläolithische Stationen in Osteuropa (Ukraine).—Eiszeit und Urgeschichte, fünfter Band, 1928, S. 48.

⁸⁾ Ibidem, S. 48.

дані до історії студій над палеолітичною стацією в м. Іскорості. Але найголовніша заслуга її автора полягає в тому, що він перший подав у друку фотографії речей, що їх здобув В. В. Хвойка під час розкопів цієї стації.

Однаке, підкресливши чималу вагу нової публікації Йозефа Скутіля, ми все ж мусимо зауважити, що в тексті замітки авторові не пощастило уникнути деяких фактичних помилок та неясностей (наприклад, у питаннях про час відкриття та глибину залягання стації, в міркуваннях про долю знахідок тощо); щождо фотографій, то й їхнє наукове значіння великою мірою знецінюється через те, що речі знято в дуже зменшеному вигляді, а справжніх розмірів при тому не зазначено¹⁾. Усіх цих хиб автор допустився тільки тому, що недостатньо був поінформований про обставини відкриття стації, знов же й через те, що не міг безпосередньо обізнатися з викопаним там матеріалом.

Ось через що ми й вважаємо за потрібне переглянути питання про палеолітичну стацію в м. Іскорості, подавши при тому деякі нові, невідомі ще в науці, дані. Це зробити нам тим легше, що ми маємо змогу розглянути речі, які здобув В. В. Хвойка під час розкопів у м. Іскорості: ці речі (принаймні частина їх) не загинули, як гадає Йозеф Скутіль, а переховуються у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Шевченка. Окрім того, з дозволу В. Є. Козловської²⁾, ми маємо змогу використати відомості про Іскорость із польового зшитка та чорнеток В. В. Хвойки. Деякі відомості беремо ми з архіву Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного Музею, а так само з власних спостережень на місці стації під час одвідин р. 1930.

Ми тут не розглядатимемо всіх обставин, за яких відкрито стацію: про них досить докладно розповідають В. В. Хвойка та А. А. Спіцин у згаданих уже працях; ми звернемо свою увагу на ті питання, що їх найменш з'ясовано в науковій літературі.

Через те, що палеолітичну стацію в м. Іскорості вивчено не досить, на багато питань, зв'язаних з цією стацією, ми не можемо знайти точної відповіді в друкованих ма-

¹⁾ Копії фотографій, які свого часу надіслав В. В. Хвойка до проф. Л. Нідерле і які нині видав Йозеф Скутіль, переховуються в архіві Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного Музею. З трьох Хвойчиних таблиць Скутіль склав дві, при чому знімки зменшено більш, як удвічі. Якою мірою зменшено речі на фотографіях В. В. Хвойки нам, на жаль, встановити не пощастило.

²⁾ За що висловлюємо їй щирю подяку.

теріялах про неї. Тільки дата відкриття стації—рік 1911¹⁾—не викликає жадних сумнівів, дарма що Йозеф Скутіль робить тут помилку, називаючи чомусь рік 1909.

Але вже в даних про місце стації криються неясності. В. В. Хвойка так визначив це місце: „Стоянка находилась въ самомъ м. Искорости вблизи скалистого берега мѣстной рѣки Ужь“²⁾. Одначе, А. А. Спіцин, що писав свою статтю пізніш як Хвойка, про місце стації зауважує: „Положение ея не при водѣ, единственное въ своемъ родѣ, покамѣсть не можетъ быть объяснено“³⁾. В основі цього зауваження А. А. Спіцина лежить, очевиднож, якесь непорозуміння. В архіві Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка зберігається світлина розкопів палеолітичної стації в м. Іскорості. На тій світлині видно, що стація лежала так близько біля річки, що остання відбилася навіть на світлині⁴⁾. А в чорнетках В. В. Хвойки про могили, що під одною з них знайдено стацію, є такі зауваження: „Кромѣ того, подвергнуты были изслѣдованію 2 крупныя курганныя насыпи, находящіяся въ самомъ мѣстечкѣ возлѣ каплицы, противъ мѣста т. н. Ольгина купальня... Означенные курганы расположены на отдѣльной площадкѣ, возлѣ которой тутъ же протекаетъ р. Ужь“⁵⁾. Отже вищенаведена вказівка В. В. Хвойки цілком слухна. Проте все ж вона така неточна, що коли ми в квітні року 1930, одвідавши вкупі з С. С. Магурою м. Іскорость, спробували були, на ній ґрунтуючись, знайти місце стації,—з цим нам рішуче не пощастило. І тільки провід гром. м. Іскорості М. П. Подольського, що сам ще пам'ятає Хвойчині розкопи, допомогли нам у цій справі.

Стація містилася була на невеличкому трикутному майданчику, що південний його бік прилягає нині до вулиці Урицького (кол. Любовицька), північно-західній—до садиби згаданого вже М. П. Подольського, а північно-східній проходить по самому краю урвища, що в деяких місцях має біля чотирьох метрів заввишки й спадає до „Банного“ провулка. Під урвищем місцеві мешканці беруть пісок; через те край урвища відступає все далі й далі на південний захід; за останні років 20 цей відступ, як каже

1) В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

2) Ibidem, ст. 6.

3) А. А. Спицынъ, Русскій палеолитъ, стор. 143.

4) Центральну частину цієї світлини А. А. Спіцин умістив у тексті цитованої вже не раз статті „Русскій палеолитъ“, ст. 143, мал. 6. В правому горішньому куті видно частину річки (темна пляма на малюнку).

5) В. В. Хвойка, Разкопки кургановъ в м. Искорости, Овручскаго у., Волынской губ. Рукопис-чорнетка, стор. 2 і 9.

М. П. Подольський, досягнув щось близько 5 метрів. Метрів за 65 від підосви цього урвища протікає у напрямку майже з півдня на північ р. Вуж.

На самому майданчику ближче до вул. Урицького стоїть старовинна католицька капличка, а по боках її ростуть два старезні дуби. Такий самий дуб росте й на схилі високої (1,87 м заввишки) могили, що лежить в південно-західньому куті майданчика й має в обводі 44 метри. Верховину цієї могили під час своїх розкопів зрізав В. В. Хвойка, одначе до кінця не розкопав¹⁾.

Окрім описаної, на майданчику була еще одна могила, що містилася в північно-східньому його куті, метрів за 10 від першої, і була завбільшки мало не така сама, як згадана вище²⁾. Як каже М. П. Подольський, що могилу В. В. Хвойка почав копати першою; отож вона, очевидно, і є та могила, що її В. В. Хвойка в своєму польовому зшитку зазначив, як „курганъ А въ м. Искорости“³⁾. Могилу зрізано цілком⁴⁾, при чому землю пересипано ближче до краю урвища; нині це місце вже одвалилося й сліди від могильного висипу зникли абсолютно. На місце колишньої могили на майданчику вказує ледві помітний валик, що йде навколо теж ледві помітної западини, що мабуть припадає на середину розкопаної могили. Саме це місце найбільш відповідає світлині, що її знято під час Хвойчиних розкопів; отож його й можна з певністю вважати за місце палеолітичної стації.

Цю думку стверджує й досить грубий (25 см) шар попелу, вугілля та перепаленого каміння, що тягнеться по самому краю урвища на 2,4 м і припадає якраз проти згаданої западини з валиком. Очевидно, це рештки того вугільного прошарка, що його В. В. Хвойка знайшов над стацією на самій поверхні землі під могильним висипом „кур-

¹⁾ Про цю могилу в чорнетці В. В. Хвойки сказано: „Изъ нихъ первый курганъ, расположенный ближе къ дорогѣ, — 'рядомъ' съ курганной насыпью котораго стоить въковой, громаднхъ размѣровъ роскошный дубъ, — подвергнутой нами раскопкѣ, имѣлъ 4,4 м высоты и около 20 м въ диаметръ“. Рукопис, ст. 10.

²⁾ У тій же чорнетці про цю могилу читаємо: „Второй курганъ расположенъ былъ отъ предшествующаго въ нѣсколькихъ метрахъ, на сѣверовостокъ, а насыпь его имѣла высоты 4,8 м, а в диаметръ 21 м“. Рукопис, ст. 11.

³⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, ст. 2.

⁴⁾ Можливо, що це сталося вже без участі В. В. Хвойки, бо розміри розкопу В. В. Хвойка визначає так: „Подвергнутая раскопкѣ площадь этого кургана занимала пространство 11,5 м въ длину, 8 м въ ширину“. Рукопис, ст. 11.

гана А¹⁾ Проти цього вугільного шару в осипинах піску знайшли ми два кам'яні оброблені відщепки і кілька черепків із слов'янським орнаментом. За 1,4 м від цього вугільного шару на краю урвища помітно другий такий самий шар вугілля, що вкриває простір в 1,4 м, а ще за 0,80 м— третій, що простягається на 1 м. Біля останнього вугільного прошарування, як розповідали співробітники місцевого музею, при здобуванні піску викопано людський кістяк.

Отже з усього сказаного можна зробити висновок, що стація лежала на плято, яке метрів на 4 підносилося вище долини р. Вужа й відстояло від берега метрів ча 65. Хоча це й не „вблизі скалистаго берега“, одначе не так уже й далеко, щоб можна говорити про „положеніє ея не при водѣ“.

Так само не досить чітко виявлено в літературі й геологічні та стратиграфічні умови залягання стації. Як каже В. В. Хвойка, стація „залегала въ чистомъ нетронутомъ слоѣ материковой земли, которой также была и прикрыта. Слой этотъ уже при поверхности земли смѣнялся пластомъ земли, образовавшейся отъ перегноя растительности. Въ VIII—IX в. главная площадь этой стоянки была покрыта высокой, обширной курганной насыпью“²⁾. Як бачимо, в тексті своєї замітки про Іскорость В. В. Хвойка не подав геологічного визначення материкового шару. Зате на чорнетці схематичного розрізу проти шару з написом „материкъ“ рукою В. В. Хвойки зазначено: „последилювиальный слой песка“³⁾. У звідомленні ж Археологічної комісії материковий шар визначено як лес⁴⁾.

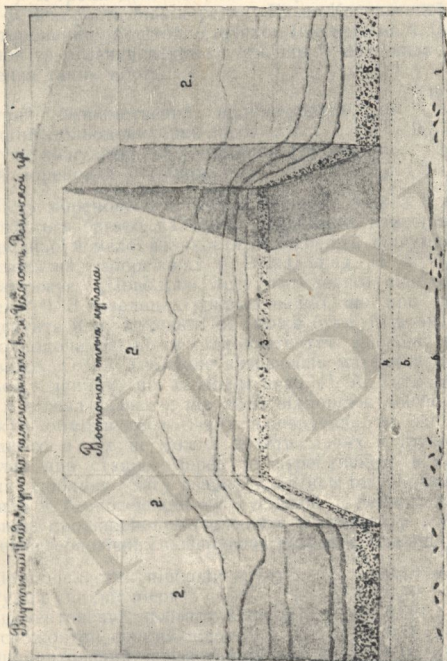
Цю непогодженість в археологічних свідченнях ми маємо змогу легко виправити, ґрунтуючися на даних геології. У своїй найновішій праці про узбережжя р. Вужа акад. П. А. Тутковський так пише про геологічні умови м. Іскорості: „В самому м. Іскорості, згідно з моїми дослідями, на вершку лівого берега ріки Вужа, на вулицях і по садибах майже всюди на поверхні видко більш—менш грубу поволоку безнаметневих, сипких польодовикових пісків... Зрідка, спорадично у польодовиковому піску трапляються в дуже малій

¹⁾ „На глубинѣ 4 м от поверхности насыпи на древнемъ уровнѣ земли открытъ былъ сплошной слой угля, золы и кусковъ обожженной глины толщиной 0,15—0,25 м, покрывающий почти всю площадь, занятую раскопкой, въ которомъ кое-гдѣ попадались фрагменты пережженныхъ человѣческихъ костей и черепки глиняныхъ сосудовъ древней славянской эпохи“. Рукопис, ст. 12.

²⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

³⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, ст. 2, „Курганъ А в м. Іскорости“.

⁴⁾ Отчетъ Археологической комиссіи за 1911 годъ, ст. 64.

Розріз могили в Іскорості на місці палеолітичної сташі.
(З кресл. В. Хвойки).

кількості окремі дрібні наметні кременя та різних пісковиків; це є останки розмитого моренового суглинку, що подекуди залягає під польодовиковими пісками, в западинах граніту¹⁾. А трохи далі той таки автор додає: „На західній закраїні м. Іскорості, біля перетину Києво-Ковельської залізниці з старовинним поштовим шляхом (що веде на м. Овруч), я знайшов та оглянув декілька ям, що в них видно було відслонення таких порід:

Грубість

- а) Сірий, безнаметневий, щільно-збитий, не сипкий польодовиковий пісок 0,7 метра
- б) Дуже піскуватий, неоднорідний, грубий, бурий мореновий суглинок до 2 „

Грубість моренового суглинку тут дуже змінна. В ньому спостерігається багато наметнів, переважно наметнів кременя середньої й малої великості²⁾. Нарешті, підсумовуючи свої досліді на узбережжях р. Вужа, акад. П. А. Тутковський зауважує: „Поволоки лесу тут зовсім ніде не спостережено“³⁾. З наведених уривків видно, що про лес як про підґрунтя в м. Іскорості не може бути й мови, натомість польодовикові піски становлять тут звичайне геологічне явище. Отже Хвойчине визначення материка цілком збігається з даними, що їх подає акад. П. А. Тутковський, а тому й можна вважати, що воно відповідає дійсності.

Щождо обмірів геологічних нашарувань, то, на жаль, для жадного з них не можна знайти даних в друкованих матеріалах про стацію. Через те, перебуваючи в м. Іскорості, ми особливу увагу звернули на цей бік справи. Нам пощастило в безпосередньому сусідстві з першим із описаних вище прошарків вугілля знайти й промірити в урвищі відслонення геологічних нашарувань; результати вийшли такі:

- а) Сіропепелястий піщаний ґрунт 0,10 м
- б) Рудий сипкий пісок 0,50 „
- в) Цементований залізастий пісок 0,20 „
- г) Ясножовтий сипкий пісок 0,15 „
- д) Цементований залізастий пісок 0,05 „
- е) Ясножовтий сипкий пісок 0,09 „
- е) Цементований залізастий пісок 0,05 „
- ж) Різнокольорові (ясножовтий, зеленкуватий) сипкі й верстуваті піски 0,48 „

¹⁾ Акад. П. А. Тутковський, Узбережжя ріки Вужа. Наукові записки. Орган Київських Науково-Дослідних кафедр, т. III, вип. 2, ст. 107.

²⁾ Ibidem, ст. 108.

³⁾ Ibidem, ст. 154.

- з) Рінячиння 0,27 м
 і) Сірожовтий пісок 0,75 „¹⁾

В якому ж із цих нашарувань залягала палеолітична стація?

Мало не всі дослідники зазначають глибину залягання культурного шару, але й тут виявляється низка неясностей. У літературі фігурують величини: „на глубинѣ полуметра“²⁾, „не глубже 0,8 метра“³⁾, „на глубинѣ почти одного метра“⁴⁾, нарешті неясне „in grösserer Tiefe“⁵⁾. Яка з цих величин ближча до істини?

У чорнетках В. В. Хвойки на схематичні профілі східної стіни в розкопі „кургана А въ м. Іскорости“⁶⁾ глибину залягання культурного шару визначено цифрою 0,8⁷⁾, але на другій профілі тієї ж стіни ту саму просторінь зазначено цифрами 0,5—0,8⁸⁾. У цьому, здається, можна вбачати вказівку на те, що в різних місцях стації культурні нашарування залягли на різній глибині. Це стверджують і цифри (0,75, 0,80, 0,87), що стоять на схематичних контурах вогнищ і мають, очевидно, показувати глибину, на якій залягає кожне з них, — а також і профіль на таблиці⁹⁾, що її склав і зфотографував В. В. Хвойка (див. таблицю I; вогнища — темні смуги в материк — зазначено не на одному рівні). Зокрема про цифру 0,5 в цитаті, що її наводить А. А. Спицин з архіву Археологічної Комісії, маємо таку вказівку: „На глубинѣ 0,5 метра въ словъ нерушенной материковой земли стали попадаться разнообразныя по величинѣ и формѣ кремневые осколки и такія же орудія“¹⁰⁾. Не знати тільки, чи ці осколки та знаряддя лежали нарізно, чи скупчувалися в окремий прошарок; на останнє ніби

¹⁾ Про геологічний вік цих нашарувань в розмові зо мною проф. В. І. Крокос вивисив гадку, що як зцементований залізястий, так і ясножовтий сипкий піски, можливо, становлять собою флювіогляціальні наверстування Вюрма II. — Користуюся з нагоди висловити свою щирю подяку проф. В. І. Крокосові, а так само акад. В. В. Різниченкові та Г. Закревській за їхні вказівки щодо геології м. Іскорости.

²⁾ Ю. В. Готье, Очерки по истории материальной культуры, ст. 37.

³⁾ А. А. Спицынъ, Русский палеолитъ, стр. 142. — Отчетъ Арх. Комиссии, стр. 64.

⁴⁾ Б. Вишневский, Доисторический человек в России, стор. 464.

⁵⁾ Josef Skutil, Ossarynce und Iskorost, ст. 48.

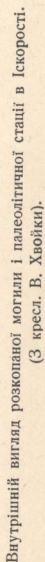
⁶⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, стор. 2.

⁷⁾ Цифри на малюнках у польовому зшитку В. В. Хвойки не мають ніяких підписів; одначе треба гадати, що вони визначають метри.

⁸⁾ Польовий зшиток В. В. Хвойки, ст. 3.

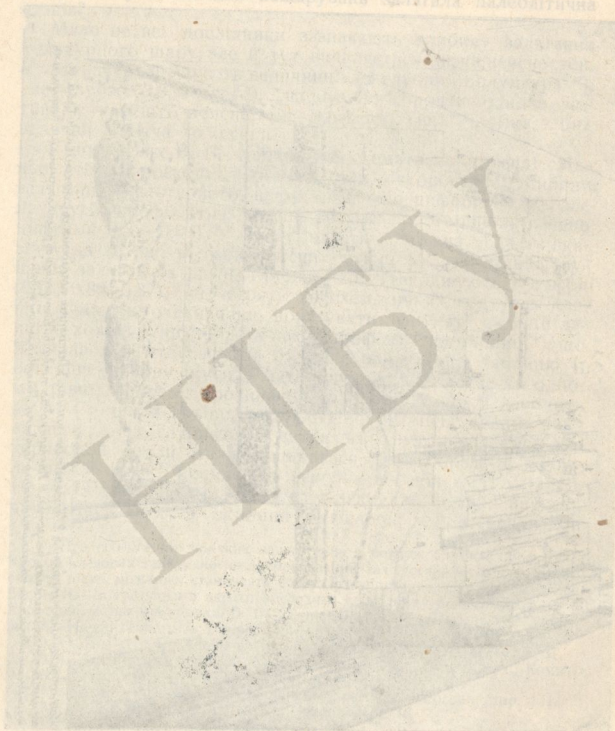
⁹⁾ На таблиці В. В. Хвойки знято два рисунки разом. З технічних причин ми подаємо кожний рисунок окремо (табл. I — горішній рисунок, табл. II — долішній рисунок; Хвойчин напис на табл. II стосується до обох рисунків).

¹⁰⁾ А. А. Спицынъ, ст. 143.

- а) Риндзіна 0,27 м
 б) Стрижовий пісок 0,75 м
 в) Жовтий пісок 0,75 м

Всього ж із цих шарів вийшло 11 палеонтологічних

Всього ж із цих шарів вийшло 11 палеонтологічних

палеонтологічних знахідок, що були зібрані в

палеонтологічній станції в м. Іскра, ст. 3.
 Всього ж із цих шарів вийшло 11 палеонтологічних
 знахідок, що були зібрані в палеонтологічній станції в м. Іскра, ст. 3.

Всього ж із цих шарів вийшло 11 палеонтологічних

натякає виображення їх на згаданій уже Хвойчиній таблиці (таблиця II; смуга оскілков у материку). Коли взяти до уваги слова В. В. Хвойки: „Здѣсь (в материку—К. К.) обнаружен цѣлый рядъ отдѣльныхъ кострищъ разнообразной величины, которыя пятнами выдѣлялись на общемъ фонѣ“¹⁾,—то про культурні нашарування палеолітичної стації в м. Іскорості можна зробити, здається, такий остаточний висновок: ці нашарування становили собою не суцільний масив, а склалися з кількох гнізд, що лежали на деякому віддаленні одно від одного і до того ж іще й на різній глибині (0,5—0,87 м від поверхні), в наверстуваннях ясножовтого піску²⁾. На жаль, глибини цих гнізд ніде не зазначено.

Щождо гумусового шару („пласть земли, образовавшейся вѣками отъ перегноя растительности“), то на глибину його ніби вказує цифра 0,1 на чорнетці згадуваної вже профілі східньої стіни в розкопі „кургана А въ м. Искорости“; ця цифра, як бачимо, цілком відповідає тій, яку одержали й ми при своїх вимірах. Нарешті глибину могильного висипу, в тому місці, під яким знайдено стацію, на тій же чорнетці показано в 2,65 м.

Отже, звівши до купи всі наведені вище відомості про стратиграфічні умови залягання палеолітичної стації в м. Іскорості, ми можемо скласти такий, приблизно, розріз її:

а) Могильний висип	2,65 м
б) Грунт	0,10 „
в) Нашарування пісків та рінячіння	2,54 „
г) Культурні залишки в попередній вер- стві пісків на глибині	0,5—0,87 „

Коли не брати до уваги могильного висипу, як явища не геологічного порядку, то глибина залягання культурних нашарувань стації буде не така вже й велика, надто як порівняти її з такими стаціями, як Києво-Кирилівська, Мізинська та Гонецька.

Визначивши характер залягання культурних нашарувань стації, перейдімо тепер до розгляду їх складу. У літературі з цього приводу немає великих розходжень. Тільки в питанні про кількість вогнищ, знайдених на стації, виявляється деяка непевність. Більшість авторів, у тому числі й сам В. В. Хвойка, говорить про „нѣсколько“ чи навіть про „цѣлый рядъ“ вогнищ, не називаючи при тому ніякої цифри, і тільки в звідомленні Археологічної Комісії ми знаходимо

¹⁾ В. В. Хвойка, Древние обитатели, ст. 6.

²⁾ На деяких примірниках крем'яного знаряддя з м. Іскорості в збірці Всеукраїнського Історичного Музею ще й донині збереглися невідміті залишки цього піску.

звістку про те, що на стації відкрито трое вогнищ. Це число—три—якраз відповідає кількості схематичних виображень вогнищ як на чорнетці В. В. Хвойки, так і на згадуваній уже таблиці (таблиця II), а тому його й можна прийняти без заперечень.

Щождо складу самих вогнищ, то В. В. Хвойка так описує його: „Здѣсь обнаруженъ цѣлый рядъ отдѣльных кострищъ разнообразной величины¹⁾, которые пятнами выдѣлялись на общемъ фонѣ земли, благодаря заключавшимся въ нихъ слоямъ золы и угля, переженной земли и прослойкамъ культурного слоя, который, повидимому, образовался изъ истлѣвшихъ костей животныхъ и другихъ органическихъ веществъ“²⁾. У цитаті, що її наводить А. А. Спіцин з архіву Археологічної комісії, про „прослойки культурного слоя“ сказано, що вони не покривали вогнищ, як це можна висувати з Хвойчиного тексту, а оточували їх, що, здається, більш відповідає дійсності. Окрім цих „прослоекъ“ вогнища оточувала ще й велика кількість крем'яних кругляків, оскільки та знаряддя. Отже, підсумовуючи, так можна уявити собі склад культурних прошарувань палеолітичної стації в м. Іскорості: а) попіл, б) вугілля, в) перепалена земля, г) органічні рештки і д) крем'яні кругляки, оскільки та знаряддя.

На жаль, В. В. Хвойка не зберіг зразків культурних прошарувань з м. Іскорості, через те й не можна нині точніше визначити складу їх (особливо органічних залишків). Зате крем'яного знаряддя збереглося чимало; до розгляду його ми оце й переходимо.

У Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка переховується 247 примірників крем'яного знаряддя з палеолітичної стації в м. Іскорості. Але це далеко не всі речі, що їх знайшов там В. В. Хвойка. Частину крем'яних виробів він надіслав до Археологічної комісії у Петербурзі³⁾, а частину—і то чи не найбільшу, коли взяти до уваги слова самого В. В. Хвойки: „Кострища были окружены необыкновеннымъ обиліемъ кремневыхъ орудій“⁴⁾,—залишив, мабуть, на місці. Яка доля речей, надісланих до Петербургу, невідомо. Грунтуючися на деяких зауваженнях А. А. Спіцина⁵⁾, можна здогадуватися, що він бачив їх ще року 1915. Отже речі, очевидно, переховуються нині десь у музеях Ленін-

¹⁾ У А. А. Спіцина є вказівка, що вогнища мали 1—2 м в діаметрі.

²⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

³⁾ Можливо, що саме ці речі знято на світлинах В. В. Хвойки, відбитки яких він надіслав до проф. Л. Нідерле. Цих речей у Всеукраїнському Історичному Музеї немає.

⁴⁾ В. В. Хвойка, Древніе обитатели, ст. 6.

⁵⁾ А. А. Спіцин, Русскій палеолитъ, ст. 144.

граду. Наступні наші зауваження базуватимуться тільки на розгляді речей, що зберігаються у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка.

Креміль, що його вживали давні мешканці Іскорості для своїх виробів, був трьох гатунків: 1) матовосірий, подекуди з білястими чи темними цятками, плямами й цілими смугами, 2) білий з рожевим відтінком і 3) рудий різних відтінків—од глинястожовтого до червоного.

Найуживаніший був креміль першого гатунку. Це—непрозорий, досить хрупкий креміль, обробка якого, мабуть, була зв'язана з деякими труднощами: часто—густо при вдарі матеріал давав неправильний (хоч і яскраво мушлюватий) злам, і від того знаряддя виходило досить грубе й коструbate на вигляд. Ця властивість матеріалу, можливо, залежала від того, що для вироблювання знаряддя вживали не свіжевикопаний із землі, а взятий на поверхні, певною мірою звітрений, креміль. Далеко менш уживаний був креміль другого гатунку; при відбиванні він давав тонкі, правильні й прозорі відщепки. Так само мало вживано й креміль третього гатунку: деякі зразки його (напр., креміль яскравожовтого кольору) давали при відбиванні короткі й широкі відщепки, які можна було вживати тільки, щоб виготовлювати скребачки.

Увесь цей матеріал був місцевого походження: креміль трапляється у великій кількості в пісках та морені як у самому м. Іскорості, так і в його околицях¹).

Чимало оскілков і знаряддя з м. Іскорості заховують на собі рештки природної кори; інколи в складках кори залишилися шматочки вапнякової маси, що вкривала колись крем'яну конкрецію; але здебільшого корка чиста, ба навіть блискуча. Очевидячки, конкреції, вживані як матеріал для знаряддя, немалий час підпадали діянню води, сонця та атмосферних чинників. На це ж указує й чимала патинізація кременю. На деяких оскілках видно, що процес патинізації почався задовго перед тим, як з кременю зроблено знаряддя. Оскільки цей процес посунувся вже після вироблення знаряддя,—сказати важко. Патина, що вкриває креміль, різного кольору—біляста, сіра, рожева.

Щодо техніки вироблення, то треба зауважити, що крем'яне знаряддя з м. Іскорості здебільшого зроблено способом сколювання відщепків од нуклевсів за допомогою відбивачів. Креміль тесали, тільки виробляючи велике масивне знаряддя, якого загалом знайдено небагато. Дуже рідко трап-

¹) Акад. П. А. Тутковський, Узбережжя р. Вужа, ст. 107.

ляється також повторне оббивання, а ретуші майже й зовсім немає, якщо не брати до уваги невеличких виємів на деяких відщепках; ці виєми утворено ніби за допомогою дрібної контрретуші, але могли вони виникнути й цілком незалежно від наміру майстра, при вигладжуванні якоїсь круглої кістяної чи дерев'яної речі. По при все те, технікою вдару первісні іскоростенські майстри володіли непогано: поруч знаряддя грубого (його характер, можливо, чималою мірою залежав од матеріялу) трапляється й знаряддя тонко, правильно й досконало відбите.

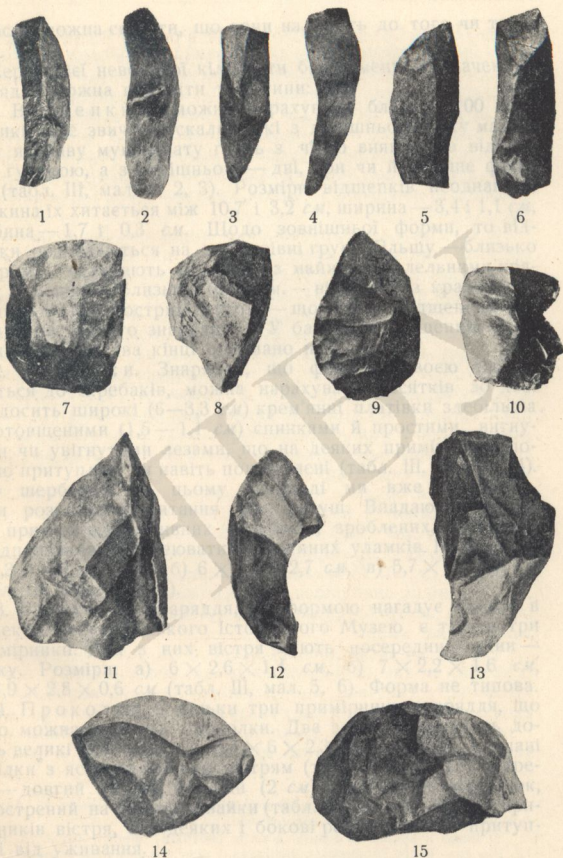
Переходячи до характеристики самого знаряддя, треба насамперед зупинитися на його розмірах. Загалом кажучи, крем'яне знаряддя з м. Іскорості середнього розміру. Найбільша довжина деяких примірників його сягає 12,7 см, найбільша ширина — 6,2 см, найбільша грубина — 4,2 см; відповідно до цього найменша довжина, ширина й грубина визначається цифрами: 3 — 0,8 — 0,2 см. Кількісно переважає знаряддя середніх розмірів (7×3×1 см); натомість велике знаряддя можна рахувати одиницями, а дрібне — десятками (34 примірники). Особливо, як бачимо, впадає в око грубина знаряддя, що певною мірою характеризує масивність виробів. За цією ознакою — масивністю — знаряддя з Іскорості можна розподілити так: знаряддя грубе — 11 прим., середньої масивності — 160 прим., тонке — 64 прим. Докладніші вказівки на розміри знаряддя буде подано при розподілі його на типи, до чого ми оце й приступаємо.

Більш-менш самостійних спроб поклясифікувати крем'яне знаряддя з м. Іскорості в літературі відомо три: клясифікація В. В. Хвойки, А. А. Спіцина й Археологічної комісії; усі ж інші тільки повторюють названі клясифікації. В. В. Хвойка відзначає такі типи знаряддя: різак, списує знаряддя, ножі, скребаки й знаряддя невідомого призначення¹⁾; А. А. Спіцин, на підставі власних спостережень над колекцією, що її надіслав В. В. Хвойка до Петербургу, відзначає тільки наявність нуклевсів, ножів, небагатьох скребаків та оскілів²⁾; нарешті в звідомленні Археологічної комісії є вказівки, що на стації знайдено головним чином нуклевси, почасти скребаки й багато крем'яних оскілів³⁾. Вже ця неоднакова клясифікація знаряддя вказує на його невизначеність. І справді, за одну з характерних ознак крем'яного знаряддя з м. Іскорості є його типологічна невизначеність: серед маси оскілів набереться небагато примірників, про які з

¹⁾ В. В. Хвойка, Древние обитатели, ст. 6.

²⁾ А. А. Спицын, Русский палеолит, ст. 144.

³⁾ Отчетъ И. Археологической комиссии за 1911 год, ст. 65.

Крем'яне знаряддя з палеолітичної стації в м. Іскорості.

(1/2 нат. розм.).

...вони мають певний характер, який можна визначити за допомогою спеціальних знарядь. Зокрема, для визначення характеру металу (наприклад, заліза) використовують спеціальні реакції. Крім того, можна визначити характер металу за допомогою спеціальних реакцій. Зокрема, для визначення характеру металу (наприклад, заліза) використовують спеціальні реакції. Крім того, можна визначити характер металу за допомогою спеціальних реакцій.

Перетодити до характеристик самого знаряддя треба насамперед звернути увагу на його форму. Зокрема, для визначення характеру знаряддя (наприклад, металу) використовують спеціальні реакції. Крім того, можна визначити характер металу за допомогою спеціальних реакцій. Зокрема, для визначення характеру металу (наприклад, заліза) використовують спеціальні реакції. Крім того, можна визначити характер металу за допомогою спеціальних реакцій.

Крем'яне знаряддя в неолітичній стоянці в м. Іскорості. В. В. Хвойка, Дніпропетровськ. А. А. Спидиш, Російський владодієць, ст. 144. 1916 рік. Археологічний владодієць, ст. 144.

певністю можна сказати, що вони належать до того чи того типу.

Серед цієї невеликої кількості більш-менш визначеного знаряддя можна виділити такі типи:

1. Відщепки. Їх можна нарахувати близько 100 примірників. Це звичайні скалки, які з долішнього боку мають одну яскраву мушлювату грань з чітко виявленою відбивною гулькою, а з горішнього — дві, три чи й більше фасеток (табл. III, мал. 1, 2, 3). Розміри відщепків неоднакові; довжина їх хитається між 10,7 і 3,2 см, ширина — 3,4 і 1,1 см, грубина — 1,7 і 0,3 см. Щодо зовнішньої форми, то відщепки розпадаються на дві нерівні групи: більшу — близько 90 прим. — складають відщепки з майже паралельними краями, а меншу — близько 16 прим. — відщепки з краями, які зходяться під гострим кутом, — що надає відщепкам вигляду списуватого знаряддя¹⁾. У багатьох відщепків один чи навіть і обидва кінці обламано навскіс.

2. Скребаки. Знаряддя, що формою своєю наближається до скребаків, можна нарахувати десятків зо два. Це досить широкі (6—3,3 см) крем'яні платівки здебільша з потовщеними (1,5—1,1 см) спинками й простими, вигнутими чи увігнутими лезами, що на деяких примірниках помітно притуплені чи навіть пощерблені (табл. III, мал. 10, 14). Про шербинки на цьому знарядді ми вже згадували, коли розглядали питання про ретуш. Впадають ув око три примірники масивних скребаків, зроблених, очевидно, з підправлених нуклеюватих крем'яних уламків. Розміри їх: а) $6,3 \times 4,5 \times 3,1$ см, б) $6 \times 4,3 \times 2,7$ см, в) $5,7 \times 4 \times 2,7$ см (табл. III, мал. 9, 7, 8).

3. Різаки (?). Знаряддя, що формою нагадує різак, в колекції Всеукраїнського Історичного Музею є тільки три примірники. Два з них вістря мають посередині, один — збоку. Розміри: а) $6 \times 2,6 \times 1,4$ см, б) $7 \times 2,2 \times 1,6$ см, в) $4,9 \times 2,8 \times 0,6$ см (табл. III, мал. 5, 6). Форма не типова.

4. Проколки. Є тільки три примірники знаряддя, що його можна мати за проколки. Два з них становлять досить великі ($9,4 \times 3,3 \times 2$; $8,4 \times 6 \times 2,3$ см) трикутні в плані оскільки з ясно виявленим вістря (табл. III, мал. 11), а третій — довгий (7 см), вузький (2 см) тригранний відщепок, загострений на зразок швайки (табл. III, мал. 4). В усіх примірників вістря, а в деяких і бокові ребра помітно притуплені від уживання.

¹⁾ Чи не до цього саме знаряддя стосується Хвойчин термін „копьевидныя орудія"? Древніе обитатели, ст. 7.

5. Нуклевси. За свідченням як самого В. В. Хвойки¹⁾, так і інших авторів²⁾, на стації знайдено багато примірників нуклевсів. Однак в колекції Всеукраїнського Історичного Музею крем'яних уламків з чітко виявленою формою нуклевсів дуже небагато. До них з певністю можна зарахувати одну з описаних вище масивних скребачок (табл. III, мал. 8), а також ще 5 уламків кременю з помітно виявленими відбивними площинами, бічними відбивними гранями та ямками³⁾. Розміри: довжина 8,2—5,7 см, грубина 4,2—2,7 см (табл. III, мал. 12, 13).

6. Відбивач. Є тільки один примірник. Це досить грубо оббитий шматок кременю (можливо, теж залишок нуклевса) тригранної в перекрої й овальної в плані форми, одно ребро якого має виразні сліди ударів. Розміри: довжина—8,8 см, ширина—4,5 см, грубина 4,2 см (табл. III, мал. 15).

7. Оскілки невиразних форм. Під цією назвою ми об'єднуємо всі інші крем'яні уламки, які не підходять ні під одну з наведених вище рубрик. Кількісно цій групі оскілков в колекції Всеукраїнського Історичного Музею належить досить показне місце (близько 100 примірників). Своїми розмірами оскілки не відхиляються від описаного попереду знаряддя; загальний характер дозволяє визнати їх за рештки крем'яного виробництва.

Отже, як бачимо, крем'яне знаряддя з м. Іскорості дає небагато типів та й ті не дуже виразні. Проте, не слід забувати, що для своєї колекції В. В. Хвойка вибирав кращі, на його думку, примірники з величезної маси уламків, знайдених на стації. Можливо, що серед оскілков, що залишилися на місці, знайшлося б ще кілька нових типів знаряддя; особливо це треба сказати про дрібне знаряддя, якого в колекції дуже мало.

Те, що на місці давньої оселі в м. Іскорості є багато оскілков, а так само нуклевсів та необроблених шматків кременю,⁴⁾ свідчить, що первісна людина воровляла тут своє знаряддя. А те, що культурні прошарування роз'єднані і залягають на різній глибині, вказує на непостійний характер оселі. Отже загалом можна сказати, що в Іскорості

¹⁾ Ibidem, ст. 7.

²⁾ А. А. Спицынъ, Русскій палеолитъ, ст. 144. — Отчетъ И. Археологической комиссіи за 1911 годъ, ст. 65.

³⁾ Деякі з нуклевсів мають досить своєрідну форму (табл. III, мал. 8, 12, 13), яка надає їм вигляду знаряддя з неясним призначенням. Можливо, що саме до них стосуються зауваження В. В. Хвойки: «Ръзцы, своеобразные по формѣ» і «орудія... иногда достигающіе весьма крупныхъ размѣровъ, назначеніе которыхъ при современномъ состояніи науки трудно опредѣлѣть». Древніе обитатели, ст. 7.

⁴⁾ А. А. Спицынъ, Русскій палеолитъ, ст. 142.

ми маємо справу із стацією-майстернею, що до неї первісна людина різними часами неодноразово була поверталася.

Щождо хронологічної дати, то умови залягання в польових покладах та до того ще й у горішньому горизонті їх дозволяють застосувати стацію до молодшого палеоліту; цієї ж думки додержуються й А. А. Спіцин¹⁾ та Йозеф Скутіль²⁾. За своєрідні ознаки палеолітичної стації в м. Іскорості треба вважати: невисокий загалом рівень техніки оброблення кременю, наявність чималої кількості ножуватих відщепків без ретуші й повторного оббивання, а також скребачок з мініатюрними півкруглими виємами, за допомогою яких, очевидно, первісні майстри обробляли кістяне чи дерев'яне знаряддя. З більшою певністю встановити дату стації можна буде тільки після нових розкопів, які, можливо, поповнять асортимент крем'яного знаряддя новими типами, а так само дадуть інший (палеонтологічний) матеріал, а підставі якого буде легше в'яснити як дату стації, так і побут її осельників³⁾.

Хотілося б сподіватися, що ці розкопи таки відбудуться, і що швидше їх розпочнуть, то краще, бо урвище, над яким лежить стація, одступає чимраз далі, і років через кілька стація одвалиться і загине безповоротно.

Згадана праця Kozłowski'ego є значний внесок в справу вироблення міної відносної хронології пам'яток трипільської культури.

Як установлено у нас відносно датування пам'яток трипільської культури.

Визначення місця трипільської культури (а розуміння двох ієрархів її А й В) зроблено зараз так, як її відкрито у нас на Україні.

Виходячи з кам'яного інвентаря культури В та почав в культурі А міланих сокирак, В. В. Хвойка дав

¹⁾ Ibidem, ст. 144.

²⁾ Josef Skutil, Ossarynce und Iskorost, S. 48.

³⁾ Міркувань А. А. Спіцина про те, що стація належить одній сім'ї чи одному родові, а також питання про кількість кісток та деякі незрозумілі риси первісної майстерні в Іскорості ми не вважаємо за можливе нині розглядати за браком певних, перевірених даних.

ВАЖЛИВІ МАТЕРІЯЛИ ЩОДО ВСТАНОВЛЕННЯ ВІДНОСНОЇ ХРОНОЛОГІЇ ТРИПІЛЬСЬКИХ СЕЛИЩ

(З приводу праці I. Kostrzewsk'oro: „Groby eneolityczne s skurczonymi zkieletami w Białym Potoku (pow. czortkowskim). Окр. відб. s „Przegląd Archeologiczny“ t. III).

Петро Курінний

Трипільська культура на Україні, що її відкрито блискучою інтерпретаційною роботою В. В. Хвойки наприкінці XIX ст., ще й досі має низку проблем в своєму розвитку, змісті тощо, де дослід прямує непевними кроками, бо не має на що спертися. Встановлення типології монументальних пам'яток, виявлення осередків і етапів культурного розвитку в часі і просторі, питання поховання, абсолютної і відносної хронології, техніки виготовлення посуду, призначення окремих пам'яток, численних *faciūs*'ів трипільської кераміки (до речі, автор уживає терміну „мальованої кераміки“) — усе це ледві розпочаті кутки роботи і то тільки в стані призибування матеріалів. Тим то цінна якнайменша робота, що спричиняється до розв'язання численних проблем трипілья, а особливо тоді, коли вона зроджує нові шукання, отже й наслідки.

Згадана праця Kostrzewsk'oro є значний внесок в справу вироблення міцної відносної хронології пам'яток трипільської культури.

Як установлено у нас відносно датування пам'яток трипільської культури?

Визначення місця трипільської культури (в розумінні двох *faciūs*'ів її А й В) зроблено зараз таки, як її відкрито у нас на Україні.

Виходячи з кам'яного інвентаря культури В та появи в знахідках культури А мідяних сокирок, В. В. Хвойка дав їй перше відносне датування, відповідно до археологічної схеми Європи — культура доби неоліту (В) та енеоліту (А).

Визначення це могло задовольнити тільки тимчасово і то не довго. Вже за часів В. В. Хвойки ми бачимо спроби визначити, які саме культури з неолітичних та енеолітичних

співживуть з пам'ятками трипілья і які безперечно молодші за його. Перша спроба поглибити відносно датування це було визначення, на підставі впускних поховань покорчеників в київських неолітичних землянках, що трипільська культура є їх попередниця. Це датування незабаром ствердили розкопи самого В. В. Хвойки поблизу с. Стрітивки, що їх так методично опрацював проф. Хв. Вовк в одній з своїх робіт: „Знахідки у могилах між Верем'єм і Стрітівкою біля Трипілья“ (Мат. до укр.-руськ. етнол. т. III, Львів, 1900).

Тільки проф. В. Б. Антонович, на підставі знахідок трипільських решток під масивом скитської могили в Криничках, вагавсь визначити час їх перед покорчениками і дав визначення „передскитського часу“, поклавши знахідки криничанські на XI-му археологічному з'їзді разом з скитськими знахідками звідти.

Однак пізніші знахідки та опрацювання матеріалів розширили розуміння „покорчеників“ з вузького етнологічного факта, яким його до недавня мали тенденцію розуміти, в досить невиразну, хронологічно широку (від 1500 р. до нашої ери по IV стор. нашої ери) групу поховань, властивих різним культурним комплексам на Україні, що співживуть різного типу пам'яткам (мегалітичним, могилам тощо) та доходять до історичних часів.

Постала потреба встановити відносну хронологію серед покорчеників, мегалітичних споруджень, стацій та інших пам'яток енеолітичних і вже порівняльно до них розв'язати питання про зростання трипілья. З'явилися роботи Е. Штерна, В. О. Городцова, К. М. Мельник, що проклали перші класифікаційні пунктири. Розкопи В. В. Хвойки (Верем'я, Крутобородинці) показали, що покорченик властивий і трипільцям (Kostrzewski це заперечує), розкопи В. Є. Козловської в с. Сушківці (1916) наочно довели, що найдавніший тип поховання покорченика (ямний, на спині)—молодший за Трипілья.

Незабаром низка робіт довела, що частина покорчених має якесь відношення до пам'яток мальованої кераміки. Це низка знахідок *и тамтешь* Скодовського (Паркани), Самоквасова (Тисівське, Шабалат), А. В. Добровольського (слобідка Романівка), Д. М. Щербаківського (Серезилівка), В. Доманицького (Колодисте). З другого боку, низка робіт розшарувала і саму, здавалося б виразно окреслену, трипільську культуру на низку культурних *fascies* різного зросту і значення (це роботи акад. М. Біляшівського, С. С. Гамченка, М. Якимовича, П. Курінного, В. Козловської, М. Рудинського, Б. Безвенгінського, В. Щербаківського, М. Болтенка). Останніми часами низка дослідників на всю широчінь поставили питання про дослідження мегалітичних споруджень, щоб вивчити в

них хронологію і фази розвитку. Над цим же спинялися і археологи-синтетики: М. Еберт, Айлію, Тальгрєн, Козловський, Пастернак і В. Ю. Данилевич.

Праця І. Kostrzewski'ого вийшла дуже вчасно і дає цінний матеріал для встановлення відносної хронології. Їй присвячено публікації трьох поховань енеолітичної доби, що їх відкрив автор на місці селища трипільського типу і що мають в собі усі докази на те, що осада доби мальованої кераміки була вже зруйнована і вкрита гумусовим шаром, коли ці пам'ятки і відповідні їм культури існували і потрапили до ґрунту.

Історія цих цікавих знахідок така: Kostrzewski провадив р. 1925 розкопи селища з мальованою керамікою в с. Білім Потоці чортковського повіту. У садибі селянина Трилінського йому пощастило дослідити три поховання ямного типу з певним інвентарем, що при засипці їх уламки мальованої кераміки потрапили в похоронну яму, а в садибі Затильного Івана—трапився навіть „гроб скриньковий“ (кам'яна скриня з плит), де теж було відкрито рештки покорченика.

Знахідка ця тим цінніша, що вона має в собі виразний інвентар, що дає змогу її зв'язати з низкою відомих нам пам'яток і тим установити певну і цим разом уже виразнішу культурну хронологію.

Передісторичні факти, що їх виявив Kostrzewski такі:

Поховання І (подвійне) на глибині близько 25 см поховання двох кістяків, головою обидва на захід. Покорченики. Перший—на спині, ноги зігнуто догори, при чому ліва загнута під праву. Завдовжки кістяк в позиції скорчений—89 см. Другий лежав на правому боці. Ноги зігнуто менше, руки на грудях.

На тій самій глибині, поруч кістяків—дві посудинки і один овальний камінь. Перша посудина—горщик з двома вухами та дряпаням на плечиках та вінця орнаментом; височінь—10,7 см, дно плескувате. Друга посудина—мисочка сферична з плескуватим дном, височінь—6,5 см.

Між землею засипки, так і на глибину 1 м—рештки кераміки осади трипільського типу.

Поховання ІІ (за автором—„гроб ІІІ“).

Знайдене за 2 м від поховання першого. Глибина лежання—0,35 м.

Поховання покорченика на лівому боці, головою на захід. На глибині 40 см коло голови—дві посудини—горщик з липтями, а за 50 см від голови—крем'яна клинувата сокира. Височінь першого націння—10,5 см, другого—11 см.

Поховання ІІІ (за автором „гроб скриньковий № 4“).

У стіні урвища, як в'їздити до с. Білий Потік, автор виявив слід „скринькового гробу“. Після розкопу виявилося, що тут була труна форми п'ятикутника (коли рахувати зацілілі стіни). Довжина—більш як метр, завширшки—97,99 см, височінь стін бічних—36—38 см. Зверху скриню було вкрито двома плитами, знайденими проваленими всередину труни. У „скриньковому гробі“—покорченик, головою на південь. На зубах слід від мідяного окису. На грудях—крем'яний ніжик; твердити, що він належить до поховання не можна. У засипці гробу, а так само і в шарах навкруги його—шматки обмазки та черепки з осади мальованої кераміки.

Автор указує низку паралелів посудинам з поховання І-го—Жежава, Городниця, Дубно, Підгоряни, але настоює тільки на паралелі з Жежави, цілком правдиво з методологічних міркувань, утримуючися від останніх.

Автор далі, оперуючи великою закордонною літературою (навіть факти української археології бере з німецьких джерел!) робить спробу культурно визначити оті то поховання покорчеників за їхнім інвентарем і цим дати картину культурної стратиграфії як у межах кожної знахідки (поховання), так і в їхньому співвідношенні поміж себе і мальованою керамікою кошиловецького *facius*'у.

Це він робить, детально переглядаючи аналогії знайденим пам'яткам в типі поховання, формі посуду, техніці орнаменту (оздобу), форми орнаменту.

Поховання перше, що супроводжується двоухим посудом, орнаментованим, чеканим (*scieg brosdowy*), на авторову думку, належить за керамічною своєю ознакою до молодшої неолітичної доби. Кераміка з нього зв'язується з керамікою мегалітичною в Скандинавії. Саме там вона повстала і звідти шириться на південь і південний схід. Саме ця техніка оздобу посуду (чекан) супроводжує культуру *rössensk*'у та найстарші групи кераміки шнурової в північній Німеччині, трапляється в культурі *nosswickiej* в Шлезьку, спорадично виступає в кераміці *marszwickiej*.

Ця техніка сягає аж до Морави й Долішньої Австрії, де трапляється в кераміці *jewiszwickiej* (*gyaispitter Keramik*)—місцевого *facius*'а кераміки шнурової. Далі „чекан“ виступає од Славонії і Боснії до Семигороду в культурах енеолітичних. Порівняльно до північних країн ця техніка дуже рідка в Наддунавщині. У культурі кераміки мальованої ця техніка є тільки у Тесалії, в другій фазі неоліту. Отже автор вважає, що північне походження посудини Білого Потоку не підлягає сумніву.

Форма орнаменту—вісячі трикутники—теж промовляє

за зв'язки посуду з культурами північними. Він є в кераміці мегалітичній в Данії, культурі амфор кулястих (Німеччина), культурі gössens'кої, у кераміці шнуровій туринській, у старішій кераміці шнуровій Шлезькій, що відповідає кераміці північній типу posswick'ого. На півдні йому відповідають трикутники висячі у північній кераміці чехів (jewiszowicka) енеолітична кераміка осад східньо-альпійських, над Дунаєм єдине в культурі hinkelsteinsk'ї, у кераміці kreskowej klutej та в кераміці спірально-меандровій в Угорщині. У Польщі цей орнамент трапляється в кераміці шнуровій над Одером. У нас на Україні відзначає він цей орнамент лише на Донеччині (і то відомість запозичає у М. Еберта).

Щодо форми вуха—то автор бачить спорідненість їх в культурі малопольській, культурі шнуровій, злочькій, в Чехії, Саксонії, на Мораві, Долішній Австрії (культ. Євізовіцька). В інших же місцях форма вух посуду з Білого Потoku датується вже добою бронзи, ба навіть заліза.

У цілому кераміка Білого Потoku („гроб І“) найбільше споріднена з культурою Євізовіцькою і тому поява її над Одером, на авторову думку, свідчить, що культура Євізовіцька просунулася на схід. Є дещо схожого і в кераміці з Kivnac (в Чехії), Drevohostic (Моравя). До городницького посуду автор вказує аналогії на півночі: мегалітична кераміка в Данії, культура амфор кулястих (Німеччина), в культурі фатянівській (РСФРР), кераміці мальованій у Перщині (Тепе, Мусіан), Бутмір, кераміка hinkelsteinsk'ї (Німеччина). Ми від себе додамо, що посуд з двома вухами є і на Україні. (Розкопи С. С. Гамченка). Не маючи виробленої методи для технологічної аналізи керамічної мисочки з поховання І, як „mezdobione, malu charakterystyczne“. Не бажаючи користуватися з російської і української літератури безпосередньо, автор не зміг заглибити свою добру роботу кількома паралелями. Щодо посуду з 2-го гробу—посуду пипчастого, то автор визнає його знову не за характеристичний і відзначає тільки кілька паралелів. Форма, як форма, звичайно мало характеристична, але коли б автор описав техніку вироблення посуду, то він мав би міцну підставу шукати культурних аналогій. Усе ж він одзначає спорідненість цієї форми деяким формам культури „малопольської“, кераміці шнурової zloc'kiej, західньо-польським „гробам“ мегалітичним (Паднево, повіту Могилівського). Оздобу пиптями—теж уважає не за характеристичну. З цим ми аж ніяк не можемо погодитися. Опрацювання на посуді пиптя, як оздоба, або в значінні вуха, хоч і поширене в багатьох культурах, але проте не безмежно. Це вже видно, хочби з того, що авторові пощастило навести тільки дві

паралелі з терену Західньої України. Проте на ці саме форми багата саме трипільська культура різних *facies*'ів, що в одній своїй фації має ці пипті, як найхарактернішу ознаку, і саме, в комбінації по одному, по два, по три, по чотири і по п'ятеро в ряд. Це тип Раецький-Волинський.

Цей посуд так само переходить до поховань покорчених скальчастого типу, що безперечно сполучені з пізніми етапами в розвитку трипільської культури на Україні (Колодисте, розкопи В. М. Доманицького). Безперечно, посуд з могили 3 Білого Потоку з пиптями, тому й не має аналогій на заході, бо він в'яжеться з іншими українськими формами пиптевого посуду як старішого від нього часу, так і пізнішого (у Скитії).

Тому я й не можу пристати на висновок, над яким так старанно працював Kostrzewski, але який хитається через те, що автор нехтував українськими й російськими матеріялами і не брав їх з перводжерел, що людність поховань № 1—3 північного походження. Можливо, що двовухий посуд з Білого Потоку—північного походження, хоч і тут треба ще порівняти з українськими матеріялами (хоча б з розкопами Гамченка на Волині, де є двовухий посуд). Пиптевий посуд має сильне й давнє джерело на Правобережній Україні, отже тому так легко його в'язати з північчю, як то робить автор (стор. 8), що каже навіть „niewatpliwе“, не можна і безпідставно.

Розгадка цього типу поховань—в скальчастих могилах¹⁾ України і сюди треба було авторові звернутися насамперед. Далі автор провадить цікаву думку. Беручи на увагу, що Біло-Потоцька культура комплексом не повторює жадної з відомих—він висловлює гадку, що вона склалася з двох струменів і тому її треба вважати за культуру льокальну в межах—Білий Потік—Жежава—Дубно.

Цілком певно я утримуюся казати до окремої студії, де містяться коріння цієї культури чи в Наддніпрянській, чи Наддністрянській Україні. Одначе спорідненість її з культурою „мало-польською“ й Євізовіцькою можна цілком прийняти. А коли так, то дуже важливий той факт, що трипілья кошиловецького типу є давніше від „гробів скринькових“ та цих культур „мало-польської“ та Євізовіцької.

Адже ж ще й досі ці дві культури дослідники зараховували до неоліту тим часом, коли культура трипільля й Кошилівців мали за енеоліт і в такому співвідношенні цю

Скальчастими могилами називають могили обкладені камінням. Назву цю позичено у гуманського селянства.

культуру містили в своїх синтетичних працях (Пастернак тощо).

Грунтуючись на зведенні Костржембського, можна гадати, що кошиловецька культура значно старіша за „грови скринькові“ і культуру „малопольську“, бо черепки до поховань потрапили разом з землею, а це свідчить за те, що руїни вже встигли вкритися гумусом.

Наприкінці своєї роботи автор відзначає, що його розвідка розв'язує ще одну помилку про знаходження частин посуду мальованого при кістякових похованнях з Поділля. Такі „грови“ відкрито в Городниці (над Дністром), с. Ниживові повіту Буцацького, с. Лічківцях, пов. Гусятинського. Їх він вважає за труни пізніші, розташовані на місці осад з керамікою мальованою.

Сюди ж він залучує і поховання з Радянської України: з с. Верем'я і Черняхова, Щербанівки, з с. Халеп'я. Особливо він підкреслює могилу в с. Халеп'ї, де знаходиться типову картину нашаровання покорченика фарбованого (північного типу) на трипільську осаду двобарвного старішого типу, що, як зазначає автор, має бути старіша за кераміку шнурову. У Білому Потоці, одначе, автор припускає, що можливе інше співвідношення. Шнурова кераміка могла певний час співіснувати разом з кошиловецькою мальованою керамікою, наслідком того сталося те що до неї перейшли двовухі амфори з культури шнурової.

Прийнявши це твердження, автор далі закінчує свою роботу припущенням, чи не спричинився наїзд носіїв культури шнурової кераміки та „гровів скринькових“ до припинення культурного буття культуртрегерів мальованої кераміки кошиловецького типу.

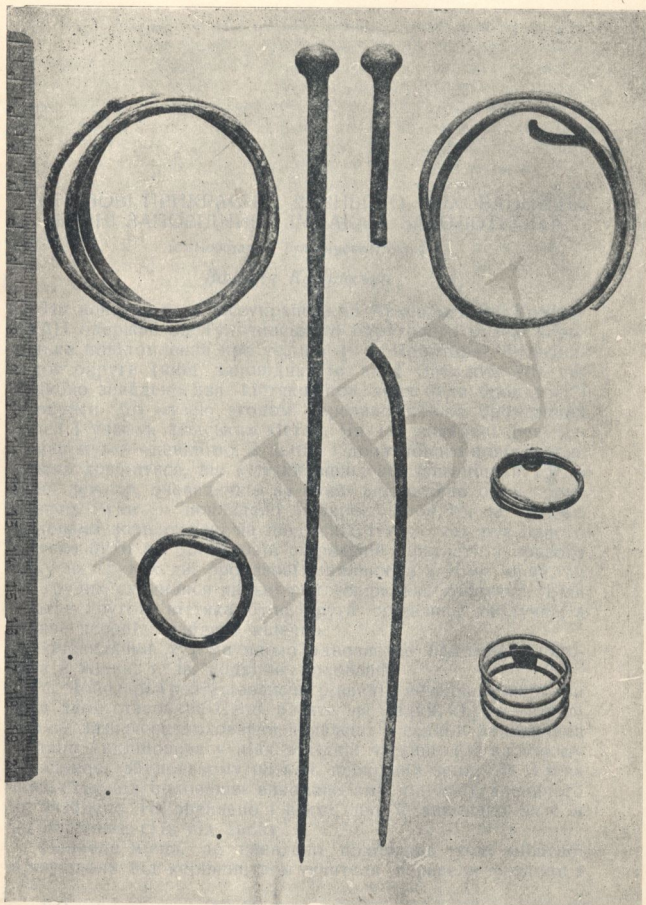
Нині, за сучасних наших знань про трипілья можна вже напевне сказати, що воно мало багато фазій, що воно трапляється в могилах покорчеників, як інвентар, що немає підстав не вірити В. В. Хвойкові в тому, що він справді виявив поховання покорченика в складі трипільського точка і що не можна говорити про повну міграцію трипільського носія.

На одноманітному тлі, що творять пам'ятки мальованої кераміки України, в цілому вже виразно проступає низка самоцільних комплексів, певних обшарів, що були поміж себе в далеко складніших стосунках, ніж то здається авторі. Усіх кільців цього ланцюга культурних співвідношень ми ще не маємо, але можемо напевно твердити, що покорченики (Паркани, Слобідка Романівка, Тіраспіль, Шобалат, Колодисте, Усатове) є найпізніший етап трипільської кераміки і немає жадних підстав гадати, що покорченість

поховань певною мірою не могла бути властива певним обшарам, або групам пам'яток трипілья, одночасово з звичаєм поховання. Мальована кераміка могла зникнути на певних обшарах ще й через те, що припинено довозити її з інших районів, де вона існувала й далі.

Нарешті, ми маємо так само в інвентарі Усатівського комплексу та Раецько-Войцехівському трипільлі зразки шнурової кераміки. Усі ці факти доводять, що теорія „шнурової“ навали на культуртрегерів трипілья і їх масової міграції занадто вже проста, щоб пояснювати складну мережу культурних стосунків на Україні і українській Галичині в цей час, а тому й передчасна.

Роботу Костржевського як щодо виконання, так і щодо тематичного встановлення треба вітати, як солідний внесок у вивчення процесу розвитку українських передісторичних культур. Досліди в Білому Потоці конче треба продовжити, щоб краще виявити Біло-Потоцьку культуру покорчеників і тим закласти міцніші підвалини під відносну хронологію культур Галичини, а тому й Радянської України.

Ліворуч (гора)—браслета № 1. Праворуч (гора)—браслета № 2. Праворуч (середня)—каблучка № 4. Праворуч (низ)—каблучка № 5. Ліворуч (низ)—кілеце № 3. Ліва шпилька—№ 6, права (поламана) шпилька—№ 7.

БРОНДЗОВІ ПРИКРАСИ З ДАВНЬОГО ПОХОВАННЯ НА ТЕРЕНІ ЗАПОВІДНИКА ІМ. АКАД. ЗАБОЛОТНОГО

(с. Чоботарка, Тульчинської окр.).

Валерія Козловська

На початку б. р. Всеукраїнський Археологічний Комітет ВУАН одержав од Тульчинського округового музею коротеньке повідомлення про те, що у с. Чоботарці, Тульчинської округи (нині заповідник ім. акад. Заболотного) випадково знайдено два кістяки, при яких були бронзові¹⁾ прикраси. До музею згодом передано кілька бронзових речей і уламки людських кісток. Чи всі знайдені речі отримав музей—невідомо. З цього і додаткового повідомлень можна довідатися, що кістяки виявлено завглибшки 1,2 м. Вони лежали, очевидно, на спині випростано один поруч одного. Руки їх покладено навхрест, ніби то, на грудях. Головами зорієнтовані на півд. схід. На кістках рук одного кістяка було по бронзовій спіральній браслеті, з правого боку на грудях дві бронзові шпильки, а в тому місці, де на грудях сходилися пальці рук—спіральна каблучка. Біля черепа другого кістяка була друга спіральна каблучка, а нижче черепів знайдено кілечко.

Очевидячки, тут ми маємо одночасове поховання чоловіка й жінки, т. зв. подвійне поховання.

с. Чоботарка розташовано на рівнині з невеликими ярками біля двох ставочків. Село багате на садки, ґрунт—чорноземля. Зазначене поховання виявлено в садибі Атаманчука Остапа Андрійовича у півд.-західній частині села на новому присілкові, збудованому на кол. церковній землі. За 3 м на півд.-схід від поховання викопано яму під льох, але нічого не знайдено. Не знайдено і в ямі, що її викопано за 4 м на північний схід від льоху.

Навколо місця, де виявлено поховання, учні місцевої профшколи під керівництвом учителя перевели розкопи і

¹⁾ Аналізи металю не було переведено. Металь гарного рожево-золотистого кольору, на вигляд брондза, що стверджує також характер патини.

теж нічого не знайшли. Як каже місцева людність, досі у с. Чоботарці археологічних речей не знаходжено.

Зацікавившись цією знахідкою, Всеукраїнський Археологічний Комітет ВУАН запитав про нею Тульчинський музей, а той ласкаво надіслав на визначення і для публікації знайдені речі, а також і відомості про умови їх знаходження. Опис цих речей і становитиме тему цієї замітки.

Усього надіслано 7 речей—дві браслети, дві каблучки, висюке кільце та дві шпильки. З останніх одну поламали селяни і до Тульчинського Музею передано три шматки її, при чому одної частини бракує.

Браслети знайдено на ручних кістках. Одна браслета (табл. IV, світлина 1) являє собою бронзовий дріт, обернений спіралью в три обіги, при тому третій обіг складається з двох упівповоротів кінців браслети. Довжина цілого дроту 56,1 см¹⁾. До одного кінця дріт потоншується й цей кінець має цілком закінчену форму. Другий кінець навмисно обламаний й має загальну глибину дроту (3 мм в найширшому поперечнику). Дріт плеский з довшнього боку і має на горішній частині плескі повздовжні на всенюк довжину зрізи. Це надає дроту вигляд почасти опукло-гранчастого. Діаметер браслети—5,5 см. Річ ця вкрита густою блакитно-зеленою патиною, що з внутрішнього боку де-не-де заховала гарну блискучу поверхню.

Друга браслета такого самого типу (табл. IV, світл. 2). Дріт, з якого її звернуто, робить 2¼ обігу. З тонкого кінця дріт на самому закінченню обламаний, очевидячки, за пізніших часів, у грубшому кінці обламаний навмисне (відламаний від загального шматка дроту) і трохи зігнутий. З внутрішнього боку дріт плеский. Продовжна гранчастість не така виразна. Завдовжки дріт—45,5 см., глибина найширшого поперечника—4 мм. Діаметер браслети—5,6 см. Патина аналогічна патині першої браслети.

Каблучка з тонкого (1—1½ мм у діаметрі) дроту зверненого у 2⅔ обігу (табл. IV, світл. 4). Обидва кінці каблучки цілком закінчені. Кільця спіральні майже щільно налягають одне на одне. Довжина дроту—22,2 см, а діаметер каблучки—2,3 см. Патина аналогічна патині попередніх речей. Цю каблучку знайдено біля черепа кістяка, мабуть, чоловічого і, очевидячки, сюди її було засунуто вже у землі.

Каблучка друга звернута з тонкого (1—1½ мм в діам.) круглого в розрізі дроту в 3½ обігу, обидва кінці якого загострюються (табл. IV, світл. 5). Форма каблучки гарна з роз'єднаними кільцями спіралки. Довжина дроту—26,8 см,

¹⁾ Обміри переведено маленькою точною рулеткою.

діаметр прикраси—2,1 см. Каблучка обгортала палець на 1,8 см. Пати́на аналогічна попередній. Знайдено її у місці скрещування п'ястів рук жіночого кістяка (з браслетками та шпильками).

Шпилька довга, рівна, кругла в розрізі (табл. IV, світл. 6) виливана, з кулястою голівкою. Ця прикраса до кінця поволі зужується і має гостре закінчення. Довжина її—22,8 см. Діаметр шпильки в найгрубшому місці (під голівкою)—5 мм. Розмір голівки— $0,8 \times 1,3$ см. Пати́на гірша, як на попередніх речах.

Шпилька друга подібна до першої (табл. IV, світл. 7). До музею її передано, як вже згадувано, в розламаному стані. Заховалося три шматки з неї. Два шматки сходяться (голівка з горішнюю частиною), а між цими частинами і третьою не вистарчає шматка. У зламі під голівкою є раковиста порожнечка, що утворилася в процесі виливання. Довжина цієї шпильки була, можливо, близька до довжини першої. Розмір голівки— $0,8 \times 1,2$ см. Діаметр шпильки під голівкою (по зламу)—4 мм. Пати́на аналогічна патині першої шпильки. Обидві шпильки знайдено на грудях, очевидно, жіночого кістяка.

Нарешті з зазначеного похорону є ще кільце кругле в розрізі з обламаними краями, що заходять один за один. Один кінець грубший за другий (табл. IV, світл. 3). Довжина кільця від одного закінчення до другого—12,2 см. Раковиста порожнечка в зламі грубшого краю вказує на те, що цю річ було виливано. Ось це разом з грубиною кінців (діаметри—4 мм та 2 мм) дозволяє припустити, що зазначене кільце було зігнуто з частини поламаної шпильки. Злами патизовані, що вказує на те, що вони дуже давні. Грубший край, очевидно, був зламом під голівкою шпильки; грубина його відповідає грубині зазначених вище шпильок, грубина другого кінця мало не дорівнює грубині шпильки у відповідному місці. Це вказує, що метал цінували і уламки речей по змозі утилізували. Діаметр цього кільця—2,6 см. Пати́на аналогічна патині браслеток. Знайдено це кільце у землі нижче черепів обох кістяків.

Деяка аналогія допіру описаним речам є поміж західньо та середньо європейських знахідок пізнішого часу бронзової доби. Напр., відомі спіральні браслети з бронзового дроту звернуті від 2 до 6 обірів з похорон із спаленням у Мораві з с. Костельці (Kostelci¹⁾), з скарбу бронд-

¹⁾ A. Gottwald „Sedliste a hroby s kulturou popelnicovych poli na Prostějovsku“, „Pravek“ 1908 r., 4—5, стр. 176, 180.

зових речей з Слатеніць (Slatěnic) у середній Мораві¹⁾, з великого скарбу з Дрславиць (Drslavic) з Угорського Броду²⁾. Особливо характерні для західно-європейської бронзової доби шпильки. Вони мають голівки різних форм і переважно відігравали ролю застібок, щоб закріплювати одяг. Менші шпильки, щоб скріплювати волосся, являють собою рідке для цієї доби явище. Отже тому шпильки бронзової доби відзначаються своєю довжиною. Такі шпильки знайдено в усіх наведених попереду скарбах та похованнях, а також і в різних місцевостях у Чехії, Мораві, Швейцарії та інших країнах Середньої та Західної Європи. Поміж зазначених шпильок є й шпильки з масивними невеликими кулястими голівками, аналогічні чоботарським або шпильки з кулястими порожніми усередині голівками з двома отворами з боку та згори. Ці отвори є наслідок певного технічного способу виготовляти порожнечу в середині голівки. Такі самі шпильки знайдено в могилах унетицького типу в Чехії³⁾. Кам'яну формочку, щоб відливати шпильки з порожньою голівкою знайдено і на території Радянської України перед трьома роками у Новій Олександрівці, Качкарівського р., Херсонської округи. Її знайдено разом з формочками для виробу інших речей бронзової доби⁴⁾.

Отже Чоботарську знахідку треба датувати пізними часами бронзової доби.

Ця доба на території України мало вистудіювана, тому знахідка могили цього часу, до того ще з речами західно-європейського типу, являє собою надзвичайно цінний археологічний матеріал. На жаль, цей матеріал неповний, бо пам'ятка ця потрапила до рук нефахівцям, які її поруйнували. Цей факт вимагає особливої уваги археологів до території заповідника ім. акад. Заболотного, де археологічні досліді можуть виявити пам'ятки надзвичайної наукової вартости.

¹⁾ Vlasta Havelková—„Hromadny nález, bronzů u Slatěnic“ відб. s Casopisu vlasten muzejního spolku olomuckého“ roc. 1891.

²⁾ Kucera J.—„Hromadny nález bronzů v Drslavicích u Uh. Brodu“. „Pravek“, 1904, Un. Hrad. 1904, str. 7, 48, 131.

³⁾ J. Schránil.—„Studie o vzniku kultury bronzové v cechách“. V Praze, 1921, str. 42, 45.

⁴⁾ А. Добровольський.—„Ново-Олександрівська знахідка“ Окр. відб. з „Літопис Музею“ р. 1927-28, вид. Херс. Музею, вип. 9. Херсон, 1929, ст. 3 та табл.

1

7

8

Світл. 1—фалар; рис. 7—псалія, рис. 8—намистина.

ФАЛАРИ ІЗЮМЩИНИ

Микола Сібільов

Восени р. 1929, у зв'язку з тим, що розпочавсь рух поїздів тонажністю на 2000 тон, заходилися переробляти й поглиблювати залізничну колію на деяких ділянках донецької залізниці. Під час цих робіт на 324 км біля ст. „Балаклія“ викопано срібні визолочені бляхи—фалари й інші речі. Тепер вони переходять у Ізюмському музеї. До музею вони потрапили ось як:

6-го жовтня службовці залізниці передали начальника 3 ділянки служби тяги, інженерові Е. В. Денисенкові половину залізної посрібленої псалії, велику намистину з синього скла з білими очками та п'ять срібних визолочених блях; з них одна більша і дві найменші з головами левів, одна менша з головою людини, а третя у вигляді розетки. Усе це інженер Денисенко привіз до музею, коли мене не було.

Оглянувши ці речі, я зрозумів їхню велику художню та наукову цінність і негайно виїхав на ст. „Ізюм“, щоб подякувати Е. В. Денисенкові за подарунок музеєві та зібрати відомості, за яких обставин їх знайдено. Проте деталей цього не пощастило виявити, і тому ми вмовилися виїхати другого дня на ст. „Балаклія“. Перед тим Е. В. Денисенко телеграмами заборонив переводити роботи на місці знахідок. Але, коли ми з'явилися на місце робіт, то довідалися, що виконавець робіт, не вважаючи на заборону, працював і далі, і від похорону, який безперечно тут був, нічого не залишилося.

Оглянувши місцевість, ми встановили, що місце знахідки являє собою невисокий піскуватий вододіл поміж двома невеликими річками Середньою й Волоською Балаклійками. Окрім природньої високости, тут була, як видно, висока могила. Цю високість з півдня на північ перетинає виїмка, в якій прокладено було залізничну колію. Виїмка зрізала так само мало не всю могилу й тільки в східній її частині можна помітити контур кінця могили. Щось подібне завважено і на захід од колії.

Розпитавши робітників, що знайшли речі, ми виявили ось що: місце робіт (стару залізничну виїмку) спочатку

зорано, щоб легше було копати. Під час оранки, за метр на схід од старої залізничної колії завглибшки мало не 3 м від поверхні, розрізаної високости, кінь провалився у порожняву, а потім плугом вивернуто з піску грудку заліза, що скипілося, та шматки якоїсь залізної речі.

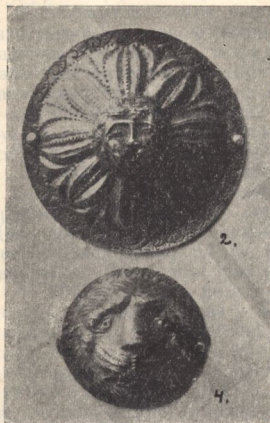
Робітники почали заступами здійсмати пісок, і тут здобуто людські кістки, шматки трухлих дерев'яних брусків, три великі скляні намистини з білими очками, пару залізних посріблених псалій та срібні визолочені бляхи, що робітники мали їх за бляшані. Щодо положення речей, то робітники свідчили різно, напр., одні казали, що бляхи лежали нарізно, інші укупі одна над одною. Дехто з робітників заперечував навіть, що знайдено кістки та дерево. Щодо кількості речей, то тут так само не було точних відомостей—а саме: деякі з робітників, у тому числі й виконавець робіт, стверджували, ніби знайдено тільки те, що передано інженерові Денисенкові; інші казали, що речей знайдено більше. Отже ж коли я заплатив 10 крб. за речі, що їх було передано інж. Денисенком, то два інші робітники принесли ще чотири бляхи й півтори залізні посріблені (в уламках) псалії. Їм теж я заплатив 10 крб. Після того виявилось, що дві великі намистини, які були у когось з робітників на руках, загублені, а залізна грудка, що була виорана, уламки залізної речі, людські кістки і шматки трухлих дерев'яних брусків звалено осторонь,—закидано тисячами тон піску. Більш нічого не пощастило розшукати, але за кілька днів інженер Денисенко привіз ще одну маленьку бляху-розетку, що її переховував хтось з залізничних службовців. Отже Ізюмський музей здобув 10 фаларів та інш. речі, що їх описано далі. На мою думку, це є частина багатого похорону, що або лежить ще недоторканий під залізничною колією, або вже знищений раніше, коли прокладали тут колію. Тут наведено досить детально, за яких умов знайдено зазначені речі з двох причин. Поперше, фалари являють собою досить рідкі пам'ятки і в датуванні їх вчені розходяться: сам же я не можу сказати в цьому питанні чогось певного: ¹⁾ Через те кожен новий факт і кожна деталь може мати значіння.

Подруге, треба відзначити ролю інженера Е. В. Денисенка у справі їх урятування. Без його допомоги речі загинули б, що часто-густо трапляється, як прокладають залізниці, коли керівники робіт не звертають уваги на знахідки старовинних речей.

¹⁾ Зазначені речі належать до імпортованих речей т. зв. доби панування скитів на території України. *Ред.*

До речей, знайдених біля ст. Балаклія під час перебування залізничної колії, належать:

1) Бляха срібна, позолочена кругла, з опуклою головою лева у центрі та 4-ма смугами орнаменту—спирально-мандринового, цівковими, опуклого-мотузковий і в числі двох рельєфних пелюсток. Смуги ці розкладено концентрично навкруги голови лева. Розміри фалара: діам. 14,3 см, рельєф опуклості—5,1 см, довжина двох срібних посрів по краях речі—4 мм (Табл. V, світл. 1).

Світл. 2, 4, 3, 5, 6 — фалари.

5) Маленька срібна позолочена в центрі має отвір наскрізь, оздоблена на опуклості рельєфними пелюсткоподібними і по краю—хружалками. Діам. її 4,1 см, височина 1,5 см. (Табл. VI, світл. 6).

6) Пара зламаних залізних посріблених псалів з кульками по кінцях. Кульки луснули й в середині визначалась ніжка чорна маса. Довжина їх десь із 17 см, грубація 7 мм, діаметер кульок 1,8 см (Табл. VI, рис. 7).

7) Намистина з сінього скла з білими очками, діаметер її десь до 2-х см, діаметер отвору—0,9 см (Табл. VI, рис. 8).

У За авторівими повідомленнями виміри всіх речей переведено в сантиметри. Щодо техніки виробу фаларів, то, на думку автора, їх вироблено за допомогою штампу. Ред.

Решение. Пусть $f(x)$ — искомая функция. Тогда по условию задачи имеем:
 $f(1) = 1$.
Таким образом, ответ: $f(1) = 1$.

Решение. Пусть $f(x)$ — искомая функция. Тогда по условию задачи имеем:
 $f(1) = 1$.
Таким образом, ответ: $f(1) = 1$.

Решение. Пусть $f(x)$ — искомая функция. Тогда по условию задачи имеем:
 $f(1) = 1$.
Таким образом, ответ: $f(1) = 1$.

Решение. Пусть $f(x)$ — искомая функция. Тогда по условию задачи имеем:
 $f(1) = 1$.
Таким образом, ответ: $f(1) = 1$.

До речей, знайдених біля ст. Балаклій під час перебування залізничної колії, належать:

1) Бляха срібна, позолочена кругла, з опуклою головою лева у центрі та 4-ма смугами орнаменту—спірально-меандрового, півовами, опуклого мотузковий і в вигляді рельєфних пелюсток. Смуги ці розкладено концентрично навкруги голови лева. Розміри фалара: діам. 14,3 см, рельєф опуклости—5,1 см, довжина двох срібних поясів по краях речі—6 мм¹⁾ (Табл. V, світл. 1).

2) Бляха такої саме форми срібна, позолочена, менша завбільшки, з головою людини у центрі. Навкруги неї розташовано орнамент у вигляді пелюсточок, обведений спірально-меандровим орнаментом. Діам. 11 см, опуклість заввишки—3,5 см, довжина двох срібних цвяхів на краях 4 мм. На місці рота людини фалар попсований (дірка) мабуть з давніх часів, краї плескі, зворотня частина має на собі сліди іржі (Табл. VI, світл. 2).

3) Бляха срібна позолочена, кругла, опукла, сідчаста; з розеткою у центрі. Кожен виступ східець заповнений орнаментом зубчастим, спірально-меандровим, півовами. Діам. фалара із 9,7 см, опуклість заввишки—2,5 см, довжина двох срібних цвяхів 0,7 см. Краї трохи вигнуті догори. На зворотному боці сліди іржі (Табл. VI, світл. 3).

4) Шість срібних позолочених блях, приблизно одного розміру, з головою лева у центрі та вузьким орнаментом навкруги, 4 з них оздоблені орнаментом зубчастим з крапками, а дві хвилястим з кружалками. Діам. їх 7,4 см, опуклість заввишки 7 см; довжина цвяхів по краю (по два кожний)—0,7 см. Краї плоскі й лиш де-не-де вигнуті догори. На звороті кожної є іржа, рештки порошковатого заліза, а в деяких на кінцях цвяхів зелена іржа. (Табл. VI, світл. 4, 5).

5) Маленька срібна позолочена кругла та опукла бляха. У центрі має отвір наскрізь, оздоблена на опуклості рельєфними пелюсточками і по краю—кружалками. Діам. її 4,1 см, височінь опуклости—1,5 см, краї трохи вигнуті догори. (Табл. VI, світл. 6).

6) Пара зламаних залізних посріблених псалій з кульками по кінцях. Кульки луснули й всередині визначилась якась чорна маса. Довжина їх щось із 17 см, грубина 7 мм, діаметер кульок 1,8 см (Табл. VI, рис. 7).

7) Намистина з синього скла з білими очками, діаметер її щось до 2-х см, діаметер отвору—0,9 см (Табл. VI, рис. 8).

¹⁾ За авторовими повідомленнями виміри всіх речей переведено кронциркулем. Щодо техніки виробу фаларів, то, на думку автора, їх вироблено за допомогою штампу. *Ред.*

НОВІШІ АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДИ НА ТЕРЕНІ БІЛОЦЕРКІВЩИНИ

Валерія Козловська

У межах свого сьогочасного адміністративного поділу Білоцерківська округа мало вистудіювана археологічною стороною. Щоправда, спробу підсумувати археологічні пам'ятки і цієї території ми маємо в археологічній мапі Київщини В. Антоновича¹⁾. Та ці відомості не повні й не завжди точні (наслідок збирання матеріалу через місцеві установи — волості тощо). Систематично археологічних пам'яток на цій території теж не досліджено. Можна відзначити тільки окремі розкопи, переведені у минулому. Напр., р. 1887 В. Антонович розкопав 33 могили з могильника у 950 могил біля с. Буки (Вел. полов. р.); у р. 1891 він же дослідив близько с. Пилипчи (Білоцерк. р.) 9 могил. Наприкінці 90 р.р. ХІХ ст. та на початку ХХ ст. В. Хвойка виявив у с. Ромашках (Ракилянськ. р.) цвинтарище доби римських впливів та могили слов'янської доби й почав досліджувати велике слов'янське городище поблизу села Шарки (того самого району). Зазначені розкопи не були зв'язані з вивченням усіх пам'яток певної території, а мали випадковий характер дослідів над окремими археологічними спорудженнями. Після Жовтневої революції в Білій Церкві засновано музей (за допомогою місцевого аматора старовини урядовця С. Л. Дроздова); музей почав збирати місцеву старовину різних часів як археологічного, так і мистецького значіння. Р. 1929 Білоцерківський ОВК асигнував невеличкі кошти на розкопи і тим поклав початок археологічним студіям Білоцерківщини, за зразками інших ОВК, які раніше почали такі досліді по своїх округах. У зв'язку з цим Всеукраїнський Археологічний Комітет ВУАН організував невелику експедицію, щоб археологічно дослідити Білоцерківщину. До її складу увійшли представник од ВУАК'у, керівник розкопами, В. Є. Коз-

¹⁾ В. Антонович, Археологическая карта Киевской губ. Москва 1895. Прилож. к XV т. „Древностей“.

ловська, та представники від Білоцерківського музею — Ф. М. Іванов і Я. Ф. Маслун. Після наради ухвалено перевести перевірочні розкопи у с. Ромашках, ракітянського р., звідки до музею надійшла певна кількість посуду з доби римських впливів та слов'янської. Це було за ознаку, що досліді В. Хвойки у цьому селі не охопили всіх місць з археологічними пам'ятками. Стверджувало це й те, що під час своєї подорожі до цих місць р. 1926, я бачила в глинищі (новітнього походження) у с. Ромашках дві людські довгі кістки і чула оповідання про „горщики“, що їх знаходять на вгородах. Усе це було за підставу, щоб насамперед поставити досліді у с. Ромашках, а далі розвідочні розкопи у с. Черепині Тетієвського р., звідкіля передано до Білоцерківського музею мальований посуд трипільської культури. Останнє місце є покищо єдиний пункт на Білоцерківщині, де знайдено сліди трипільської культури.

Як уже зазначено, територія Білоцерківської округи малообслідувана археологічною стороною. Отже таке обслідування та реєстрація археологічних пам'яток, зв'язана з складанням археологічної мапи Білоцерківщини, повинні бути серед актуальних завдань роботи Білоцерківського округового музею.

Перевірочні розкопи у с. Ромашках Ракітянського р. Це поселення міститься у ланцюзі поселень, які тепер зілялися — с.с. Шарки, Бакумівка, Ромашки, Телешівка. Усі вони відомі вже в половині XVIII ст. й належали до Білоцерківського староства¹⁾. С. Ромашки лежить на р. Гороховатці за 14 км на північ од станції Ольшаниці й розкинулося частково у долині, а частково на високості. Археологічні знахідки топографічно зв'язані з високим місцем села поблизу школи, сільсько-господарчого бурякового кооперативу та кам'яної церкви (збудованої р. 1843). У р.р. 1899 та 1901 пок. археолог В. В. Хвойка переводив тут досліді могил з насипами і могиł полей поховання понад старим глинищем, що міститься на південний захід од церкви. Могили з насипами належали до часів середньовіччя на території України (т. зв. князівські часи) і дали досить ясного археологічного матеріял. Біля одного небіжчика знайдено рештки одягу із шнурками та низкою шовкових плетених гудзиків, гаптованих золотом. На грудях було 6 бронзових застібок у вигляді гачків, а на ногах заховалися залишки сап'янових чобіт з залізними підківками. Небіжчики були обкладені деревом²⁾. Окрім того, виявлено кілька непоруш-

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. VII, т. III, К. 1905. Люстрація староствъ Кіевск. воеводства 1765 р., стор. 119.

²⁾ В. Хвойка, „Поля погребеній въ среднемъ Приднѣпровьѣ“ окр. відб. Зап. Русск. Арх. О-ва, т. XII в. 1, СПб 1901, стор. 11.

них поховань доби римських впливів (II—IV ст. н. е.) з трупопаленням і трупопокладенням. При них знайдено посуд, бронзові фібули, кістяні гребінці, глиняні прясличка¹⁾. Місцева людність зберегла деякі спомини про Хвойчині розкопи, проте ім'я його забула. Після цих розкопів, що не мали вичерпливого характеру, селяни й далі знаходили старовинні речі. Поміж місцевим учительством з'явилися аматори. Отже такий аматор був з учителя Бембера, що він навіть зібрав колекцію з речей, які або сам розкопував на селянських городах, або збирав у селян, що випадково їх викопували. Яка доля спіткала його збірку—невідомо. Сам Бембер помер перед 7 роками. Деякі старовинні речі (кілька посудинок доби римських впливів та речі з козацьких часів) їхні власники селяни передали представникам Білоцерківського музею, присутнім на розкопах.

Для розкопів обрано 5 місць, де В. Хвойка не копав. Поперше взято місце біля глинища порівнюючи недавнього походження, що міститься через шлях від кам'яної церкви на північний схід од неї. У цьому глинищі селяни знаходили людські кістки і в зв'язку з цим за 2 роки перед нашими розкопами Білоцерківський музей заборонив брати звідсіля глину. Площа, що межує з цим глинищем, була цілком вільна і, як кажуть селяни, тут не було переведено розкопів. За часів Хвойчиних дослідів тут були вгороди, а останніми часами її нічим не було засаджено. Досліджено площу біля кручі глинища і виявлено 5 поховань. Усі вони лежали просто у землі без слідів труни й знаходились або на цілику або у верстві близької до нього. Кістяки були випростані, зорієнтовані на захід, деякі з невеликим відхиленням, руки їх були витягнуті, а у одного покладені п'ястами на животі. Жадних речей біля них, як і у засипній землі навкруги їх, не було знайдено, окрім дрібних намістинок біля одного жіночого кістяка. Можливо, що ці похорони належать до поганських часів дуже ранішньої слов'янської доби (До Білоцерківського музею взято 2 кістяки цілком).

За другий пункт для перевірочних розкопів обрано місце понад старим глинищем, що його також не зачепили Хвойчини досліді. На вузькій смузі по стежці між урвищем та канавою під тином прокладено ряд квадратів на протязі 18 м. У східньому квадраті виявлено яму з битою цеглою та дикарем од млина, що тут стояв за часів Хвойчиних розкопів, а в західніх квадратах фрагменти посуду доби римських впливів та кілька слов'янських, а так само поруйновані поховання. До них належать рештки мабуть слов'ян-

¹⁾ Польові замітки В. В. Хвойки, зшиток № 4, стор. 20, 23.

ського поховання—заховалася потрухла дошка, що на ній, очевидячки, був покладений кістяк, бо довгі кістки з нього з залишками дерева знайдено вище. Трохи нижче біля дошки знайдено кістяний гребенець з бронзовими цвяшками (з поламаними зуб'ями), уламок залізної та бронзової речі дуже закислені, очевидячки, з поховання доби римських впливів, поруйнованого похованням на дошці. Метрів за 3 на захід

с. Ромашки. Поховання в дубовій колоді. Біля нього фрагменти посуду з поруйнованого поховання доби римських впливів.

від цих поруйнованих похоронів виявлено рештки другого поховання доби римських впливів.—Завглибшки 0.50 м знайдено нижню частину з денцем з маленького посуду і глиняне прясличко. Глибше на 10 см мало не під цими речами були дрібні уламки кальцинованих кісток, прикриті роздушеною мисочкою гарного виробу ясного кольору. Мисочка була вкрита великим черепком з горщика з виразними слідами виробу на колі. Поміж кальцинованих кісточок знайдено довгу вузьку кістяну намистинку—пронизку, кісточку—амулет з отвором і три дитячі молочні зуби. Далі розкопи перенесено навгород селянина Пилипа Вишенського, що був

відмежований від цієї розкопочної площі тином з канавою. Досліди у цьому місці дали яскраву картину руйнування пізнішими похоронами князівських часів раніших поховань доби римських впливів. Тут виявлено похорон у довбаній дубовій колоді, зорієнтований точно на захід. У ньому був кістяк жінки, що заховався досить погано; жадних речей біля нього не знайдено. У головах частина колоди доховалася у вигляді будки й з правого боку мала сліди опалювання на чорне. З цього ж боку біля самої колоди знаходилося денце тонкостінної ясносірої посудки гарного виробу й горішня частина морської черепашки, що залишилися від похорону поруйнованого труною—колодою (див. світлину в тексті), а під самою труною знайдено розкидані людські кістки, два шматки черепної коробки й частину нижньої щелепи невеликого розміру (черений зуб не виявлений, один з кутніх з діркою). Біля ножних кісток містилися фрагменти великого чорного тонкостінного посуду гарного виробу та уламочок якоїсь мідяної речі, що просякла закісом¹⁾. Цей похорон у колоді, як це стверджували інші поховання горішнього шару та слов'янські черепки, належав до князівської доби, а долішне поховання, що він його поруйнував, доби римських впливів. Очевидячки, тут була похована дуже молода особа (за розміром кісток то з зубів р.р. 13—14) з посудом тонкого виробу і підвіскою з досить великої морської черепашки—порцеляника (сурчаса sp.).

Похорони у колодах властиві кочовицьким народам пізнішого часу. Трапляються у супроводі кінських кістяків на Дніпропетрівщині, а так само по р. Росаві та Росі²⁾. Проте окремі поховання у колодах відомі й серед типів пізніших слов'янських поховань і, можливо, являють собою запозичення з кочовицьких поховань. Як аналогію опалювання трун, можна навести повне опалювання їх, що було констатовано розкопами В. З. Завитневича у кол. Менський губ. Бобруйськ. пов.³⁾.

Другий похорон князівських часів (часів середньовіччя) на території України, що також поруйнував поховання доби римських впливів, виявлено на південь від труни—колоди за 10 м. Цей звичайний для князівських часів похорон являв собою скриньку збиту залізними цвяхами (знайдено у головах залишки поржавілого цвяха) з соснових дощок. У ньому

¹⁾ Найкраще збережену частину цього поховання у колоді вирізано та передано до Білоцерківського музею.

²⁾ В. А. Городцов. Краткія свѣдѣнія объ археологическихъ изслѣдованіяхъ въ Бахмутскомъ уѣздѣ Екатеринославской губ. въ 1903 г. Окр. відб. з Сборн. Харьк. Ист.-Филол. О-ва, т. XVI, Харьковъ 1905, ст. 10, 11).

³⁾ В. З. Завитневичъ, „Формы погребальнаго обряда въ могильныхъ курганахъ Минской губ.“, окр. відб. з тр. IX А. С. т. I. стор. 10

був кістяк чоловіка, зорієнтований на захід з невеликим відхиленням на північ. П'ясть правої руки лежала на животі, а лівої на грудях. Ноги мали фізичний дефект — були наближені коліними, чом у вічі кидалася їхня кривина. Біля правої ключиці знайдено бронзове кілечко з незлutowаними кінцями, що заходили один за один і яке на ключиці залишило зелений закис. Ще перед тим, як виявлено зазначену труну, але поблизу того місця, де вона була, знайдено на глибині 20 см глиняний невеликий горщик (заввишки 7 см) доби римських впливів, де були кальциновані пташачі (?) кісточки. Безпосередньо під цим горщиком знайдено денце з долішньою частиною другого горщика, де були дрібнесенькі пташачі кісточки, шматочок кістяного гребінця з бронзовими цвяхами два черепки з грубостінного посуду. Коли труну розібрано під нею виявлено розкиданий і напівпотрухлий дитячий кістяк. Череп (напівпотрухлий) був *in situ* і був зорієнтований на північний захід. Усі розкопочні місця біля старого глинища були насичені битими черепками давнього посуду, з якого 90% припадало на черепки доби римських впливів і 10% на слов'янські.

Отже перевірочні розкопи у с. Ромашках ствердили Хвойчині спостереження про те, що ця місцевість була залюднена за доби римських впливів і пізніше за князівських часів і подали додаткові матеріали. Ця територія південної Київщини за часів ранішнього середньовіччя на терені України являла собою частину князівських земель, що близько підходили до степу. Тому особливо цікавий факт, що тут виявлено стале оселення за князівських часів, яке разом з близьким Шаргородським городищем утворювало тут міцну твердиню проти кочовиків.

Розвідочні розкопи у с. Черепині, Тетієвського р. мали на меті виявити залишки трипільської культури, досі не знайдені на території Білоцерківської округи. С. Черепині міститься за 8 км на північ від районного м. Тетієва. Село розкидане по лісових високостях та ярах, якими протікають джерела, що впадають до р. Молочної. Саме поселення виникло раніше від. с. Ромашок. Воно в половині XVIII ст. належало до Брацлавського повіту Брацлавського воеводства¹⁾.

Тут експедиція оглянула місце, де р. 1925 селянин М. Ганчарук знайшов мальований посуд, що його передано до Білоцерківського музею, і констатувала залишки трипільської культури на підвищенню км за 3 на північ од села Черепина в урочищі „Пилипів хутір“. Тепер це місце почато

¹⁾ Архивъ Юго-Зап. Россіи, ч. V, т. II, ст. 186, 277, 463, 581.

розорувати, а ще недавно воно було під лісом, що почасти ще зберігся й тут. Траншея виявила дуже поруйнований дубовим корінням стан залишків трипільської культури. Знайдено окремі шматки печини, на яких подекуди заховалися невиразні відбитки дерева, окремі черепки як мальованого, так і немальованого посуду культури В (фарба здебільшого погано зберіглася), шматочки кремінчиків, уламки гранітних ручних жорен, тваринні кістки. Знайдено дві групи черепків. В одній з них, що складалася з фрагментів великого мальованого посуду і уламка вінців дрібномереженого посуду знайдено маленьку сокірку з м'якого каменю ясно-білого кольору. Земля була заповнена тонкими та грубшими корінцями. Горішню верству складав лісовий суглинок, цілик являв собою жовту глину. Узяті зразки ґрунтів.

Дуже обмежені кошти, що залишилися в розпорядженні експедиції, знов же й те, що у лісі Солодкому недалеко від ур. „Пилипова хутора“ був могильник, який, як довідалася експедиція, почасти був поруйнований місцевими шукачами скарбів, примусило експедицію в розкопах оселі трипільської культури обмежитися розвідочною траншеєю і на останні гроші виявити характер поховань в ур. „Солодкому“. Це урочище міститься в лісі на захід від ур. „Пилипів хутір“ поблизу кутка с. Черепина „Солодкого“. Тут констатовано дві групи могил (до 1 м заввишки), що з них кілька розкопали раніш місцеві шукачі скарбів, які залишили на них вузькі ями. Розкопано дві непорушені могили в різних групах (одну коштом Білоцерківського музею, другу коштом Київського Історичного музею). В обох могилах (в одній наглибині 1.20 м, у другій—1.80 м) виявлено поховання із спаленням. Обидві купки палених людських кісток лежали просто уземлі. Жадних речей не знайдено, окрім кінчика залізного ножа (що нагадує скитський) у могилі другої групи. На жаль, за браком коштів не можна було перевести тут ширші досліді. Проте, зважаючи на безперечно значне наукове значіння цих пам'яток, треба ці досліді запровадити до пляну археологічного дослідження Білоцерківщини.

Усі речі, здобуті під час перевірочних та розвідочних розкопів у с.с. Ромашках та Черепині (окрім розкопаних матеріалів могили другої групи у лісі Солодкому, переданих до Київського музею) передано до Білоцерківського округового музею.

Розкопи у с. Дідівщині, Фастівського р.
Ці розкопи переведено під керівництвом д. чл. ВУАК'у В. Є. Козловської у вересні—жовтні р. 1929 коштом Все-

українського Археологічного Комітету ВУАН за участю співробітника Київського Історичного музею В. А. Мазура.

Це село лежить на р. Ірпені за 14 км на північний захід од станції Фастів. Поселення давнє; у документах згадується вже у XVI ст.¹⁾ Є оповідання, ніби раніш тут існувало поселення, яке поруйнували татари. Щодо походження назви, то існують перекази, що зв'язують її або з першим оселенням тут діда, або з давнім шпиталем для дідів. У XVII та XVIII ст. село було у володінні монастирів та взагалі духовництва, хіба за деякими винятками. За Хмельниччини воно згадується в складі Білоцерківського полку і за ревізією 1654 р. його поруйнували татари та поляки і „ныне пусто“²⁾.

У другій половині XVII ст. це село разом із с.с. Голяками та Томашівкою було в складі Романівського староства, а в другій половині XVIII ст. ці села належали до Житомирського повіту Київського воеводства. Наприкінці XVIII ст. тут було володіння Долгорукових, а від початку XIX ст. це були маєтності Хоецьких. На жаль, історичні відомості про с. Дідівщину нечисленні. Воно лежить на лівому низькому березі р. Ірпеня. На правому березі заховалися рештки лісу. Чималий ліс є в напрямку м. Фастова та с. Веприка. У самому селі до р. Ірпеня вливається джерело Жарка. Розкопи переведено в двох місцях за селом—у напрямові с. Томашівки і в напрямові с. Веприка.

Перше місце обрано для розкопів тому, що з нього ще з р. 1926 до Київського Історичного Музею почали надходити археологічні речі й тим відзначили с. Дідівщину як новий пункт решток культури доби римських впливів та інших. Перед розкопами переведено попередні розвідки, що зтвердили ці дані і точніше зафіксували топографічне становище археологічних пам'яток³⁾. На підставі цих розвідок зазначено три пункти для розкопів—1) урочище: „Дальня Панора“, поблизу кута с. Дідівщини „Заріччя“—цвинтарище доби римських впливів (Розкоп I). 2) Місце понад р. Ірпенем біля кутка „Заріччя“ і почасти на вгородах в цьому кутку. Цей пункт міститься поблизу першого місця—оселя доби римських впливів. (Розкоп II). 3) Хутір Млинок, приблизно на південь від с. Дідівщини (Розкоп III).

Розкоп I взято біля глинища, де за вказівками місцевого прихильника старовини селянина Тодоса Кириловича Борисова, що особисто брав участь у розкопах, знаходили „трупи“

¹⁾ Архивъ Ю.-З. Россіи, ч. VI, т. I, К. 1876, ст. 262.

²⁾ Акты южной й западной Россіи. т. X. СПб. 1878, ст. 800.

³⁾ Див. статтю К. Коршака: „З праці семінару при Археологічному відділі Вс. Історичного Музею ім Шевченка у Києві“.—„Хроніка археології та мистецтва“ ч. 1, 1930. стор. 62, 63.

та горщики. В одному місці у стінці глинища, справді, стреміли ножні людські кістки. Розкопи у цьому місці виявили новий тип поховання доби римських впливів без посуду. Тільки один дитячий похорон з трьома невеликими посудинками становив виняток. Було так само сконстатовано лиш один тип поховання — трупопокладання. Загальне положення кістяків випростане; небіжчики зорієнтовані або на захід з відхиленням або на північ, так само з відхиленнями. Речей при них жадних не знайдено, окрім намістинок біля жіночих кістяків, та на місці одного зовсім поруйнованого похорону (очевидячки, під час вибирання глини) знайдено кістяний гребінець та залізне шильце. Поміж варіантів поховання треба відзначити цікаве поховання, при якому небіжчицю було покладено на спині, а ноги зігнуто під кутом колінами догори. На цьому ж цвинтарищі поміж поховань виявлено вогнище, де палили жертви та звідкіля брали вугілля для похоронного ритуалу (про цей ритуал свідчать кальциновані кістки та вугілля, що їх знайдено по різних місцях на цвинтарищі).

Розкоп II (за 247 м на південний-схід від розкопу I) прокладено біля неглибокого урвища понад р. Ірпенем, що тут робив досить прикрі закрути. У цьому місці із стінок урвища стреміла печина (перепалена глина), черепки з посудин доби римських впливів та тваринячі кістки. Прокладено розвідочну траншею за 4 м від урвища. Тут виявлено частину поруйнованого житла напівзаглибленого в землю, черинь обпалений начервоне з попелом та рештками білої долівки — обмазки навкруги. Знайдено багато тваринячих кісток, залізни ножі, фібулу римського провінційного типу з ясного бронзового сплаву, (див. фото на обкладинці), велику кількість черепків з глиняних посудин¹⁾. (Краще збережену частину череня вирізано й приставлено до Київського Історичного музею).

Розкоп III переведено на хуторі Млинку за 1—1½ км на південь од протилежного (кутку „Заріччя“) кінця с. Дідовщини (куток „Жарка“). Розкопи тут мали розвідочний характер. Хутір Млинок розкинувся на центральній частині великого городища, оточеного валом. Ще недавно більша частина городища була під мішаним лісом, нині на городищі ліс вирубаний, але ліс залишивсь тепер за валом з південного, півд.-зах. та півд.-східнього боку, при чому з півд.-східнього боку вал городища входить у ліс. Городище замкнуло у собі частину р. Ірпеня та другу річку, яка тече від с. Веп-

¹⁾ Матеріал з розкопів I та II після спеціального опрацювання буде виданий в монографічній праці автора про культуру доби римських впливів на терені України.

рика і яка колись то впадала в Ірпень, а тепер перетворена на ставок. На вгородах у центрі городища, як кажуть селяни, знаходили печину, бронзові і залізні речі та монети XVII і XVIII ст. У валах в місцях, де їх перетяли шляхи, видно прошарки вугілля, що стосуються до їхньої внутрішньої конструкції. Розкопи виявили рештки мазанкових будов, що мають певну аналогію до споруджень трипільської культури т. зв. „точків“. Печина в одному місці лежала двома шарами з окремих великих шматків перепаленої глини і мала відбитки дерева з долішнього боку; горішній бік її був пофарбований на білий колір. Траплялися окремі шматки печини перепаленої на жужелицю. Колір її від червонувато-брунастого, не темного, до чорного. На підставі керамічного матеріалу як з розкопів, так і зібраного на поверхні або на валах, це городище можна датувати часами залізної доби—очевидячки, найостаннішими століттями перед нашою ерою (з городища здійснюто пляна)¹⁾.

Окрім розкопів переведено подорожі в околиці с. Дідівщини—на уроч. „Гарбарське Поле“, уроч. „Вал“, уроч. „Кателянка“ (поблизу с. Томашівки). У цих місцях сконстатовано рештки слов'янських осель. У них взято зразки кераміки та уламки тваринячих кісток.

Розкопи у с. Дідівщини дали дуже цікавий науковою стороною матеріал. На жаль, невеликі кошти, що їх заасигновано на р. 1929 не дали спростоги ширше розгорнути тут досліді. Отже ці досліді треба вважати тільки за початок ширших, які необхідно перевести найближчими розкопчними сезонами.

Р. 1930 археологічні досліді на території білоцерківської округи було продовжено завдяки асигнуванням на це коштів від білоцерківського ОВК.

¹⁾ Під час розкопів знайдено так само уламок кам'яного просвердленого молота і крем'яні уламки, що залишилися від поселення часів пізнього неоліту, або енеоліту, залишки якого поруйнували осельники городища.

ВИПАДКОВІ ЗНАХІДКИ ЗА р. 1927.

Сильвестр Магура.

Відомості про випадкові знахідки, що їх тут уміщено, взято з архівного матеріалу ВУАК'у тільки за 1927-ий рік. Та треба заважити, що в листуванні за 1927-ий рік часто мова мовиться про знахідки не тільки того року, а й попередніх років.

В опису, що далі подається, зібрано відомості про випадкові знахідки археологічних речей та скарбів, монет і мснетних скарбів. Зазначаються знахідки мамутових кісток та кісток, що скидаються на мамутові (не були визначені), коли навіть з ними і не виявлено слідів діяльності людини. Подаються відомості про мури та про підземні ходи, що їх випадково виявлено, і які, очевидно, належать вже до пізніших історичних часів.

До випадкових знахідок застосовано й речі, що їх викопали шукачі скарбів.

За добами в приблизному хронологічному порядку описано тільки ті знахідки, що їх можна було визначити на підставі листування, але в архівному матеріалі, який довелося використати, є замало відомостей для точних визначень.

Нумізматичні знахідки описано після всіх інших.

Якщо разом з дописом надіслано малюнки знайдених речей чи сами речі, то до тих знахідок в примітках зроблено деякі зауваження.

Обміри, що ми їх сами зробили, подано за метричною системою, а обміри, виписані з листування, залишено в такій системі, як у дописах.

У тексті подано точно тільки зміст листування, а не дослівні виписки з оригіналів.

Кілька років тому в селі Ковалях на Хорольщині (за 15 в. від м. Хоролу) селяни, копаючи глину для вироблення цегли, знайшли кістки якоїсь великої тварини¹⁾. Кістки

¹⁾ Разом з листуванням надіслано малюнки декількох кісток. С. М.

знайдено на правому березі річки Хоролу на глибині 8 арш. від поверхні в шарі між піском і глиною. На ці кістки відразу не звернено належної уваги, вони лежали коло того місця, де були знайдені, і їх підкладали під колеса воза, коли брали глину. Частину кісток, які вражали своїми розмірами, взяли селяни, а частина, нарешті, потрапила до музею¹⁾.

У селі Нечаївці Златопільського району на Шевченківщині в садибі гром. Мартиненка Прокопа, як копали льох, 28/IV—27 р. знайдено кістки мамута на глибині 5-ти арш. в непорушеній глині. Ніяких інших речей, окрім кісток, не знайдено. Частину цих кісток в попсованому вигляді, ще перед тим, як оглянула комісія місце знахідки, взято до трудушколи с. Нечаївки²⁾.

За 10 верст від м. Путивля знайдено кістки мамута³⁾.

Року 1920-го в обвалі землі в яру села Щуровки (Вільховий Ріг) учителі й учні Щуровської дитячої колонії викопали кістки мамута, кремення тощо. Ці речі протягом трьох років зберігалися в музеї Щурівської дитячої колонії.

Виявилося, що ці речі мають велику загальну наукову цінність, і проф. О. С. Федоровський перевіз їх року 1923 до Ізюмського Державного музею. Перевезено до музею такі речі: 1 щелепу мамута, 1 шматок ікла, 1 шийний хребець, 2 фаланги з кістяка мамута, 3 шматки кременю й 1 шматок каменю⁴⁾.

В околицях м. Журавки, Варвинського району, Прилуцької округи на так званому „Заріччі“, в урвищі лівого берега долини річки Удаю, виявлено сліди палеолітичної стації. Ця стація міститься на 90—100 клм. вище відомого селища в Гонцях.

Зазначена ділянка удаївського узбережжя зберігає численні залишки мамутової фауни⁵⁾.

У селі Янівці, Олександрівського району на Шевченківщині, як копали криницю, знайдено ікло та кістки, що скидаються на мамутові, і кам'яний молоток⁶⁾.

¹⁾ 3 листування Краєзнавчого гуртка при Хорольському Народньо-Науковому музеї з 12/V—1927 р. ч. 61.

²⁾ 3 акту комісії, що обслідувала місце знахідки, з 30/IV—1927 р. Копію акту надіслав до ВУАК'р зав. Черкаським окр. музеєм ім. Т. Шевченка 5/V—27 р. ч. 190.

³⁾ 3 листування Зав. Путивлівським місцевим музеєм з 16/II—27 р. ч. 4.

⁴⁾ 3 листування директора Ізюмського Держ. музею м. Сибільова з 8/II—27 р. ч. 55 з додатком копії акту, що його складено 7/II—27 р.

⁵⁾ 3 листування ВУАК'у до Упрнауки з 29/XI—27 р. ч. 1491 та до Варвинського Р. В. К. з 21/IX—27 р. ч. 1433. Про досліді М. Я. Рудинського в Журавці див. у збірнику „Антропология“, річн. каб. Антропологии ім. Ф. Вовка ВУАН за 1927 і 1928 р.р.

⁶⁾ 3 листування уповноваженого ВУАК'у на Шевченківщині О. Олександрова з 31/VIII—27 р. ч. 98.

Селянин с. Орловця, Балаклійського району на Шевченківщині Сторчовий В. П. знайшов маленького неолітичного молоточка-сокирку сірозеленого каменю (діорит), гарної обробки з просвердленою діркою¹⁾. Цю річ придбано у Сторчового для Черкаського музею²⁾.

Коло с. Мізеня на Чернігівщині, коло р. Десни, на урочищі „Стовпище“ та на островах, М. Кошіль знайшов черепки від посуду, кремінні наконечники до стріл, різне крем'яне знаряддя та уламки кременю. На Мізенському городищі знайдено грузила (з них одно ціле, а решта побиті), черепки від посуду³⁾, кістки та скло⁴⁾.

У місцевості, яка належить до Новогеоргіївського району, Кременчуцької округи М. Г. Андреев в останні роки зібрав багато археологічних речей. Більшість речей знайшов сам М. Г. Андреев по обох боках так званого „Інбека“, що являє собою подекуди болото, подекуди суху низину. Там на піскових насипах після дужих вітрів іноді трапляються кістки дуже потрухлі, а здебільшого трапляються кремінні вироби—вістря до стріл та інше різноманітне знаряддя. Там же знайдено бронзові та мідяні вістря до стріл різних форм⁵⁾. М. Г. Андреев має 48 примірників таких вістрів⁶⁾.

Біля Чигирина над кручею Сокиндрівського яру гр. Яремченко знайшов речі скитської доби⁷⁾.

Селянин с. Кутки, Шепетівської округи, Сергій Задворний 15/IV 1927 р. орав на горбу в полі, але камінь почав зачіпати за леміша. Задворний надумавсь викинути каменя, обкопав його та вивалив. Копав далі і відкопав ще чотири камені, а біля них збоку 3 горщики; один маленький—з півночі, а 2—з заходу. Більший з них був накритий покришкою. Селянин думав, що це гроші та й покликав брата. Відкрили горщика; покришка розпалась, а в гор-

¹⁾ Де саме знайдено цього молоточка-сокирку в листуванні не згадується, але, очевидно, десь в зазначеній місцевості. С. М.

²⁾ З листування Зав. Черкаським Окр. музеєм ім. Т. Шевченка ч. 215 ВУАК'у вх. ч. 621 з 23/У—1927 р.

³⁾ Усі ці речі М. Кошіль надіслав до ВУАК'у. Серед фрагментів посуду є оздоблені ямкуватим, тисненням, ритованим та іншим орнаментом. Грузила з Мізенського городища, які надіслано до ВУАК'у, характерні для цього городища. Ціле грузило, що формою наближається до конуса, заввишки 0,055 м, найбільший діаметр 0,08 м, діаметр дірки 0,025 м. С. М.

⁴⁾ З листування М. Кошеля з 24/У—27 р. ВУАК'у вх. ч. 722 з 24/УІ—1927 р.

⁵⁾ П'ять металевих вістрів до стріл намальовано в листі М. Г. Андреева. З малюнків видно, що ці вістря належать до скитсько-сарматських часів. С. М.

⁶⁾ З листування М. Г. Андреева. ВУАК'у вх. ч. 616 від 20/У 1927 р.

⁷⁾ З звіт повідомлення при листуванні уповноваженого ВУАК'у на Шевченківщині О. Олександрова з 24/VII 1927 р. ч. 84.

щику побачили кістки. Решта горщиків теж порозпадалися, коли до них доторкнулися¹⁾. Яму викопано в пояс завглибшки. Місце, де викопано горщики—недалеко від річки „Корчик“²⁾.

У селі Ковалях на Хорольщині (за 15 в. від м. Хоролу), на правому березі річки Хоролу, в ямах, де брали глину, виявлено посуд та людські кістки. В 4-х ямах, що їх оглянули 8/V 1927 р. члени Хорольського краєзнавчого гуртка, знайдено посуд і людські кістки, які лежали у безладді. Такі знахідки трапляються там на глибині 2—2½ арш., а земля порушена значно глибше³⁾. Селяни казали, що подібні знахідки трапляються на цьому ж березі на протилежному боці села на віддалені більше-менше 2-х верстов од зазначеного місця⁴⁾.

Біля Келегейських хуторів, Голопристанського району на Херсонщині пастухи знайшли скарб золотих та інших речей, який датується солідами імператорів Гераклія і Константина III (за визначенням А. Н. Зографа). Скарб цей переховується в Херсонському музеї⁵⁾.

Співробітник Київської картинної галерії, Коваль 16/VIII 1927 р. придбав за 5 карбованців старовинну посудину,⁶⁾ що її знайдено перед тим в Межигір'ї біля Вишгорода⁷⁾.

У селі Гороховатці Кагарлицького району на Київщині, як копали кагати на цукрові висадки, знайдено 2 похо-

¹⁾ Посудину з кістками, фрагменти покритишки та інших посудин, дописувач Павло Охрімчук надіслав до ВУАК'у. Посудина, що була з кістками розбита в горішній частині (збереглася тільки частина вінця). Вона сірого кольору, оздоблена вгорі трьома рівнячками, що йдуть рівнобіжно навколо вичеревка. Заввишки вона 0,167 м, найбільший діаметр вичеревка 0,245 м, діаметр вінця з краями 0,225 м, діаметр денця 0,095 м. Належить до часів римських впливів С. М.

²⁾ Лист П. Охрімчука з 4/V 1927 р.

³⁾ Разом з листуванням надіслано до ВУАК'у малюнки посудин, знайдених у с. Ковалях. Малюнки дозволяють визначати, що цей посуд належить до часів римських впливів С. М.

⁴⁾ З листування Краєзнавчого гуртка при Хорольському Народньо-Науковому Музеї з 12/V 1927 р. ч. 61.

⁵⁾ З листування ВУАК'у з 12/VIII 1927 р. ч. 1293 та листування проф. О. Федоровського. ВУАК'у вх. ч. 860 з 6/IX 1927 р. Див. брош. „Літопис музею“, вид. Держ. Херсонського Істор.-Арх. музею, вип. 8. Херсон. 1927. Стор. 15—16.

⁶⁾ Придбану посудину гр. Коваль подарував Всеукраїнському Історичному музеєві ім. Т. Шевченка. Це—амфора (інв. № 35952) з плоским дном 0,61 м заввишки. Із слів того, хто знайшов цю амфору, відомо, що її горло було забите дерев'яним корком; в амфорі була олія (залишки олії збереглися). Знайдено її влітку 1927 р. на самому березі Дніпра в землі під кручею коло Межигір'я. С. М.

Посудина ця належить до типу татарських посудин XIV ст.

⁷⁾ З листування Всеукр. Істор. музею ім. Т. Шевченка з 22/VIII—27 р. ч. 1218.

вання на глибині 0,5 м. Перше поховання складалося з людського кістяка, біля нього був кіньський череп, залізна шабля, дуже поржавіла, залізні стремена (коло людського черепа), залізні застібки, різні залізні уламки та шматок кременю¹⁾. Друге поховання виявлено на віддалені сажнів 5-ти від першого. Там лежав людський кістяк поруч нього кістяк кіньський без голови та одна залізна застібка²⁾.

У с. Орловці Балаклійського району, Шевченківської округи, на „участках Бучиха“ на косогорі в садку в квітні 1926 р. А. Педченко, орючи, зачепив плугом на глибині 4 вершків і виорав чотири примірники жіночих (?) прикрас (привіски). Ці речі віддали дітям, а вони, граючись, зіпсували та понищили трохи не все. Одну з цих речей, дуже попсовану, ледві знайшли, і Педченко подарував її Черкаському музеєві, обіцяючи передати й решту речей, якщо їх знайдуть.

Педченко передав до Черкаського музею й залізну сокиру (копаницю, за його словами), знайдену в тому ж садкові³⁾.

Посеред села Гудзівки Звиногородського району, Гуманської округи в яру над річкою стоїть висока „Гудзь-гора“⁴⁾, що одним боком схиляється до садиби гр. Кривди. Цю гору руйнують шукачі скарбів, що викопують горщики з зерном, посуд, тваринячі кістки тощо. Це все зсувається згори вниз, розбивається, нищиться.

Року 1925 учителі з учнями того самого села на цій горі викопали були кілька великих посудин, що їх зараз таки й побили. Звиногородському музеєві пощастило придбати з цих посудин тільки клумак черепків, що й тепер переховуються в цьому музеї⁵⁾.

У с. Вільхівці, Гуманської округи (за 6 в. від Звиногородки) влітку 1927 р. робітники цукроварні розкопали три могили, а все викопане, як кістяки, багато посуду та інше, побили, палені кістки розкидали⁶⁾.

¹⁾ Шаблюку, уламки стремени (великі та дрібні), залізні застібки, інші залізні уламки, кіньські зуби та шматок кременя відщепка Т. Панченко надіслав до ВУАК'у, і ці речі передано до Всеукраїнського Історичного музею ім. Т. Шевченка. Шаблюка завдовжки 0,865 м. Поховання, знайдені в Гороховатці-Кочовицькій Х-ХІ століття нашої ери. С. М.

²⁾ З листування Т. Панченка. ВУАК'у вх. ч. 1033, з 8 XII 1927 р.

³⁾ З листування Зав. Черкаського Окр. музею ім. Т. Шевченка ч. 215; ВУАК'у вх. № 621, з 23/V 1927 р.

⁴⁾ У листуванні Нар. Ком. Освіти гора, що стоїть в с. Гудзівці, звється „Гудзь-гора“, а в листуванні Звиногородського музею — „Дзвони-гора“ С. М.

⁵⁾ З листування Нар. Ком. Освіти з 7/I 1927 р. ч. 1226/оп44 та з листування Звиногородського музею ім. Т. Шевченка з 3/II 1927 р. ч. 5.

⁶⁾ З листування Звиногородського музею ім. Т. Шевченка з 27/VIII 27 р. ч. 38.

Співробітник Полтавського державного музею виявив, що гора „Пивиха“ в Градіжському районі рясно всіяна „могилками“, як і (спорадично) суміжний степ (між інш. „Близнята“), при чому „на могилках“ піднято людські кістки, шматки обпаленого дерева й цегли, що їх викопали (це засвідчено) шукачі скарбів, а коло земляної споруди майданного (?) типу в північній частині гори піднято шматки випаленої глини й жовтої цегли, що їх виорали люди¹⁾.

Під час робіт над урегулюванням р. Тясмина в кам'янистому ґрунті знайдено глиняного обпаленого горшка з чорної глини (розбито його струмком води з лотоків)²⁾.

Експедиція проф. Б. Л. Лічкова виявила старі рудні з устаткуванням XVII-го стол. біля с. Кринок³⁾.

За селом Ходосівкою, Обухівського району на Київщині, під „Ярославовим городком“, над шляхом, що йде на Підгірці, на височині 10-15 м від болота 29/X 1927 р. селяни помітили клаптики пальної цегли. Почали копати і натрапили на дуже товсті стіни, помуровані з цегли⁴⁾ та взялися руйнувати їх⁵⁾.

У дворі Мотронівського жіночого монастиря на віддаленні 20-ти кроків від вівтаря кам'яної церкви (на південний схід) зробилася діра. Коли це місце 4/X 1927 р. оглянено, то виявлено, що там росло колись дерево, пенёк від нього вигнив, земля провалилась і повстала вузька діра. Ця діра—9 арш. завглибшки; провадить вона до підземної печери. Печера 4 арш. зиввишки та 3 арш. завширшки і тягнеться на північний схід; вона пообвалювалась. З лівого боку печери (коли йти від діри, що виявилася) є яма з вугіллям, далі з лівого та правого боку печери зроблено якісь ніші. У протилежному від входу кінці печери є завалений хід до монастирського валу, а з правого боку печери—завалений хід під старий монастир. Мешканці монастиря, що зіходили у печеру, бачили на її стінах позначені сажею свічок хрести і знайшли на коріннях дерева

¹⁾ З листування Полтавського Державного музею з 13/V 1927 р.

²⁾ З листування керівника робіт врегулювання річки Тясмина з 6/V 1927 р. ч. 252.

³⁾ У звіттовленні про працю уповноваженого ВУАК'у на Черкащині О. Олександрова за 1926 рік.

⁴⁾ Дописувач І. Д. Синільник разом з листом надіслав обміри довжини та товщини цеглин (паперові мірки). Один зразок цеглини 0,294 м завдовжки та 0,055 м завглубшки, а другий зразок 0,268 м завдовжки та 0,055 м завтовшки. Обмірів для ширини не надіслано. С. М.

⁵⁾ З листування І. Д. Синільника з 1/XI—27 р.; ВУАК'у вх. ч. 977.

біля самої вхідної діри чернечий пояс, а на низу печери— залишки нібито трухляї соломи¹⁾.

У с. Паволочі Попелянського району на Білоцерківщині, біля семирічної школи завалилася земля й відкрився хід до підземного льоху. Ті, що лазили туди, оповідали, що провал завглибшки до 2-х сажнів, а там іде хід, стіни якого гарно поштукатурені, а стеля угнута (півколом). На стінах можна помітити якісь знаки наче Х, V, I та інші. Є також дірки ніби зроблені багнетом. В одному місці знайдено трішки попелу й цеглу. Кажуть, що в стіні є якась ніша гарно зроблена, що нагадує сторожку для вартового. Хід іде сажнів на 4, а далі ніби накидано навмисне землі, бо вона не тверда. У Паволочі, як говорять, провали звичайна річ і ніби вся Паволоч скопана отакими льохами²⁾.

У місцевості, що належить до Новогеоргіївського району Кременчуцької округи, М. Г. Андреев знайшов кілька римських монет та 2 візантійських. У тій самій місцевості колись випадково знайдено монетний скарб. Андреев придбав стародавні римські срібні монети з того скарбу.

У місцевості Новогеоргіївського району він знаходив і стародавні татарські монети (мідяні). Там таки, поблизу села Клочкове, під час оранки города 3/IV 1926 р. селянин того ж села Іван Стеблина виорав невеличкого горщика з срібними монетами. Серед тих монет були польські Сигізмунда III-го 1622 р., австрійські 1643 р. та інші. Новогеоргіївський райвиконком забрав цей скарб разом із горщиком. У зазначеній місцевості часто тряпляються монети, здебільшого польські³⁾.

У селі Ряшки Прилуцької округи 5/V 1927 р. під час городніх робіт на садибній ділянці мешканця того самого села Р. К. Бібіка його дочка Приська знайшла скарб—глиняний глечик з монетами кінця XVI і початку XVII століття. Знайдений скарб з глечиком 8/V—27 р. Бібік і його дочка передали до Прилуцького ОВК, а той передав його з глечиком до окр. музею. Виявилось, що серед знайдених 683 монет є такі: московського карбування кінця XVI ст. і початку XVII ст. з гербом і слов'янськими написами, монети часів Стеф. Баторія, Сиг'ізmunда III, Фердинанда Австрійського, Максиміліана II Австрійського та інші. Усі монети досить гарно збереглися і мабуть срібні. Частину монет

¹⁾ З листування уповноваженого ВУАК'у на Шевченківщині О. Олександрова з 28/IX 1927 р., ч. 135, та листування Медведівської Райіно з 11/X—27 р. ч. 06/12131.

²⁾ З листування Зав. Паволоцькою трудшколою з 30/XI—27 р.; ч. 50, та з листув. Паволоцької Сільради з 20/X—27 р., ч. 1163.

³⁾ З листування М. Г. Андреева. ВУАК'у вх. ч. 616, з 20/V 1927 р.

затримав у себе мешканець с. Ряшки Курдась В. Д., що відмовивсь передати їх кому слід, але вжито заходів щоб повернути монети¹⁾.

Року 1926 на „участках“ с. Орловця, Балаклійського району Шевченківської округи, в „Довгому яру“ В. П. Сторчовий виорав дуже маленьке глиняне барильце (орнаментоване) з польськими монетами початку XVII ст. (1620-х р.р.). З тих монет у нього залишилось 10 прим., решту пороздавав знайомим. Барильце розбито плугом і частини його бракує. Барильце та монети (10 прим.) придбано у. Старчового для Черкаського музею²⁾.

У селі Луки Таганцького району, Шевченківської округи С. Г. Шармар у жовтні 1926 р. знайшов монетний скарб початку XVII ст. Цей скарб, а саме: 373 монети польські початку XVII ст. та горщикок (скарбничка) сірої глини, добре випаленої, з одбитим боком, передано 25/III—27 р. до Черкаського музею³⁾.

Селянин с. Орловця Балаклійського району, Шевченківської округи, С. М. Карнаушко біля Вовчого урочища на горбі у „садках“ виорав р. 1926 глиняного горщика (і тут так об плуга й розбив його) з шведськими, польськими та іншими монетами XVII стол. Зразки цих монет Карнаушко передав до Черкаського музею⁴⁾.

У с. Орлівці Балаклійського району, Шевченківської округи, селянин Семен Кабанець навесні 1927 р. орючи у „садках“ знайшов скарб—горщик з монетами (вагою близько 8 фунтів) переважно солідів часів Сигізмунда III, Христіни, Густава Шведського та Яна Казіміра⁵⁾.

У Гуті Межирічській Мошенського району, Шевченківської округи, селянин А. Ф. Кононенко орючи на горі в лісі, в корчавці коло греблі „Гуски“, знайшов монетний скарб. Усього ніби-то знайдено 101 монету (черепки теж), а саме: коронних ортів Сигізмунда III 15 прим., гданських ортів 3 прим. (1619, 1623, 1624 р.р.), солідів коронних 80 прим. та інші. Ніби-то глибше як монетний скарб знай-

¹⁾ З листування Зав. Прилуцьким окр. музеєм з 10/V 1927 р. ч. 79.

²⁾ З листування Зав. Черкаським окр. музеєм ім. Шевченка, ч. 215; ВУАК'у вх. ч. 621, з 23/V 1927 р.

³⁾ З листув. Зав. Черкаським окр. музеєм ім. Т. Шевченка з 26/III—27 р. ч. 133.

⁴⁾ З листування Зав. Черкаським окр. музеєм ім. Т. Шевченка, ч. 215; ВУАК'у вх. ч. 621 з 23/V 1927 р.

⁵⁾ Із звідомлення при листуванні уповноваженого ВУАК'у на Шевченківщині О. Олександрова з 24/VII 1927 р., ч. 84 та з протокола засідання Окр. Комісії для охорони пам'ятників культури та природи на Шевченківщині з 24/V 1927 р.

дено на цьому ж місці і фльорентійську¹⁾ срібну монету. З цих монет придбав Черкаський музей три монети: фльорентійську (?), гдан. орт та один грош.

У с. Чорнобаях (кол. Золотон. пов. і округи) селянин Кирило Черненко копаючи льох, знайшов в горщику мідяні монети Катерини II (монет з 200). Горщик розбили й закинули, гроші порозтягали. Одного п'ятака має і Чорнобайівська трудшкола № 2, що повідомила про цю знахідку Черкаський окр. музей²⁾.

РОЗКОПІ МОГИЛИ У С. ЛИХОЛІТАХ, ІРКАШЕСЬКОГО Р.
НА ШЕВЧЕНКІВЩИНІ в 1928

П. Абрамський

За мету цих розкопів було: вперше дослідити могилу, що, будучи на цусто залюдненій селянській садибі, негала на своє шанівке знищення, як і інші подібні, в селі, і хотіло, щоб зловити потрібну нам загальну картину історичного нариса села у цілості, а також, що справді в селі, як про це свідчили перекази, була садиба, поховано там фундатора села — козака на ім'я Дмитро Лихоліт.

Могилу, що ми й досі не знали, розкопав, містився у степній частині Іркашеського району, а саме: осередку села Лихоліт, на лівому березі річки Іркаш, пририну бар'єз річки Іркаш, між двома ярами, на нещодабнованій садибі громадян І. М. Лесюка та С. Д. Черняка. З південного боку вона почасти вступала в степовий яр, з північного за 21 м від неї міститься негали великий яр, з заходу від долини річки Іркаш, мала висотину на 87,50 м, на скілі від неї простяглася степова рівнина, що вкрита біля самої могили селянськими садибами, а далі за нею низкою подібних Іркаш, але зрізана розвідками, могила.

З могили в напрямку річки відкривається надзвичайно пресний краєвид на сусіднє село Ревівці (на південь) та в степ з його могилами на захід, в напрямку на місто Золотоношу.

Майже повз могилу з південного боку проходить шлях (їзвіз) з с. Лихоліт на с. Іркаш. Старі селяни намагаються, як ця могила кригувалася на незабудованій ширині. На південь від могили (приблизно за 35—40 м) знаходиться старе церковнище, де року 1730 (а, можливо, що й раніше) стояла друга того часу Лихолітська церква. Навкоти неї, як про це свідчать часта виявлені скупки по сусідніх садибах, мабуть було кладовище.

Від могили в напрямку гори стає в 1928 в Лихолітській моги-

¹⁾ Як гадає В. А. Шугаєвський, ця монета, очевидно, не фльорентійська С. М.

²⁾ З листування Зав. Черкаським окр. муз. ім. Т. Шевченка з 23/XI 1927 р.

РОЗКОПИ МОГИЛИ у с. ЛИХОЛІТАХ, ІРКЛІВСЬКОГО р.
НА ШЕВЧЕНКІВЩИНІ р. 1928

П. Абраменко

За мету цих розкопів було: поперше, дослідити могилу, що, будучи на густо залюдненій селянській садибі, чекала на своє швидке знищення, як і інші подібні до неї; подруге, щоб здобути потрібну нам задля складання історичного нариса села упевненість в тому, що справді в могилі, як про це свідчили перекази літніх селян, поховано тіло фундатора села—козака на прізвище Лихоліт.

Могила, що ми її обрали для розкопів, міститься у степовій частині Іркліївського району у самому осередку села Лихоліт, на лівому горовому прикрому березі річки Ірклія, між двома ярами, на межі забудованих садиб громадян І. М. Лесечка та С. Д. Сердюка. З південного боку вона почасти зсунулася в неглибокий яр; з північного за 21 м від неї міститься теж невеликий яр; з заходу від долини річки Ірклія могила віддалена на 87,50 м; на схід від неї простяглася степова рівнина, що вкрита біля самої могили селянськими садибами, а далі за ними низкою подібних їй, але зрідка розкиданих, могил.

З могили в напрямку річки відкривається надзвичайно-приємний краєвид на сусіднє село Ревбінці (на південь) та в степ з його могилами на захід в напрямку на місто Золотоношу.

Майже повз могилу з південного боку проходить шлях („ізвіз“) з с. Лихоліт на с. Ірклій. Старі селяни пам'ятають ще, як ця могила красувалася на незабудованій царині. На південь од могили (приблизно за 35—40 м) знаходиться старе „церковище“, де року 1730 (а, можливо, що й раніше) стояла друга щодо часу Лихолітська церква. Навкруги неї, як про це свідчать зчаста виявлені кістяки по сусідніх садибах, мабуть було кладовище.

Ця могила в напрямку гори стає в ряд з іншими могилами тотожньої форми, що розкинулися на узгір'ю, що домінує над місцевістю. На сьогодні з них можна зазначити

окрім цієї могили тільки чотири з невеличким майданом. Можливо, що їх було більше, але вони почасти сховані по селянських садибах, почасти знесені та розорані. Найближча (70 м) саме на південь могила, що тепер майже знесена під будівлі. За переказом в ній було багато кістяків.

Назви могила не має. Вона мало не округлої форми, але, через поступінне зсування в яр і через розорювання протягом кількох років, вершина її насипу не збігається з центром, що лежить трохи на південь від вершини, чому й самий північний край могили прикріший. У центрі могили є невеличка западина.

Завбільшки могила така: висота над рівнем землі (найвища частина)—2,3 метри; висота на місці западини (встановлено під час розкопів)—2,1 метри; діаметер через верх могили в напрямку із сходу на захід—27 метрів; діаметер по підніжжю в тому ж напрямкові (встановлено як знесено половину насипу)—22 метри; загальний обвід могили 60,4 метри.

На поверхні могили на північ від її центру похило стоїть кам'яний хрест козачих часів XVII—XVIII ст. з звичайного сірого степового каменю, можливо, привезений, бо в цій місцевості такий камінь майже не трапляється. Найближче місце, де його добувають, є Жовнин коло гирла річки Сули. Довжина хреста—1,75 м, ширина перехрестя—0,60 м, ґрубина—0,30 м. Недалеко від хреста на південь знайдено три невеличкі шматочки каменя цієї саме породи, що ледві присипані землею.

Розкопи могил, що ми їх розпочали у жовтні 1928 р. (за дозволом Упрнауки), переведено протягом місяця (30/IX—30/X—28 р.) силами краєзнавчого гуртка, місцевих селян та учнів Лихолітської й сусідніх (Іркліївської та Ревбінської) шкіл. Досліди розпочато під керівництвом зав. Черкаським окр. музеєм Д. О. Бочкова та зав. Лихолітською школою П. В. Авраменка, продовжено під керівництвом цього останнього. На місці розкопів і Д. Бочков, і П. Авраменко зачитали кілька доповідів про наше минуле, значіння та техніку розкопів (особливо для учнів). Мало не весь час стояла хмарна вогка погода, що не сприяла фотозніманню як процесу розкопів, так знахідок, а тому доводилося робити переважно замальовання.

Спершу вирішено закласти в напрямку з півдня на північ розвідочну траншею через центр могили. Тільки ж власники садиби вимагали, щоб насип було знесено весь до щенту, а землю зсипано в яр, і це примусило змінити план розкопів. Отже, ухвалено, поділивши могилу на квадрати, поступінно зносити квадрат за квадратом в яр, розпочавши

роботу з південного боку могили. У наслідок цього могила була розпланована на 90 квадратів мірою 2×2 метри кожен.

Коли знесено чотири ряди (квадрати ч. ч. 1—36), на прямовісному обрізі могили яскраво вималювалися ґрунтові її шари. Мало не весь ґрунт насипу становить чорноземля, звичайно, поступінно в глибину дедалі з меншим відсотком жирових складників, і тільки біля підніжжя—суглинок. Детальніше: горішний шар—гумус та чорна земля; далі, переходовий шар із менш різким офарбленням; потім, міцний бурий шар; і, нарешті, біля підніжжя—суглинок. Тільки в двох місцях по боках від центру насипу було порівнюючи небагато суглинка. Загалом кажучи, ґрунт насипу не відрізняється від ґрунту, що його оточує.

Починаючи більше-менше з половини насипу, значно збільшуючись у глибочинь, ґрунт рябіє від занадто великої кількості кротовин. Смуги, що відокремлює насип від цілику, зовсім не помітно.

Уже перед початком розкопів згадана невеличка западина у центральній частині на поверхні могили викликала думку, що в самій могилі могла бути порожнеча або яма, яка потім запала. За сумнівним переказом старого власника садиби западина ця позначилася років 15—20 назад. Під час розкопів утворилося враження, що могила ніби-то була поруйнована за давніх часів через те, що на поверхні у центрі її викопано глибоку сторчову яму, або взагалі тут була яма в глибину цілика на 0,65 м (діаметер ями біля цілика 1,65 м). У ній (кв. ч. ч. 33, 41 та особливо 42) на глибині 1,80 м від поверхні насипу ми знайшли шар дрібного вугілля та попелу завгрубішки 5 см, а під ним два невеличкі людські зуби та розкидані кістки якоїсь тварини (мабуть коня). На дні ями цілику, окрім поодиноких шматочків вугілля, нічого не знайдено. Чорний ґрунт ями особливо з половини насипу й глибше був надзвичайно твердий.

У насипу могили на різних рівнях й у різних місцях знайдено окремі невеликі уламки кісток людських і тваринних.

Щодо самих поховань, виявлених у могилі, то, на нашу думку, їх можна поділити на три категорії: а) найдавніші поховання у центрі могили; б) поховання в домовинах і, нарешті, в) неглибоке поховання у насипу могили без домовини.

а) Навколо ями, зазначеної у центрі могили, порівнюючи недалеко від підніжжя, в квадратах ч. ч. 32 та 34 знайдено три черепи без інших кісток. Перший з них знайдено майже на цілику завглибішки (від поверхні насипу) 1,80 м, другий—1,35 м, третій—1,30 м. Перші два лежали на захід од

ями і були обернені обличчям на південь; третій лежав на схід од ями і обличчям був обернений на захід. Усі три черепи невеликі, здається, дитячі. Вони такою мірою потрухли, що тільки два з них з труднощами можна було зняти з місця. Між черепами без ніякого зв'язку де-не-де траплялися маленькі окремі людські кісточки, два невеличкі зуби, поодинокі вуглики та невеличкі кістки якоїсь тварини, але все це більше припадало на місце зазначеної ями. Загалом кажучи, на нашу думку, усі ці три черепи є рештки поховань з часів насипу цієї могили.

б) У північній найвищій частині могили в квадратах ч. ч. 40, 60, 61 та 52 знайдено 4 поховання в товстих, потрухлих, соснових домовинах мабуть кінця XVII-го або початку XVIII-го ст. І стан домовин, і стан самих трупів свідчить за те, що всі ці поховання більше-менше одного часу. Усі небіжчики лежали головами на захід.

Зокрема в квадраті ч. 60 завглибшки (від поверхні насипу) 1,50 м в потрухлій сосновій домовині знайдено поховання козака. (Довжина всього кістяка 1,68 м, обвід голови—0,54 м). Від кістяку залишилися тільки череп, кілька кісток з пальців та кістки з ніг. Решта кісток, загорнених у теплий одяг, потрухли дощенту. Навпаки, шапка та жупан так добре заховалися, що можна було зняти їх з місця й перенести до шкільного музею. На жаль, пізній час та дощі не дозволили зафотографувати їх *in situ*. Протягом кількох годин одяг мав гарний вигляд і тільки через добу під впливом повітря змінив свій вигляд і міцність.

Козака шапка з довгим сукняним зеленкувато-синім шликом, оточена вузькою смужкою звірячого брунастого футра та підбита знизу ягнячим хутром (обвід шапки по верху 0,65 м; довжина шлика від переднього краю 0,33 м). Довгий сукняний жупан, надзвичайно приємного жовтого кольору, як осіннє яворове листя, з викотами на рукавах, розрізами внизу, стоячим коміром та вовняним шаурком біля нього—був підперезаний скрученим шовковим поясом, що, на жаль, розсипався як знімали з місця. Завдовжки жупан ззаду 1,26 м, спереду 1,17 м, завширшки у плечах 0,6 м, комір 0,34 м; рукава—0,69 м). На голові небіжчика збереглося довге ясно-русяве волосся без ознак сивини. Більше-менше такі самі вуси та борода. Взагалі справляло враження, що це була людина не старого віку. При небіжчику не знайдено жадних речей.

У сусідньому квадраті ч. 61 на глибині 1,40 м в аналогічній домовині знайдено поховання жінки, що її кістяк зберігся трохи краще, як згаданий чоловічий. Надзвичайно делікатний її одяг, навпаки, розпався як його здіймали з

місця. Дві темно-русяві коси її (так само без сивини) перев'язані були широкою шовковою (мабуть спершу жовтою) брунастою стрічкою з блакитними пружками. Жовтий шовковий корсаж був теж пообшиваний вузькими блакитними стрічечками. Горішній довгий вовняний, брунастий одяг в два ряди до самого низу оздоблений блакитними шовковими аплікаціями. Узагалі у цьому вбранні домінують жовтоблакитні кольори. Цим, за деякими винятками, одяг дуже нагадує літне убрання „шляхетної госпожі“, що його змальовано в додатку до „Історії укр. народа“ А. Я. Ефименкової вип. II, СПб, 1906. Як вже згадувано, на поверхні могили над зазначеними двома похованнями у головах поставлено кам'яного хреста.

У квадр. ч. 52 на глибині 1,25 м в заваленій домовині (завдовжки вона 1,70 м, завширшки у головах 0,80 м) знайдено розчавлений кістяк людини (з зубів) середнього віку із шматком дорогого клітчастого покривця.

Нарешті, на межі квв. ч. ч. 40 і 49 на глибині 1,50 м так само у заваленій домовині знайдено поховання хлопчика років 6—7 з розчавленим черепом та невеличкими шматками від синеньких штанців та темно-брунастої (можливо раніш іншого кольору) вовняної сорочки (довжина цілого кістяка 0,96 м., у плечах—0,23 м, довжина руки до п'ясти 0,29 м, довжина ноги до ступні—0,42 м).

Чотири зазначені поховання подають думку про те, що ця могила була використана, як родинний склеп. Як переказують літні селяни, у цій могилі поховано фундатора села—козака на прізвиське Лихоліт. Можливо, що це відповідає дійсності. Це оповідання стверджує ніби ще й кам'яний хрест XVII—XVIII ст. Проте, можна припустити й те, що знайдене поховання належить козакові першої сотні Іркліївського полку „Кирику Лихолітенку“, що його зазначено в козачому реєстрі, спорядженому за Хмельниччини у жовтні 1649 року¹⁾.

в) Нарешті, в східній частині насипу в квв. ч. ч. 61 та 52 на глибині 0,85 м знайдено міцний кістяк чоловіка без ніяких ознак домовини або одягу: Лежав він напівбоком з розкинутими та трохи корченими ногами (обвід голови—0,48 м, довжина руки до п'ясти—0,51 м, довжина ноги—0,73 м; зуби всі цілі). Звичайно, що глибина поховання не завжди є ознака давнини, проте міцний стан кісток цього кістяка, а почасти й надзвичайно неглибоке поховання його справляють враження, що людину цю вкинено в яму за

¹⁾ „Реєстра всего войска Запорожскаго 1649 г. окт. 16 д.“ изд. О. М. Бодяньского, Москва, 1875 г., стор. 242.

пізніших часів, порівнюючи, принаймні, з першою зазначеною нами категорією поховань.

Отже, зазначена невеличка могила, що ми її розкопали, на нашу думку, переховувала в собі могили трьох різних часів.

Як уже зазначено, могилу цю знесено дощенту. Проте в центрі її, в цілику, закладено чотири траншеї завдовжки 10 метрів, завширшки 1,1 м та завглибшки 2 метри кожен, але в них нічого не знайдено ¹⁾.

¹⁾ Треба відзначити, що розкопи цієї могили переведено правильно методологічною стороною. Попередній план розкопів прокладанням траншеї, як про це зазначено у звітному, не відповідав вимогам сьогочасної методології розкопів. Окрім того, треба зауважити, що доцільніше процес розкопів та знахідки фіксувати фотографуючи, а не зарисовуючи. Останній спосіб ніколи точно не відбиває уявлення про пам'ятку. *Ред.*

ЗВІТ ЗА ДОСЛІДИ В ГАЛУЗІ УКРАЇНСЬКОГО МИСТЕЦТВА

рр. 1928—1929

Проф. Стефан Таранушенко

I. За 1928 рік

Улітку 1928 року я переводив досліди в галузі дерев'яної монументальної архітектури, житлового будівництва, малярства та народного мистецтва, зокрема золотарства.

Свою працю я розпочав 10.VII з вимірів і фотографування дерев'яної ц. Миколи в с. Вільшаній Харк. округи, побудованої 1753 р. Одночасно тут же зафотографував муровану Покровську ц. 1769 р. Обидві пам'ятки являють важливі пам'ятки слобожанської монументальної архітектури. В обмірах брало участь крім мене ще двоє співробітників.

Закінчивши працю у Вільшаній, експедиція в складі 4-х осіб виїхала досліджувати найвідатніші пам'ятки українського дерев'яного будівництва. Найперше намічено виміряти й зафотографувати Новомосковський запорізький собор. Було відомо, що будівля, яку 1773-5 рр. збудував Яким Погрібняк, р. 1887 по „височайшому“ наказу була „возобновлена въ точности съ сохраненіємъ всѣхъ особенностей“. Вимірів Погрібнякової будови не збереглося, а давні світлинки й оповідання живих досі старожитців, які пам'ятають „перебудування“, свідчили, що „возобновлення“ визначало заміну старої пам'ятки наблизно схожою. Часткові виміри (трьох башт і поземного плану цілої церкви) разом з фотографуванням та дослідом будівельних і стильових властивостей цілком ствердили свідчення старожитців.

Після Новомосковського собору я виміряв й зафотографував дерев'яну ц. 1799 р. у Воронівці, передмісті Новомосковського, а так само оглянув і зафотографував пам'ятки Самарського м-ря.

Одночасно з монументальною архітектурою я обізнався з житловим будівництвом Новомосковського та Воронівки.

Виміри одної хати та кілька фотографій дають нам уявлення про житло Новомосковщини.

З поля народного мистецтва я звернув тут увагу на золотарство: зібрав колекцію сучасних виробів, здобув зразок виробу старих, тепер вже померлих золотарів і записав термінологію інструменту й виробів.

З Дніпропетрівщини ми переїхали до м. Зінькова на Полтавщині. За об'єкт для нашого досліді тут стала ц. Покрови, перенесена сюди із Скельського м-ря, відколи закрито його наприкінці XVIII ст. Ця дерев'яна будова, як свідчить різблений запис на одвірках, була „оновлена“ 1759 р. і збереглася порівнюючи добре. Вона являє собою один з найкращих, після ц. Калнишевського в Полтаві, зразок дерев'яних монументальних пам'яток на Полтавщині. Із Зінькова я виїздив до с. Шилівки, де зафотографував і ескізно виміряв план дерев'яної ц. В Зіньківській ц. Покрови для музею ми здобули килими, ікону, скульптуру. Також було виміряно в Зінькові одну хату та обслідувано і здобуто кілька зразків місцевого золотарства.

У дорозі Кременчук—Полтава—Зіньков проваджено по-дорожні нотатки, в них занотовувано характерні риси, переважно в галузі хатнього будівництва.

З Полтавщини ми переїхали до Чернігівщини. Тут чимало часу й праці відібрали досліді безперечно одної з найважливіших, величньої дерев'яної монументальної пам'ятки ц. Вознесіння 1759 р. м. Березного. Окрім неї, я у Березному оглянув і зафотографував значну кількість пам'яток малярства, метальопластики, шиття і т. інш. в ц. ц. Кладовищенській, Благовищенській і Петропавлівській. Дуже цікаві матеріяли дав архів Березинської—Вознесенської ц. В Березному—колись визначному осередкові народного золотарства—ми зібрали зразки і дослідили сучасне виробництво, а так само в архіві знайшли важливі вказівки на цей промисел у Чернігові на початку XIX ст.

З Березного я виїхав до Седнева, де мав нагоду побіжно оглянути й дещо зафотографувати з пам'яток архітектури—ц. ц. Воскресенську, Георгієвську, „Кам'яницю“. Проїздом зафотографував так само ц. в с. Бігачі.

У Чернігові я зафотографував фасади церкви і дзвіниці на Бобровиці. Виконано так само низку фотографій в ц. Троєцькій і Введенській Троєцького м-ря, в Єлецькій Соборній ц. і кілька фотографій з Катерининської ц. Введенська ц. Троєцького м-ря почасти була заміряна: план і частково перекрій.

З Чернігова ми переїхали до с. Пакулі, де обслідували й виміряли ц. Тройці,—одну з найстарших будов на При-

дніпрянщині—1710 р. і дуже цікаву конструктивною та мистецькою сторонами.

Окрім церкви зафіксовано кілька пам'яток житлового будівництва і здобуто зразки тканин (плахта) та вишиванки. Народне мистецтво Пакулі дає цікаві зразки вже поліського типу.

З Чернігівщини ми переїхали на Слобожанщину. Тут ще в травні міс. перед початком дослідів монументальних пам'яток мої співробітники виміряли 11 хат, що їх намітив й зафотографував я 1927 р. в с. с. Андріївці, Лимані, Протопопівці, Гусарівці, Цареборисові та також по одній хаті в Харкові (на Журавлівці) та в Охтирці. Ці ж співробітники за моїм завданням виміряли ц. ц. в с. Журавному та Чернещині на Охтирщині, що також я зафотографував і намітив до обмірів минулого літа. Одночасно з церквами в останніх двох пунктах зафотографовано також кілька хат.

Як працю було закінчено на Чернігівщині, досліди було перенесено насамперед до Лебедина, де необхідно було закінчити працю попередніх років. Цього року ми в Лебедині заміряли шість нових хат, клуню, комору, вітряк, дві кузні і виконали понад чотири тузіни фотознімків, зібрали нові матеріали у плотників і т. інш. Теж можна вважати, що в основному в намічених межах досліди хатнього будівництва в Лебедині закінчено.

Останню подорож ми відбули на Старобільщину. Обслідування тут провадилося певною мірою на кошти, відпущені від Старобільського ОВК через ВУАК, а так само коштом Музею українського Мистецтва. В Старобільську в погодженні з робітниками місцевого Музею ми накреслили два маршрути: один на північ, другий на південь від Старобільського. Подорож мала характер головним чином рекогносціювання. Довші зупинки ми мали в с. Осинівому та Смолянинівому, де виміряно по одній церкві, що добре доповнюють зібраний в нас дотепер матеріал по Слобожанщині. Таким чином у галузі монументального дерев'яного будівництва Слобожанщини ми маємо вже матеріали, щодо повноти і різноманітності, значною мірою завдовольаючі. Окрім дерев'яних ц. ц. ми зафотографували кілька мурованих. З-поміж них найважливіші—собор Старобільського, цікавий зразок мурованої п'ятибанної ц., але відмінного від ходового на Україні типу та ц. Успіння в Осинівому—зразок казюнного будівництва для „поселенських“ осередків.

Дуже цікавий матеріал тут дають хати (на жаль ми виміряли тільки одну в м. Старобільську), почасти крейдяні, почасти рублені; останні—відмінною конструкцією від південного й західного типу хат Слобожанщини. Багато сіл

зберегли розписи хат та потребують спеціального дослід. Добре збереглася тут стара вишиванка. Керамічні вироби, як і в інших пунктах Старобільщини, вже не розписуються. Доволі поширене й досі є золотарство. Подорож на Старобільщину дала 90 негативів переважно з будов та хатніх розписів.

Як і попереднього року, спостереження над станом монументального дерев'яного будівництва примушують підкреслити, що необхідно фіксувати їх шляхом вимірів і фотографування в першу чергу.

II. За 1929 рік

Улітку 1929 року я поставив на чергу обслідувати монументальну дерев'яну архітектуру Роменської округи. Вибір випав саме на цю округу, тому що ця округа має багато старовинних дерев'яних церков високого наукового значіння. Лубенська, Прилуцька й Полтавська округи дерев'яних старовинних церков зберегли дуже мало. Здебільшого заможніші села й міста в цих округах замінили мало не всі ц. ц. XVIII ст. на нові. Можливо, що наші відомості тут неповні й рекогносцировочні подорожі в цих округах збільшили би наш список старовинних пам'яток, але безперечно невеличкою цифрою. Більше можна сподіватися додатків від Прилуцької округи, звідки й тепер потроху надходять відомості про нові, досі нам невідомі пам'ятки, що виявлені заходами т. В. Маслова, зав. Прилуцьким музеєм. Щодо Полтавської і особливо Лубенської округи, то тут значних додатків в цій галузі важко чекати, бо їх доволі ретельно дослідили місцеві краєзнавчі організації та музеї.

По Роменській окрузі геть аж до останнього часу я мав в своєму розпорядженні список пам'яток, складений на підставі літературних джерел, головню „Изв'істий Археолог. Комиссии“, а здебільшого на підставі відомостей, що їх ласкаво на наше прохання подали особи, що раніш працювали чи й тепер працюють у межах Роменської округи. Це: Семенчик, зав. Роменським округовим музеєм, М. О. Макаренко та К. В. Мощенко. Од цих осіб я дістав також значну кількість світлин пам'яток цієї округи. На підставі всіх цих матеріалів за прикладом минулих років я перевів обслідування влітку 1929 р. стану пам'яток на Роменщині на-самперед старовинних дерев'яних ц. ц. В програму обслідування ввійшло: виміряти їх—в основних рисах—і сфотографувати та короткий опис з характеристикою особливостей і стану їх. З цією метою в червні 1929 р. на Роменщину виїхала експедиція в складі т. т. Кулеші, співробітника Музею Україн-

ського Мистецтва і тех. робітника тов. Ковальчука під моїм керуванням. Робота переводилася тут на протязі 26/VI—6/VIII включно. Особисто я працював на Роменщині 9-29 липня. Треба заважити, що обслідування торкнулося головню самої Роменщини; части Лохвиччини—Гадяччини, що увійшли до складу Роменської округи, охопити дослідом нам на цей раз не пощастило. Усього я відвідав 16 залюднених пунктів Роменщини і оглянув більш як 20 архітектурних пам'яток. Перед виїздом з Ромни я відвідав голову ОВК і інспектора Наросвіти та ознайомив їх із наслідками нашої роботи і підкреслив, що треба запровадити до бюджету майбутнього року певну суму, місцевому музеєві, щоб обслідувати округу і виявити пам'ятки округи; бо моя короткотермінова подорож виявила нові пам'ятки не зареєстровані в жадному з джерел, що я їх назвав. Відвідавши т. зав. півд. культів Роменського Адмінвідділу, я підкреслив необхідність ужити всіх заходів щодо ремонту й розборки старовинних пам'яток з Інспектурою ОПМКП.

З мурованих ц. ц. на Роменщині я оглянув: в м. Ромні собор та ампірову Вознесенську ц.; в м. Костянтинові мав змогу церкву оглянути тільки зокола. Тут під портиком, що сполучає дзвіницю з церквою, стоїть пам'ятник—надгробок місцевого дідица.

Дерев'яних ц. я оглянув усього 16. Тут дозволю собі окреслити їх стан. Церкви с. с. Артюхівки, Ярмолинець, Лозової, Миколаївки, Житнього, Калинівки, Левченків, Пустановитівки, Бобрика, Москалівки, Хоружівки, Хмельона ц. Покрови й ц. Пречистої та с. Малих Будок—перебувають в доброму стані і ніяких термінових заходів щодо охорони на сьогодні не потребують. Окремо треба сказати за дві церкви. Перша—ц. Покрови в м. Смілому. Її минулого року закрито. Після огляду виявилось, що вся вона дубова і міцна, дрібні дефекти у горішніх частинах загрожує значіння не мають; але в ній є один великий дефект—підгнив півд.-зах. куток центрального зрубу метрів на 2 заввишки і на $\frac{1}{2}$ метри завширшки. Проте полагодити цей дефект не важко і можливо. У цілому ж будівля є дуже цікавий зразок рідких п'ятиверхових будов кінця XVIII ст., гарних форм. І тому її бажано було б зберегти, яко будову. Голові РВК я подав думку використати ц., перемонтувавши, під місцевий музей. Іконостас—1812 р., не поганий, але ним поступитися можна було б, давши дозвіл розібрати його з тим, щоб найцінніші частини передати до музею, а будову в цілому, як я вже говорив, використати під місцевий музей. Цим можна було би захистити від руйнування цю цікаву будову.

Друга ц.—Михайлівська в м. Коровинцях—теж дубова—багато старіша, не мало ремонтувана і має більше різних дефектів. Чимало в них дрібніших, що їх неважко полагодити, але є й серйозні, зокрема прогнів східній куток західнього зрубу.

Під час огляду ц. ц. я і Семенчик для музею українського мистецтва і для Роменського окружного музею відібрали чимало пам'яток старовини. (До нашого музею надійшли: килимів—12, коців—2, рушників полотняних вишитих червоною заповоччю—6, вишиванок (поділ. підризників) червон. заповоччю—2, вишиванок на оксамиті фрагмент срібл. і золот.—1, „Воздушок“—3, „Епатрахіль“—1, риза—1, поручі—1, вишиванка різнокольоровою вовною (поруч)—1, поясів шовкових типу слущьких—2, гало зеленої гуті—2, плахта вовняна—1, ритована мідяна іконка—1, метальопластики: вот ¹⁾—21, срібні чарочки—4, зразків сережок—5, малярства (іконок)—8).

Значну кількість пам'яток непортативних, але музейного значіння, узято на облік.

Закінчивши працю в Роменській окрузі, я виїхав до Сумської округи, де в серпні (2-26) працював виключно над мурованими пам'ятниками. Тут я виміряв план собору в м. Лебедині. Пізніше, в Сумах я виміряв план і обслідував Покровську ц., а так само заміряв план обох поверхів другої старовинної ц. м. Сум—Миколаївської. З Сум я виїхав, щоб оглянути й виміряти план ц. с. Ворожби.

Зібрані влітку матеріали опрацьовуються²⁾. Негативи вже проявлено й пробні відбитки з них виготовлено. Дані вимірів 13 церков дерев'яних і виміри тільки планів одної дерев'яної та 3 мурованих ц. ц. викреслені.

¹⁾ Воти датовано р. р. 1814, 1839, 1841 і 1837, автор—Скидань.

²⁾ Роботу цю виконано за дорученням від Упрнауки та Музею українського мистецтва та їхнім коштом.

КИЇВСЬКИЙ НЕКРОПІЛЬ II. ШЕКАВИЦЯ

(Могили магістратських діячів)

Федір Сенгалевиц

Зветься вона усяко: Шекавика, Шекавиця, Скавика, Скавиця, Шковиця. У літопису: Шьковица („а Шек сядяще на горѣ, идже нынѣ зоветься Шьковица“). З найдавніших часів відома частина в Києві. За літописних часів ця назва охоплювала собою низку гір аж до сьогочасного Обсерваторського взгір'я включно, як це довели досліди П. Лебединцева. Але тепер назву цю надають тільки одній горі, що починається над Житнім торгом прикрим укосом на півдні, спускається згористим спадом над Подолом до Кирилівської вулиці із сходу, зривається ще прикришім укосом на північ до Лук'янівки над Юрковицею і на заході відокремлена од північної частини Подолу Олеговою вулицею.

Є відомості, що Шекавиця до XV ст. була за фортецю і на ній розгорталися деякі історичні події¹⁾.

Офіційно на Шекавиці цвинтар починається з магістратського наказу 1772 року, коли під час пошести чуми, що тривала од 1770 року у Києві, як і по цілій кол. Рос. імперії, цвинтар коло церкви рідва над пристанями, парафіяльний для більшої частини Подолу, був цілком залюднений. З того ж таки 1772 року почато будувати церкву всіх святих на Шекавиці. Закінчено року 1782.

До цвинтарної брами підходять і під'їздять Олеговою вулицею од південного кінця Вознесенського спуску. Цвинтар займає власне рівну площу щось 4½ десятини. У кутку площі південно-східньому—церква всіх святих, почасти перебудована на початку XIX ст. Од церкви на північ і на схід площа ступенево підноситься. Могили починаються навколо церкви.

¹⁾ Див. Н. П. Петровъ, „Историко-топографическіе очерки древняго Киева“ К. 1897, К. В. Шероцькій—„Кієвъ“. Путеводитель, 1917. Н. Закревській—„Описанія Києва“. Москва. 1868, т. II.

Їх можна поділити на 1) Могили магістратських діячів. 2) Могили представників наукової думки. 3) Могили урядовців. 4) Могили міщан—ремісників та інші.

Будь-яка категорія могил не відокремлена виразно, і різні класи небіжчиків перемішено, але коло церкви містяться могили поважніших людей і надгробки на цих могилах кращі. На тій частині цвинтаря, що ліворуч од церкви поступінно підноситься й далі прикро спадає на південний схід до Кирилівської вулиці й на північ до Юрковиці, могили людей менш значних і надгробки над їхніми могилами й бідніші й мало показні. Багатий надгробок—тут така рідка річ, як надгробок убогий коло церкви.

Цим разом ми опишемо могили магістратські. Коло церкви так само усі найдавніші могили. Але й між найдавнішими могилами не видко жадної дати з заснування цвинтаря, тобто з 1772 року. Можна припустити, що церкву почато будувати на перших могилах і покрили нею усіх похованих з початку існування цвинтаря. Найдавніші могили магістратські. Їх усіх сім. Найдавніша могила—і тут, на Щекавиці, як і, взагалі, на київських цвинтарях,—під правою стіною церкви недалеко од входу; плита червоного граніту з написом:

На семъ мѣствъ погребенъ Киевскій мѣщанинъ
Бурмистръ Кузьма Стефановичъ Кулешъ. Родился 1699 года, пред-
ставился 1774 года.

Камінь на плиті не оброблений, не вирівняний, з невірними краями. Напис зроблено слов'янськими літерами; літери врізані глибоко, зроблені чітко й гарно й напис ясний і виразний. Цифри дат арабські.

Друга магістратська могила зараз таки ліворуч коло входу до церкви, напис мовою російською:

Этотъ памятникъ покрываетъ прахъ Киевскаго вѣйта коллежскаго
ассесора Георгія Рыбальскаго, родившегося ноября третьяго дня
1745 года, скончавшагося генваря 25 дня 1815 года. Да упокоитъ
Господь его душу.

Георгій Рибальський, вейт київський, був енергійний і дбавливий господар міста Києва: магістратські архіви свідчать про ту велику працю, яку він за свого вейтування робив над міським упорядкуванням. Його заходами знов повернено Києву Магдебурзьке право за царювання Павла.

Під правим муром церкви од могили Кулеша кроків 20 далі в напрямку до вівтаря, проминувши 2—3 могили, похований вейт Киселевський, що за нього було скасовано Магдебурзьке право. Надгробок—чавунна плита з написом:

На цьому м'ясті покоїться прахъ Кіевскаго войта и Кавалера Григорія Івановича Киселевскаго.
Родился 24 генваря 1772 года.
Скончался 8 генваря 1841 года.
Вѣчная ему память.

Магістратські кола були обурені з того, що скасовано Магдебурзьке право і в цьому обвинувачували самого Киселевського. Історики, в тім числі В. С. Іконніков, виправдують Киселевського, за ним не находять жадної провини і визнають за ним і старанність і енергію щодо упорядкування Києва. Так він провадив диліжансний поштовий зв'язок з Житомиром та іншими містами.

Киселевський був останній Київський війт.

Про нього залишилася гумористично-сатирична поема в віршах „Скасування Магдебурзького права“, що її написав хтось з магістратських урядовців.

Праворуч цієї могили кроків двадцять, четверта магістратська могила, плита сивого піскуватого каменю, з слов'янським написом:

На семь мѣстѣ погребенъ Кіевскаго магістрата пивный шафаръ Леонтій Кондратовичъ Вишневскій, поступившій въ дворянское достоинство. Умеръ 1802 года ноября 17 дня. Да будетъ ему вѣчная память.

Шоста магістратська могила теж з лівого боку од церкви, кроків сто. Чавунна плита з написом по-російському:

Київскій Бургомистръ Ілья Александровичъ Войтенко.
Родился 20 Іюля 1798 г.
Умеръ 19 Іюня 1870 г.

Тут похований і його син, Олександр Ількович, уже „городской голова“.

Остання сьома магістратська могила під лівою церковною стіною недалеко вівтаря, а напис над нею зроблено на мідяній дошці, що прибита вгорі до церковної стіни:

Здѣсь погребенъ прахъ Кіевскаго бургомистра именитаго гражданина Григорія Петровича Романовскаго.
Родился 1787 года сентября 7 дня,
а умеръ 1863 года генваря 26 дня.

Цим вичерпуються магістратські могили на Щекавиці. По інших цвинтарях їх немає, крім Аскольдової Могили, де єсть ще дві магістратські могили. Під церковною стіною (східною), там, де вівтаря вкопано в землю, розбита кам'яна плита червонуватого каменю, такого, як плита на Щекавиці над війтом Кулешем, вона так само, як і та мало обтесана й має первостайний вигляд. Напис, прекрасною

слов'янською мережею, зроблений досить оригінально: краєм дальшим од церкви й рівнобіжним її з титлами й з'єднанням літер написано:

... Андрѣвич Помянеть Хр. Боже бывшій
(кінець перенесено на правий поперечний край)
войть Київскій,

в кутку, коло церкви, можна прочитати:

В лет...

По середині плити монограма Ф.

А що частину плити відбито, то невідомо хто тут похований, а так само дату похорону.

Але характерні глибоко видовбані літери напису й додержаний стиль і ортографія церковно-словянські дозволяють застосувати могилу цю на кінець XVIII віку.

Теж під муром церковним, тільки в іншому місці, на північ коло входу в підвал під церквою, могила з чавуною плитою і напис на ній:

Діти цехвайтера 9 класа
Ивана Оксамита

1841 года.

Оце й усі по Київських цвинтарях могили, зв'язані з іменням діячів магістратських.

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДОЛОГІЧНУ ПЕРЕБУДОВУ ВИВЧЕННЯ АРХЕОЛОГІЇ

[З приводу доповідів А. Арціховського (Історик-Марксист т. 14, 1929) та В. Нікольського Тр. I конф. істориків-марксистів, т. II, 1930].

Вимоги пролетарської науки щодо методологічної перебудови за останніх часів стали й перед археологією. Можна відзначити усвідомлену потребу активніших робітників в галузі археології до переходу в археологічних дослідженнях до методи діалектичного матеріалізму. Цьому складному питанню було присвячено спеціальні збори (4/XI—29) Соціалогічної Секції Комакадемії у Москві. Тут постановлено на обговорення питання про способи прикладати методу діалектичного матеріалізму до археологічних студій. Ініціаторами зборів була група археологів, що поставила доповідь і брала також жваву участь у дискусіях. Доповідь на тему „Новые методы археологии“ зачитав Арціховський. У дискусіях брали участь—Брюсов, Кушнер, Дмитрієв-Кельда, Кіселев, Аптекар, Нікольський (журн. Історик-Марксист, т. 14, 1929, Москва, стор. 136). Доповідач відзначив, що стара археологія вивчала зовнішні форми пам'яток культури і перетворювалася в голу систематику. Археологія має право існувати тільки тоді, коли поставити собі за завдання відновити за пам'ятками культури громадсько-економічні формації. Кількість археологічних пам'яток тепер дуже збільшувалася, а методи досліджування уточнилися, через те можна за археологічним матеріалом відновити давню систему продукційних сил. Разом з цим методою підступання продуктивних сил до продуктивних взаємин можна відновити громадсько-економічні формації за пам'ятками матеріальної культури. Ця метода вимагає покласти в основу техніку широких громадських груп, а не одного або декількох одностайних точок, що їх неправильно йменують „культурою“. За останніх часів через захоплення систематикою в археології вироблено величезну кількість культур, які треба без жалю узагальнити за принципом соціально-господарчої єдності. У праці підступання треба звертати увагу на конкретні археологічні обставини. Культури треба ви-

вчати в їх зв'язку та взаєминах, а не ізольовано одна від одної. Новій археологічній науці випадає боротися і проти т. зв. палеєтнології, що відкидає право археології на самостійні соціологічні будови. Ця наука вважає, що археологію через методу накладання етнологічного матеріалу відживлює свій мертвий матеріал. З тим погодитися не можна, бо цілковитого сполучення археологічного комплексу з етнологічним не може бути. Археологія повинна брати категорію соціологічну, а не етнологічну.

У дискусіях, що їх викликала доповідь, увагу загострено на окремих питаннях (напр., використання етнографічного матеріалу задля порівняння, взаємини між археологією та соціологією та інші). У кінцевому слові є відповіді на поставлені питання та підкреслено зв'язок нової археології з соціологією.

Ще раніш на Всесоюзній конференції істориків-марксистів (28/XII 1928—4 I 1929) проф. В. Нікольський зачитав доповідь „Протонеоліт“, збудувавши її на основах марксизму. Матеріал для своєї роботи він узяв з закордонних збірок, що їх студіював під час свого закордонного відрядження, охопивши не тільки європейські знахідки, але по змозі й позаєвропейські. Певну увагу він приділяє і давнім французьким знахідкам. Автор робить спробу зв'язати археологічні дані з етнографічними і на цьому ґрунті віджити соціально-економічну формацію та встановити рівень продукційних сил за часів протонеоліту.

Ця доповідь викликала цікаві дискусії. У них брали участь І. Дмитрієв, П. Кушнер, А. Удальцов. З зауважень, що їх зроблено авторові доповіді, треба відзначити такі: доповідь збудована на комплексній методі, а не на соціологічній, малу увагу віддано діалектиці розвитку знаряддя праці та чинникам цього розвитку, не зачеплено питання про первісний комунізм.

У кінцевому слові автор доповіді, відповідаючи своїм опонентам, між іншим зазначає, що протонеоліт він розглядає, як добу розкладу старої формації і одночасового народження нової; вона настає за первісною формацією первісно-комуністичного суспільства (Труди первой Всесоюзной конференции историков-марксистов, т. II изд. Комакад. Москва, 1930 р., стор. 360).

Питання, у двох зазначених доповідях порушені, являють собою цікаві спроби нового методологічного підходу в археологічних студіях. Робота в цьому напрямку має й надалі поглиблюватись і викристалізувати методу діалектичного матеріалізму в археологічних дослідках.

К. Т. н

Varia.

ПАЛЕОНТОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ В ОДЕСІ

Група робітників заводу ім. Комінтерна, що за дозволом Одеської Краєвої Інспектури пам'яток мат. культури обслідували „Одеські катакомби“, виявила у землі щілину, вимиту водою, де було сконцентровано велику кількість печерних тварин (відмеда, лева, гієни, бика та інших).

Міська Одеська рада асигнувала кошти на розкопи цього місця. Дослідники мали перевести тут члени комісії—проф. А. К. Олексієв та Гапонів.¹⁾

(З матеріалів, що їх надіслала до ВУАК'у Одеська Редколерія).

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДИ НА КОРОСТЕНЩИНІ року 1928

Улітку р. 1928 співробітник Коростенського Окрмузею Ф. А. Козубовський перевів досліди, щоб з'ясувати географічне поширення неолітичних культур через острівне лисове плато на Поліські надозерні дюни. Досліди почато над оз. „Кормою“, що міститься серед великих боліт, які тепер інтенсивно осушують. Широка й глибока долина оз. „Корми“, обмежена двома кряжами, це було зручне для оселення первісної людини місце, з озером багатим на рибу і лісами, багатими на дичину. Дослідник виявив тут 12 окремих культурних точок стаціонарного перебування давньої людини. Одні з них містилися на піскових бурханах, інші на невеличких стрімких дюнних горбках. На них зібрано 429 різних речей, переважно знаряддя мікролітичного характеру ясножовтого, ясносірого, яснорожевого, іноді прозорого крем'я (різачки, проколки, вістря на стріли з рівною або злегка угнутою базою, скребочки, відшіпки тощо) та фрагменти посуду, орнаментовані насіченими рисками різно скомбінованими або без орнаменту.

(Із звідомлення Ф. А. Козубовського, надісланого до ВУАК'у).

ВИПАДКОВІ ЗНАХІДКИ КРЕМ'ЯНОГО ЗНАРЯДДЯ НА ГЛУХІВЩИНІ

За останній рік до Глухівського музею надійшло кілька випадкових речей, що їх познаходили різні особи на Глухівщині.

Р. 1927 повесні в с. Вікторовому на зовсім розораній могилі місцевий селянин на глибині більше-менше півметра, знайшов крем'яну сокирку.

Могила розташована на дорозі на с. Уздицю, недалеко від хреста, що поставлено тут кілька років тому. Сокирку знайдено, як розкопувано могилу, бо під час оранки виорано кістки, і селянин спробував покопатися, „може щось знайду“. Окрім сокирки були, як нам переказував селянин, ще череп'я з горщиків, але його хлопці позакладали, сокирку ж, як шкаву річ, він заховав.

¹⁾ Про знаходження кісток копалинних тварин на території Одеси та її околиць уже було відомо у 1846 р. („Одес. Вѣстникъ“ 1847 г. № 24. Ст. проф. Нордмана).
Ред. *Вісник*

Року 1928 ми обслідували це місце, але крім скребачки з жовтуватого, напів прозорого кварциту з ретушем на долішньому краї, нічого не знайдемо.

Сокирка чорного кременю, гарної якості. Вона має шліхтоване лезо, один край з кутом—трохи пошкоджений.

Шліхтування помітне і по всій сокирці, особливо з передньої і задньої сторони, менше помітне шліхтування на бічних.

Сокирка має розширений лезовий край, порівнюючи з горішнім краєм; вона невелика, її розмір:

завдовжки від горішнього краю (найвищої точки до краю леза)	8,2 см
завширшки лезо	4,5 "
ширина бічної поверхні	1,2 "

Біля Глухова в урочищі Кудрин Яр (він же—Глибокий Яр), недалеко хут. Родинівки, у травні місяці 1929 року учні Білопільської школи під час експедиції, знайшли крем'яного списа.

Яр глибоченький і тягнеться від річки Есмані в напрямку до шляху в село Есмань.

Місто, де знайдемо списа, метрів за 100 від річки і за 10 від краю яра, на його правому боці, що вже давно орють.

Спис невеличкий, листуватий, гарно ретушований. Кремій, з якого вироблено списа сірочорнуватого кольору з легким фіялковим відтінком.

У горішній частині списа, зубці по краю дрібніші ніж у середній його частині, а більше-менше з половини списа обидва його краї, подекуди хвилясті.

Спис трохи вигнутий у профіль.

Вістря спису дуже гарно відретушовано у гострий кінчик, а ніжка навпаки закруглена.

Розміри списа:

завдовжки	6,6 см
ширина в самій широкій частині	2,2 "
завгубишки	0,4 "

На цьому ж місці ми знайшли невеличке кам'яне прясличко та зовсім маленький фрагмент глиняного посуду без орнаменту. Опал середній, глина з домішкою грубого піску.

Я. Морачевський.

РЕКОГНОСЦІВАННЯ 1928 р. НА НІКОПІЛЬЩИНІ

Улітку р. 1928 т. Киранів перевів рекогносціювання у трьох місцях на терені Нікопільської округи поблизу р. Кам'янки; 1) у балці річки малої Кам'янки, 2) могил біля зазначеної балки і 3) на Кам'янських піскових кучугурах.

У першому місці виявлено в стінці урвища культурну верству, що оголилася на 1 м. Ця верства складалася з черепків з глиняного посуду, дрібно поколотих кісток та краплинок у ґрунт дерев'яних вугликів. Фрагменти посуду мали досить рясну домішку до глини з товчених черепашок і з внутрішнього боку були дрібно мережені. Краї вінців були трохи відігнуті зовні, а сами вінця оздоблені низками прямовісних рисок, тиснених позубленим трохи вигнутим карбом; їх оточувала смуга з ромбиків, утворених перехреснуванням відбитків з того ж позубленого карбу¹⁾. На дні балки у джерельці було знайдено кілька кремінних знарядь.

¹⁾ Ця кераміка являє собою цікавий варіант або пізніший етап розвитку так званої дрібно-мережаної кераміки пізнього енеоліту або бронзової доби.

У другу чергу оглянено могили поблизу зазначеної балки. Вони розташовані на північ од м. Нікополя і плануються у двох місцях—група з 7 могил, недалеко від дороги, до м. Дніпропетровського і 5 могил, розкиданих по одній лінії поблизу дороги на с. Н. Іванівку. У першій групі велику могилу (завв. прибіл. 12,5 м) оточують менші могили (прибіл. від 1—1,5 м завв.). Жадних речей на них або біля них не знайдено; розкидані могили по зігнутий на кінцях лінії, різно віддалені одна від одної—з них дві найбільші містяться у середині цього ланцюга могил (височина їх від 2 м до 4 м¹⁾). Навколо деяких помітні рівчачки, а на одній з них нижче вершини видно камення—граніти поставлені сторч.

Третя пам'ятка, що її оглянув т. Киранів, були піскові кучугури біля р. М. Кам'янки. Це рекогносціювання являє собою продовження розвідки р. 1927. Тут знайдено уламок-зернотерки, фрагменти грубої кераміки з домішкою зрнят граніту, фрагменти грецьких амфор з штампованими таврами на вухах, уламки бронзової пластинки.

(Із звідомлення т. Киранова, надісланого до ВУАК'у).

НОВІШІ РОЗКОПИ ПАМ'ЯТОК ДОБИ РИМСЬКИХ ВПЛИВІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Зазначені пам'ятки на терені України є одні з найпоширеніших археологічних пам'яток, які промовляють за те, що територію було значно залюднено за часів перших ст. н. е. Отже не дивно, що кожного року більше кількості нових пунктів з залишками селищ цього часу та, звичайно, зв'язаних з ними цвинтарів. Тому, що ці цвинтарі майже виключно ніяк не відзначені на поверхні землі, то їх виявляють зазвичай випадково, здебільшого у глинищах, де беруть глину для усяких господарчих потреб. Після розкопів В. Хвойки (див.—„Поля погребеній“ Зап. Р. О. Р. Арх. О-ва т. XII в. I) тільки за радянської влади почали переводити розкопки цих пам'яток. А саме, розкопи у 20 р.р. М. Я. Рудинського у с. Кантемирівці на Полтавщині, розвідочні розкопи М. О. Макаренка р. 1926 біля с. Гурбинців на Прилуччині, перевірочні розкопи В. Є. Козловської у с. Ромашках у р. 1929 та її ж розкопи у с. Дідівщині на Білоцерківщині того самого року, розкопи П. А. Козара на Дніпрельстанівській території біля порогу Привільного р. 1929. З 1926 р. за дорученням од ВУАК'у почав розкопи у с. Масловії (на Шевченківщині) П. І. Смоличев. („Коротке звідомлення ВУАК'у за р. 1926“), які у р.р. 1928 та 1929 продовжував С. С. Гамченко.

Наслідки розкопів С. С. Гамченка у с. Масловії р. 1929 такі: досліджено площу в 972 кв. м, розкопи переведено методом метричної сітки. Межі цвинтаріща майже охоплені. Виявлено 12 поховань з трупопаленням і 13 поховань з трупопокладенням. Здобуто багато антропологічного та остеологічного матеріялів, 22 цілі посудини та 23 фрагментовані (горщики, миски, вази, кухлики, гледи, жбани тощо) 6 пряслицок, 34 бронзові речі (застібки фібулі, голки, ніж, гачки, дріт тощо), 253 намистини (переважно скляні, бурштинові, з коралів, з карнеолу (сердолику) тощо), 11 кістяних речей (гольник, гробінці), 4 уламки залізних ножів, шматочки шкури (біля фібулі і застібок), 12 уламків з топленого скла, шкаролупи з яєць (8 випадків), 4 шматочки соснового дерева, 18 уламків кісток культових тварин (барана) та птахів, 13 шматків жужелиці (скляної, бронзової, залізної).

Виявлено так само залишки селища часу зазначеного цвинтаріща у с. Масловії.

Здобуті під час розкопів речі передано до Округового музею у Черкасах.

(Відомості про масловські розкопи р. 1929 подав С. С. Гамченко).

¹⁾ Опис зроблено з надісланого фотознімку.

КОЛОНІЗАЦІЙНА СІТКА ЧАСІВ ДАВНЬОЇ ОЛЬБІ

Миколаївський археологічний музей останніми двома роками провадив розвідки за певним планом: виявлення точок часів давньої грецької колонізації насамперед по берегах вузького лиману, а саме околиці давньої Ольбі та найближчу до неї територію—сучасна південна Миколаївщина). До мережі таких поселень виявлено в р. 1926—5, в р. 1927—6 точок залишків колонізаційних поселень греко-римської доби, які й занесено на мапу Південної Миколаївщини з записом площі кожного поселення (на підставі зібраних з поверхні рельєфу керамічних та архітектурних фрагментів). З приводу виявлених спостережень зачитано по кількох місцевих сільбудах лекції з чарівним ліхтарем. Це поширює світогляд селянства, закликає широку селянську масу до охорони пам'яток культури і по кількох сільбудах виникають осередки на допомогу в роботі.

(За матеріалами БУАК'у подів С. С. Гамченко).

ВИСТАВКА АРХЕОЛОГІЧНИХ ЗНАХІДОК ДОНЕЦЬКОГО ГОРОДИЩА

Археологічний музей Харківського ІНО у квітні-травні 6. р. улаштував виставку здобутків археологічних розкопів р. 1929 на селищі Донецького городища в околицях Харкова. Для виставки приділено частину експозиційної залі музею, де речі було гарно експоновано у спеціальних шафах. Експозиція охоплювала різні моменти в житті осельників Донецького городища—їх зайняття, оточення, а так само антропологічний матеріал з поховань. Крім низки черепів з пізніх слов'янських могил (XII-XIII ст.), треба відзначити цілий кістяк жінки з могили того ж часу, який так добре заховався, що його збіраю на дружини і виставлено у вітрині. Osteologічний матеріал з тварин поділено на рештки диких тварин та свійських. Поміж перших треба згадати про черепи, скилиці та інші кістки-відмедів, вовків, кабанів, бобрів, оленів та турів. З свійських тварин—собак, kota, корови, коня, вівці та інші. Добре репрезентовані й залишки риб—коропи, осетри, зубасті риби тощо. Дуже цікава збірка культурних рослин—тут виставлено різні види гречки, жито, пшениця, мак, льон; заховалися шматочки вербової та березової кори, а так само шматочки шворочок та мотузків. Цікаво, що знайдено досить багато житнього борошна, що добре заховалося, як це довели мікроскопічні досліді. Щодо виробництва, то вони представлені рештками з ливарської майстерні з крейдяними формочками, щоб відливати металеві речі, з ганчарських печей, щоб виготовлювати керамічні вироби дуже численні на Донецькому городищі, з залишків майстерні рогових та кістяних виробів, а так само самими виробами з бронзи, рогу, заліза та інші. Дуже численні керамічні вироби—цілі та фрагменти посуду пізнього слов'янського часу з звичайним для того часу хвилястим або лінійним орнаментом, а так само штампованим орнаментом, велика кількість різноманітних таврів на денцях. Тут же експоновано моделі з ганчарських горен, що їх виявлено під час розкопів. З керамічних виробів цікаві так само дитячі циячки в вигляді грубо зіплених з глини (з відбитками пальців майстра) фігурок тварин, верхівців, тощо. Експозицію доповнювала величезна кількість фотознімків з самих археологічних пам'яток, з процесу розкопів тощо, численні чертежі з перекроїв землянок, зернових ям, ганчарських печей тощо, а так само плани та акварелі з місць розкопів¹⁾.

В. К.

¹⁾ Інформаційні відомості про розкопи 1929 р. на селищі Донецького городища подано у І ч. „Хроніки археології та мистецтва”—ст. проф. О. С. Федоровського „Археологічні розкопки в околицях Харкова”.

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВІЙ РОБОТІ

Інтернаціональний Антропологічний Інститут ввів до складу Міжнародного Комітету для наукової підготовки своїх з'їздів, як представника від України проф. Рубашкіна.

До складу Міжнародного журі для присуду в 1930 році голяндської премії Антропологічного Інституту, що видається раз на три роки за праці з фізичної антропології та передісторичної археології включено, як представника від України, проф. Федоровського.

Найближчий З'їзд Інтернаціонального Антропологічного Інституту призначено на вересень 1930 року в Коїмбрі—в Португалії. З'їзд триватиме тиждень. Передбачаються екскурсії. Під час з'їзду буде присуджено й голяндську премію.

(3 повідомлень проф. О. С. Федоровського).

ПРАЦЯ НАУКОВО-ДОСЛІДЧИХ УСТАНОВ

ПИТАННЯ ПРО ДОСЛІДЖЕННЯ МОНУМЕНТАЛЬНИХ ПАМ'ЯТОК ЧАСІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Навесні 6. р. Всеукраїнський Археологічний Комітет ВУАН присвятив кілька засідань переглядові дослідів, що їх було переведено останніми роками таких монументальних пам'яток середньовіччя, як Чернігівський Спас, Єлецька церква у Чернігові та Київська Софія. Відзначено негативні та позитивні моменти цих дослідів.

Тепер відділ Мистецтва ВУАК'У переводить аналізи цвільових грибків, що покривають стіни з давніми фресками у Київській Софії. Мета цих аналізів виявити, оскільки ці грибки шкідливі для фресок.

ДО ОБМІНУ КУЛЬТУРНИМИ ЦІННОСТЯМИ МІЖ РСФРР Й УСРР.

У березні 6. р. закінчила свою роботу перша сесія Паритетної Комісії для обміну культурними цінностями між РСФРР й УСРР. За царських часів усі видатні культурно-мистецькі цінності вивозувало до імперських столиць, тому після революції повстає питання про повернення вивезених з України культурних цінностей. Проте широко поставлено і зреалізовано це питання було допору за радянської влади. До складу Паритетної Комісії увійшли представники РСФРР від Всесоюзнаї Академії Наук, Російської Головнауки та Третьяковської картинної галерії, від УСРР—представник од Упрнауки, представник з Одеси та Києва і це підкреслило акт дружнього співробітництва двох великих радянських республік.

В основу обміну Комісія ухвалила покласти: 1) момент повернення окремих речей та цінних колекцій, вивезених у наслідок централістичної політики царського уряду до колишніх імперських столиць.

2) Наукову доцільність обміну, який має всіляко сприяти ширшому розгортанню культурного будівництва обох радянських республік.

В кінці травня і першій половині червня відбулася друга сесія Паритетної Комісії. Вона постановила також, що обмін між республіками культурними цінностями повинен мати характер безперервної роботи, щонайменше до кінця 1-ої п'ятилітки. Зазначено цілу низку експонатів, що мають бути повернені до українських музеїв.

З НАУКОВО-ДОСЛІДЧОЇ РОБОТИ КАБІНЕТУ АНТРОПОЛОГІЇ ім. Ф. ВОВКА ВУАН за р. 1929

Наукову роботу Кабінету антропології ім. Ф. Вовка р. 1929 проваджено в галузях, які безпосередньо стосуються до його діяльності: антропології та передісторії (палеонтології). Як і попередніми роками напрямки цієї роботи були такі:

1) Опрацювання матеріалів та збірок Кабінету, призбираних раніш і з дослідів останнього літнього сезону, а так само опрацювання окремих тем.

2) Нові польові досліді (експедиції, екскурсії), а так само такі, що мали місцевий характер, без виїздів з Києва.

3) Підготування науково-дослідчого молодняка до самостійної наукової праці.

Далі відзначимо головніші моменти в роботі Кабінету за р. 1929.

I. У частині антропології.

А. Численний антропометричний матеріал Кабінету, що стосується, переважно, до українців, призбираний протягом кількох попередніх років, потребує досить довгого й систематичного попереднього опрацювання. Таке опрацювання, розпочате ще минулими роками, продовжувано й в р. 1929. Мета такої роботи—дослідити справжній антропологічний тип українського народу за всіма досі зібраними антропометричними матеріалами.

Окрім того, опрацьовано нові матеріали, зібрані протягом кінця р. 1928 та в р. 1929, а саме: кримських татар, кримських болгар, українців з району Дніпрельстану та з Шевченківщини. З них опрацьовано й видруковано матеріали кримських татар і українців Шевченківщини.

В. Нові досліді переведено такі:

1. Щоб продовжити досліді над кримськими болгарами, попереднього року досліджено болгар Мелітопольщини в с. с. Ботево, Староланівка, Райновка, Богдановка, Інзовка, Преслав, Коларівка, Петрівка та Гюнівка. Разом досліджено 360 чоловіка. Нині матеріал опрацьовується.

2. Щоб антропологічно дослідувати українську людність відбулася екскурсія в район Дніпрельстану, організована з ініціатиби й коштом Комісії Дніпрельстану ВУАН, але силами й струментами Кабінету Антропології. У завдання цієї екскурсії входило провести антропометричні виміри й дослідити кров'яні угруповання української людности району, що має бути затоплений водою в зв'язку із величезними спорудами Дніпробуду.

Досліді переведено в с. с. Лоцманська Кам'янка, Старий Кодак, Звонецьке, Військове й почасті Башмачка. Разом вимірено 150 чоловіка, кров досліджено у понад 300 суб'єктів. Здобутий матеріал опрацьовується в напрямку вивчення антропологічних ознак частини даної української людности, що складається, з одного боку, з т. зв. „лоцманів“, професія яких здавна від покоління до покоління переходила і здебільшого й нині зберігається, це—традиційне лоцманування, а з другого боку—із зайшлих чи оселених тут од колишніх лідичів елементів як українських, так і інших різноманітних національних груп колишньої Росії. Окрім того, матеріал опрацьовується в напрямку визначення кров'яних угруповань дослідженої людности.

3. Щоб продовжити взагалі досліді над українською людністю, ще не досліджених районів Шевченківщини. Досліджено 69 (♂) та 2 (♀). Матеріал попередньо опрацьовано.

4. З ініціатиби Медично-Біологічної Підсекції Тсоавіахему Кабінет поробив антропометричні виміри та виявив кров'яні угруповання червоноармійців одної з Київських дивізій. Разом досліджено 1397 суб'єктів. Нині здобуті матеріали опрацьовуються в напрямку виявлення як антропологічних ознак досліджених червоноармійців, так і фізичного стану та кров'яних груп.

II. У частині передісторії.

А. На першому місці треба поставити справу опрацювання колекцій з Мизинської палеолітичної стації, що, нарешті, пощастило ширше розгорнути в зв'язку з роботою підготовки до святкування 10-річного юбілею Академії Наук, для чого, окрім постійних співробітників, запрошено спе-

ціально кількох осіб. Розібрано увесь літичний матеріал, опрацьовано крем'яний утиляж з розкопки р. 1916 і реставровано кістяні вироби.

Далі проваджено роботу над опрацьовуванням здобутків геологів Журавської палеолітичної стації (1927—29 р.р.): опрацьовано геологічні матеріали, фавністичні здобутки з культурної верстви стації та солодководну фавну з долішніх шарів лесу.

З дослідів попередніх років опрацьовано палеолітичні знахідки і культуру мальованої кераміки з м. Озаринець на Могілівщині та неолітичні колекції з Надпоріжжя та Кременчуччини.

У кабінеті вивчано усі здобутки з передісторичних розшуків у межах Глухівщини, що їх зібрано під час, т. зв., „Сеймінської експедиції“ та в спеціальних екскурсіях зав. Глухівським музеєм Я. М. Морачевского.

Окрім зазначеного, треба відзначити роботу над студіюванням окремих тем про техніку за кам'яної доби, гл. ч., у ділянці обробки каменю та морфології крем'яних виробів, а так само вироблювано перспективний план передісторичних розшуків у межах УСРР.

В. Нові передісторичні досліді проведено так:

1. Щоб перевести розшуки в районі Посейм'я, території не дослідженої з передісторичного погляду та перевірити одну з найдавніших палеолітичних знахідок (с. Шаповалівка, біля Конотопу)—відбулися досліді спільними силами Глухівського, Конотіпського, Сосницького Музіїв та Кабінету Антропології за його керівництвом. Поза екскурсом до Шаповалівки, оглянуто узбережжя Сеймове від ст. Маркової до с.с. Чаплища—Пересипок на Глухівщині та між с.с. Духанівкою—Каменем до с.с. Червоної Ранок (Божок)—Ліпінське (Спаське) на Конотіпщині. З-поміж наслідків експедиції треба відзначити відкриття цікавої з погляду неолітичних студій стації біля с. Мар'янівки на Глухівщині, виявлення нового району неолітичної культури серед болотяної долини р. Сейму, а особливо культури мідяно-бронзової доби (нові типи кераміки у супроводі кам'яних виробів з місцевих порід кварциту). Здобутки експедиції надійшли до Конотіпського й Глухівського музеїв, наслідки ж експедиції мають бути опубліковані в окремому виданні установ, що брали участь в експедиції.

2. Коштом Упрнауки переведено розкопки палеолітичної стації в Журавці на Прилуччині під проводом М. Я. Рудинського за участю геолога, асистентів, практикантів та фотографа. У завдання сьогорічних дослідів (продовження попередніх) ввійшло розкрити ширшу просторінь верстви з культурними рештками і шурфувати поверхню 2-ї тераси, щоб виявити межу поширення культурних решток. Розкопки виразніше ствердили степовий характер фавни Журавської палеолітичної стації і чистоту її палеолітичної індустрії. Зроблено чотири шурфи, що довели конечно потребу дальших розкопок цієї стації. (Звідомлення друкється в „Антропології“ т. III.).

3. Проведено на Поділлі розвідки розкопки на ур. Попів Город (м. Озаринці), де знайдено фрагменти кераміки, спорідненої з керамікою, виявленою в Линцях, але мальованою червоною фарбою.

III. Підготування нових сил.

Молоді дослідчі сили підготавлювано в особнім Практикумі Кабінету, щодо нього увійшло 8 осіб. Працю проваджено як у частині антропології, як і в частині передісторії. Дехто з практикантів, що вибрали собі спеціалізацію в бік антропології, за р. 1929 проробили вже самостійні досліді (досліджено людиність Шевченківщини та учнів Києва); праці їх почасті надруковано, почасті виготовано до друку. Друга частина Практикуму студіювала головніші етапи неолітичної культури і вивчала неолітичну кераміку; члени цієї частини Практикума теж мають вже друковані праці.

За р. 1929 Кабінет видрукував II т. свого органу „Антропологія“ на 19 друкованих аркушів і підготував до друку т. III.

А. Н.

УТВОРЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ВУАН

За клопотанням Всеукраїнського Археологічного Комітету ВУАН Президія Всеукраїнської Академії Наук ухвалила утворити Археологічний Музей при І Відділі ВУАН. Цьому Музеєві Лаврський Заповідник на своїй території приділив двоповерховий корпус, в якому одна експозиційна площа має 800 кв. м, а разом з лабораторією, сховищами та робочими кімнатами має близько 1.200 кв. м. Для ремонту, упакування та перевозу музейного майна та експонатів асигновано кошти.

В основу Музею буде покладено збірки кол. Археологічного Музею Київського ІНО (кол. Універс. Музей) близько 15.000 експ. та збірки Археологічного відділу Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка (близько 42.000 експ.).

Думка про утворення окремого Археологічного Музею виникла ще р. 1927, коли Археологічний відділ Київського Історичного музею, вирішивши з площі, яку він посідав, почав особливо яскраво відчувати, що надалі розгорнути свою роботу не можна. Тоді ж ВУАН привичпово ухвалив при першій спробі заснувати окремий Археологічний Музей на території Лаврського Заповідника. Р. 1928 звернуто і перевезено на тимчасове переховання до Лаврського Заповідника збірки та меблі кол. Археологічного Музею ІНО.

Тепер утворення окремого Археологічного Музею здійснюється. На черзі стає питання про нову експозицію археологічного матеріалу за вимогами діалектичного матеріалізму. Питання це потребує ще глибокого пророблення, узявши до уваги досвід та спроби такої експозиції в музеях Москви та Ленінграду. Велика експозиційна площа Археологічного музею дасть можливість широко розгорнути таку експозицію. Брак відповідного приміщення та штатів не дозволили проробити цього раніше ще в Археологічному відділі Київського Історичного музею, хоч деякі спроби часткової переекспозиції за виробничим принципом і переведено тут ще у р. 1924. Напр., репрезентовано послідовні стадії техніки виробу кам'яних та бронзових речей часів первісного суспільства на території України, експоновано знаряддя різних ремесл (тесларство, ковальство, ливарство, кістяне виробництво та виробництво з лупаку) та самі вироблені речі часів ранішнього середньовіччя (князівських) на терені України.

НАУКОВО-ДОСЛІДЧА КАТЕДРА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА В КИЄВІ

В 1928—29 АКАД. Р.

Науково-Дослідча Катедра Мистецтвознавства в 1928—29 акад. р. складалася з 3-х секцій: 1) Секції образотворчого українського мистецтва 2) Музичної та 3) Театральної. На чолі катедри стоїть акад. О. П. Новицький.

Секція образотворчого українського мистецтва (керівничий Секції, акад. О. П. Новицький) протягом року зосереджувала свою роботу як науково-дослідчу, так і науково-навчальну переважно на таких семінарах:

- 1) Старе українське мистецтво (керівник — акад. О. П. Новицький)
- 2) Нове українське мистецтво (керівник — дійсний член Кат. проф. Ф. Л. Ернст).
- 3) Трипільська культура (керівник — наук. співр. Катедри П. П. Курінний).
- 4) Нове західньо-європейське та українське малярство (керівник — проф. А. І. Таран).
- 5) Техніка старого українського малярства (керівник дійсний член Катедри М. І. Касперович).

Робота в цих семінарах зосереджується почасти над студіюванням літератури й критичним її розбором, почасти на дослідженні самих пам'яток. У роботі семінарів, крім аспірантів Катедри брали участь аспіранти Все-

українського Історичного Музею ім. Шевченка, Лаврського Музею, Музею Мистецтв.

Семинар старого українського мистецтва поставив за центральне своє завдання на цей рік вистудювати одну з основних пам'яток середньовіччя на Україні — Софію Київську. Робота ця розпалася на кілька тем, що їх і обробили учасники семінару.

Крім робіт над Софією в цьому семінарі зачитано ще доповіді: 1) К. І. Білоцерківської. „Порівняльна аналіза композиції євхаристії в пам'ятках візантійських і українських“, 2) М. О. Щепотьевої. — „Методи роботи над мініатюрою українських рукописів“.

У семінарі нового українського мистецтва в програмі стояли студії над українською архітектурою 2-ї пол. XVII і XVIII ст.

Теми між учасниками семінару розподілено так:

1. „Архітектура Михайлівського монастиря в Києві“. 2. „Будинок Мазепи“ в Чернігові“. 3. Межигірський Спас“. 4. „Архітект Григорович-Барський“. — К. І. Білоцерківська. 1. „Братський монастир“. 2. „Церкви Переяслава кінця XVII і поч. XVIII в.“ 3. „Архітектурні пам'ятки Вінниці XVIII в.“ — Н. А. Кошобинська. 1. Софія Київська в кінці XVII і поч. XVIII в. та її дзвіниця“. 2. „Чернігівська архітектура за цих же часів“. 3. „Київська Академія“. 4. „Виланівський палац“ — Л. Д. Мулявка. 1. „Будівництво Глерова й Новгород-Сіверська кінця XVII і поч. XVIII ст.“ 2. „Церква Петра і Павла в Межигір'ї“. — М. С. Павленко. 1. „Флоровський жіночий монастир“. 2. „Церкви Теодосіївська та Воскресенська на Печерському“. 3. „Будівництво Бердичева XVIII в.“ — М. О. Новицька. 1. „Історія будівництва Миколаївського монастиря в Києві“. 2. „Полтавський Хрестовоздвиженський монастир“. 3. „Київський ратуш“. 4. „Будівництво в мурах Софії Київської XVIII ст.“ — М. О. Щепотьева. 1. „Царський палац у Києві“. 2. „Архітектурні пам'ятки Волині XVIII в.“ — Є. Ю. Спаська. 1. „Вишневецький замок“. 2. „Архітект Шедель“. — Т. А. Мішківська. 1. Будівництво XVIII в. в Стародубі й Козельці“. 2. „Почаївський монастир“. — І. М. Снігур. 1. „Трисвятительська церква в Києві та її перебудова поч. XVII в.“ 2. „Харківський Покровський монастир“. 3. „Будівництво Кам'янця на Поділлі XVIII в.“ — М. В. Венгрженівська. 1. „Будівництво Київської Лаври кінця XVII і XVIII в.“ 2. „Будинок Петра I на Подолі“. 3. Артемихин будинок на Подолі“. 4. „Кловський палац“. 5. „Архітектура Свенського монастиря“ — Н. С. Венгрженівська. 1. „Архітектура Видубицького монастиря“. 2. „Ніженське будівництво кінця XVII і поч. XVIII в.“ 3. „Архітектурні пам'ятки Галичини XVIII в.“ — П. А. Кульженко. 1. „Церква кінця XVIII ст. в Б.-Церкві“. 2. „Козелецький собор.“ — т. Бабич. 1. „Андріївська церква в Києві“. 2. „Загальні риси стилю барокко“. — т. Адольф.

У зв'язку з проробленою літературою переведено ще 4 екскурсії по Києву (Лавра та Поділ), де розглянено архітектурні пам'ятки зазначеної доби.

Семинар для вивчення мистецького оформлення на керамічних виробх трипільської культури (керівник П. П. Курінний) студював кераміку трипільської культури за збірками Всеукраїнського Істор. Музею ім. Т. Шевченка. Члени семінару розробляли окремі питання, зв'язані з засобами орнаментаци цієї кераміки та форми посуду. П. П. Курінний зачитав низку лекцій про характер трипільської культури та досягнення в її дослідженні останніми роками.

Семинар нового західньо-європейського та українського малярства мав за тему західне малярство, починаючи з течії імпресіонізму й геть аж до останніх часів. Останні течії ув'язано було з творами українських будівничих, для чого зроблено екскурсії до Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т. Шевченка й до Картинної Галерії. Матеріал західнього малярства подав проф. А. І. Таран у низці своїх лекцій.

Семинар техніки й композиції старого українського станкового малярства. На вступних лекціях М. І. Касперович

ознайомив слухачів з технікою давнього малярства, починаючи від виготовлення дошки, з ґрунтами, фарбами, лаками, технікою золочення. Далі учасники семінару робили аналітичні списи зразків малярства аналізуючи рисунок, кольорит та композицію у зв'язку з матеріалом та технікою.

Одночасно з семінарською роботою в Катедрі й індивідуально розроблювано окремі питання. На низці засідань—почасти спеціально катедральних, почасті об'єднаних з Всеукраїнським Історичним Музеєм ім. Т. Шевченка, подано такі доповіді: Акад. О. П. Новицький: 1. „Спроба реконструкції Софії Київської“. 2. „Альбом“ Souvenir d'Orenbourg“. Проф. Ф. Л. Ернст—„Як збирали малярські твори Шевченкові у Всеукраїнському Історичному Музеї ім. Т. Шевченка“. Е. Ю. Спаська.—„Порцеляновий завод Миклашевського у селі Волокитині“. Н. С. Венгрженовська.—„Порцелянові статуетки заводу Миклашевського“. Т. А. Мішківська.—„Садиба Покорщина у м. Козельці“. М. О. Щепотьєва.—„Орнаментика килимів полтавського типу“. К. І. Білоцерківська і М. В. Венгрженовська.—„Межигірська фабрика. Тарілки“. Н. А. Коцюбинська.—„Методи роботи Д. М. Щербаківського“. І. М. Снігур.—„Українські дерев'яні форми на медівники“. Н. С. Венгрженовська і І. М. Снігур.—„Роботи Віяле ле Дюка (з історії мистецтва; з нагоди 50-річчя з дня його смерті).

Окрім того член Харківської секції Катедри проф. Таранушенко С. А. зачитав доповідь „Народні елементи в монументальній мурованій архітектурі XVII—XVIII ст. на Слобожанщині“. Директор Всеукраїнського Історичного Музею ім. Т. Шевченка Р. Р. Заклинський поділився своїми враженнями з закордонного відрядження, зачитавши доповіді „Збірки Берлінських Музеїв“. Окрім доповідей дослідчого характеру, зачитано низку рецензій на такі книжки:

„Фриде. — Гончарство на юге Черниговщины“ (Е. Ю. Спаська). „Фриде. — Форма і орнамент посуду на Поділлі“. (Е. Ю. Спаська). „Московский Реставрационный Сборник т. II“ (Н. С. Венгрженовська). „Риженко. — Українське шиття“ (Е. Ю. Спаська). „Пунин. — Новейшие течения в русском искусстве“ (М. О. Щепотьєва). „Таранушенко. — Мистецтво Слобожанщини“ (Н. А. Коцюбинська). „Пилипенко. — Нові печери в Чернігові“ (Н. А. Коцюбинська). „Кржеминський. — Стінні розписи хат на Уманщині“, Левитська.—„Стінні розписи хат в Зінькові на Поділлі“ Щепотьєва.—„Стінні розписи хат в с. Ходоровця на Кам'янецьчині“. (Т. А. Мішківська).

Поза доповідями й семінарською роботою усі аспіранти Катедри брали участь в складанні карткового каталога з українського мистецтва.

Музична Секція. (Керівник Секції проф. М. О. Грінченко. Дійсний член К. В. Квітка, Аспіранти А. М. Бабій, С. В. Барик, Ю. М. Масютін). Секція не мала жадних спеціальних асигнувань, тому не спромоглася розгорнути систематичну роботу. Вона розбилася на окремі моменти, що їх ставило музичне життя перед секцією. План же в тій його частині, що стосується до науково-дослідницької музичної роботи виконувано остільки, оскільки окремі його завдання можна було об'єднати з моментами окремої роботи співробітників Секції.

Театральна Секція. (Керівник секції акад. О. П. Новицький, наукові співробітники П. І. Рулін і О. Г. Кисіль, аспірант З. О. Ляшевич). Ця секція, як і музична, не мала жадних коштів як на оплату керівничого складу, так і аспірантів. Тому секція не могла провадити систематично праці. Переважно її праця полягала в складанні плану роботи й його поступовому виконанні.

Аспіранти всіх секцій брали участь в семінарі соціології мистецтва при Науково-дослідчій катедрі марксизму-ленінізму. Аспіранти секції обраховочного мистецтва Н. С. Венгрженовська і Л. Д. Мулявка зачитали спільну доповідь: „Теорії походження мистецтва“. Окрім того виготовляли свої доповіді аспіранти той же секції К. І. Білоцерківська і аспірант Театральної секції З. О. Ляшевич.

М. Щепотьєва.

МУЗЕОЛОГІЧНА КОМІСІЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЙНОГО ГОРОДКА
У КИЄВІ

Ця комісія ставить собі за завдання всебічно вивчувати та методологічно розробляти усі питання музейного життя, яке дедалі стає за могутніший та важливіший культурний чинник радянського будівництва.

У статуті музеологічної комісії, що його затверджено на зборах 4/1-30 р., так намічено головні питання роботи:

Місце музейної роботи в освітній системі рад. будівництва, загальні завдання музеїв, тип музеїв, що зберігають пам'ятки матеріальної культури, методологія внутрішньої музейної роботи, методологія експозиції та етикетажу, методологія обслуговування глядача, методологія наукової, педагогічної й політосвітньої робіт музеїв, історія музейної справи, ознайомлення з музейною справою як по музеях СРСР, так і за кордоном та інш.

Щоб здійснити зазначені завдання, комісія не обмежується тільки своїми членами, а притягає відповідних фахівців і науково-дослідчі установи.

На двох перших засіданнях Музеологічної Комісії зачитано такі доповіді:

1. „Типи популярної музейної літератури“. Доповідач М. Новицька довела, що жадний за поширених типів провідників не можна вважати за задовільний, бо він не відповідає усім завданням музею і, здебільшого, не ставить перед собою питання про того глядача, якого має обслуговувати. Отже питання провідників ще тільки чекає на розв'язання.

2. „Досліди над глядачем Третьяковської галерії у Москві“. Доповідач М. Щепотєва схарактеризувала методи Третьяковської галерії та розглянула їх з погляду їх доцільности за умов нашого Заповідника.

3. „Методи досліджуванн музейного глядача“ — доповідь проф. Раєвського, представника від науково-дослідчої катедри педології. Щоб конкретно перекласти ці досліди у життя, виділено кільк. осіб з музейного апарату та з співробітників катедри педології.

ПРИЛЮДНІ ЗАСІДАННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ
ІМ. ШЕВЧЕНКА У КИЄВІ

За рік 1929 і в січні та лютому 1930 року в Київському Історичному Музеї відбулися прилюдні засідання, на яких зачитано доповіді на такі теми:

1) Б. К. Пилипенко, „Млинарство на Чернігівщині і Первісні засоби млинарства та водяний млин“.

2) Т. А. Мішківська, „Колишня садиба Дараганів-Галаганів“.

3) Об'єднане засідання Історичного Музею та Науково-дослідчої катедри мистецтвознавства. Доповіді: Ф. Л. Ернст „Як збирали малярські твори Т. Шевченка в Всеукр. Істор. Музеї ім. Т. Шевченка“. Акад. О. П. Новицький — „Акварелі Т. Шевченка з альбому ген. Оберучева у збірці Всеукр. Істор. Музею ім. Т. Шевченка“.

4) Є. Ю. Спаська, „Порцеляновий завод Миклашевського у с. Волокитні на Чернігівщині“. Н. С. Венгрженівська, „Статуетки заводу Миклашевського за київськими збірками“.

5) Р. Р. Заклинський, „Експозиція музеїв Заходу“.

6) Він же, „Освітня робота музеїв Заходу“.

7) Він же. Головні течії в музеєзнавстві Німеччини“.

15 XII—1929 року відбулися урочисті збори Музею з нагоди 30-ліття з дня заснування Музею.

Вступне слово виголосив директор Музею Р. Р. Заклинський. Далі були привітання від Вс. Акад. Наук, Всеукр. Археолог. Ком., Лаврського Заповідника, Музею Мистецтв та інших установ Києва та з інших міст України. Кінцеве слово взяв проф. В. Ю. Данилевич. Він подав свої спомини про роботу Музею за перших часів його заснування.

ЗВІДОМЛЕННЯ ПРО ПРАЦЮ КОМІСІЇ КАВКАЗОЗНАВСТВА ПРИ
ВУАК'у ЗА 1929 рік.

Комісія Кавказознавства, що її затверджено при ВУАК 12/XII 1928 р., складається з 7 членів та 2 кандидатів, під головуванням проф. Д. П. Гордієва. Згідно з відповідним планом, складеним на 1929 рік, працю Комісії Кавказознавства проваджено в таких галузях:

- 1) виучування мистецтва передісторичного Кавказу,
- 2) виучування монументального малярства Грузії,
- 3) виучування мініатюрного малярства Грузії та Вірменії,
- 4) виучування образотворчого гаптування Грузії та Вірменії,
- 5) виучування мусульманського мистецтва Кавказа.

Протягом 1929 року члени Комісії Кавказознавства відбули такі подорожі та експедиції:

1) Експедицію під головуванням акад. Ф. І. Шміта до Грузії (райони Ахалциха та Кутаїса) та Вірменії (Ериванський район, Лорійський район). До складу експедиції ввійшли члени Комісії: Берладіна, Іванівська, Нікольська. Мета експедиції—виучувати пам'ятки архітектури та малярства.

2) Експедицію до Ечміядзину (Нікольська, Іванівська, Берладіна). Мета експедиції—виучувати пам'ятки передісторичного мистецтва, мініатюрного малярства та образотворчого гаптування, що переховуються у Ечміядзинській бібліотечі та музеї.

3) Спільно з Кавказьким Історично-археологічним інститутом під головуванням проф. Гордієва: а) до Кінцвісі та Тімотісубані—виучувати старогрузинське малярство; б) до Деліжанського району—виучувати монументальну культурну архітектуру.

4) Подорож до Ленінграду (Нікольська та Іванівська)—працювати в Ермітажі, Російському музеї, Азіатському музеї, над пам'ятками передісторичного Кавказу і мистецтва Вірменії та опрацьовувати літературу по бібліотеках, а так само в Академії Історії Матеріальної Культури.

5) Подорож до Азарбайджану—виучувати мавзолей Аксадама-Баба (проф. Зуммер).

6) Подорож до Ленінграду (Ермітаж)—виучувати кахлі з Азарбайджану (проф. Зуммер).

На засіданнях Комісії Кавказознавства зачитано такі доповіді:

20/I Нікольська, Рукопис № 2743 Ечміядзинської бібліотеки.

13/III Нікольська, звіт про роботи по музеях та бібліотеках Ленінграду.

13/III Іванівська, Звіт про роботи по музеях та бібліотеках Ленінграду.

10/V Нікольська, Ілюстрації рукопису № 94 Ечміядзинських бібліотек.

28/V Іванівська, Кавказька бронзова бляха ХДХІ музею.

18/VI Гордієв, Лицевий рукопис № 98 кол. Церковно-Археол. музею у бібліотечі рукописів Тифл. Держ. Університета.

23/XI Гордієв, про іконографічну схему розпису в Кінцвісі та Тімотісубані.

3/IX—5/X члени Комісії Кавказознавства проф. Гордієв, проф. Зуммер, Берладіна, Іванівська, Нікольська брали участь у 2-му Всеукраїнському З'їзді сходознавців, на якому виступали з такими доповідями:

Гордієв, Схеми розписів бань Грузії кінця передмонгольської доби.
Нікольська, Про вплив візантійського мистецтва на вірменську книжкову ілюстрацію.

Іванівська, Про методу виучування мистецтва передісторичного Кавказу.

Берладіна, Колекція образотворчого щитва колишнього Сіонського „древлехранилища“ у Тифлісі.

Зуммер, Загальні риси турецького мистецтва.

Члени Комісії Кавказознавства надрукували такі праці у галузі кавказького мистецтва:

Гордієв: 1) До питання про розгрупування скилці Хахульського тріптіха (Мистецтвознавство I);

2) Рецензія на вид. М. О. Полієвковим II кн. „Международные сношения Грузии с иностранными странами“ (Східній Світ, т. IX).

Нікольська. 1) Рукопис № 2743 Ечміядзинської бібліотеки (Східній Світ т. XII—VIII).

2) Ілюстрації рукописів майстра Ованеса з Гізана (Мистецтвознавство I). Іванівська. Кавказькі бронзові передісторичні пряжки (Мистецтвознавство I).

Федоровський. Следи доисторического поселения в окрестностях Кисловодска. „Терек“ (Пятигорск) № 188 з 18/VIII—1929.

Комісія Кавказознавства підготувала до друку передбачений як видання ВУАК'у збірник „Ars Caucasicca“ (близько 7 аркушів та 30 таблиць), що складаються з таких статей:

1) Берладіна, Колекція епітрахілів Ечміядзинського собору. 2) Гордієв, Нотатки про Веджінські фрески. 3) Зуммер, Мавзолей Аксадам-Баба. 4) Іванівська, Матеріали до вивчення старовиною Кавказу. Бронзові бляхи Дагестану. 5) Нікольська, Ілюстрації рукопису № 994 Ечміядзинської бібліотеки.

Члени Комісії виготовляли до друку такі статті:

Гордієв: 1) Розвідки про фрагменти двох пізніших пам'яток греко-фільського стінного малювання, що збереглися у Греції та Новій Шуамті (Мистецтвознавство II). 2) Нотатки про фрескові розписи Некреської та Коцаретської базилік. Іванівська: 1) Кавказькі пряжки ХДХІ Музею „Український Музей“, т. II). 2) Мистецтво Кобані („Мистецтвознавство“, II). Нікольська: Ілюстрований четвероглав Ериванського Музею („Мистецтвознавство“, II).

Проф. Д. Гордієв.

II УКРАЇНСЬКИЙ СХОДОЗНАВЧИЙ З'ЇЗД У ХАРКОВІ 1—5/XI 1929 .

Всеукраїнська Наукова Асоціація Сходознавства організувала в Харкові з'їзд сходознавчих сил України за участю представників сходознавчих організацій ССРР. Кілька сот осіб з великою зацікавленістю відгукувалося на заклик Української Асоціації Сходознавства і взяло безпосередню участь в з'їзді науковими доповідями та обмірковуванням їх з різних галузів знання, ув'язаних з питанням сходознавства. Окрім представників різних республік ССРР, зокрема республік нашого Радянського Сходу, були представники Туреччини та Персії. З'їзд відкрив урочистою промовою народний комісар освіти УСРР т. Скрипник.

Роботу З'їзду проваджено як на пленарних засіданнях, так і, гл. ч. секційних. Секції було zorganizовано такі:

I. Економіка. Політика. Право.

II. Історія.

III. Етнологія. Мистецтво.

IV. Мовознавство та література.

Разом намічено було за програмою 3 доповіді загального характеру та 82 наукового, що здебільшого й відбулися.

Далі ми маємо сказати кілька слів про роботу Секції Етнології та Мистецтва.

По III секції намічено за програмою 25 доповідей, з них не відбулося 5 (Ленінград—4, Київ—1. Заслухано такі доповіді.

1) О. Федоровський (Харків). Розкопи Донецького городища біля Карачівки.

- 2) Г. Крисін (Херсон). Орнаментовані коринтські арибали з некрополю Березані.
- 3) Ю. Марті (Керч). Городища Боспора.
- 4) І. Фабриціус (Херсон). Про вивчення південно-українських городищ.
- 5) А. Калантаріян (Еривань). Передурартська культура Вірменії за новими джерелами.
- 6) А. Ярхо (Москва). Попередні підсумки досліджень з антропології тюркських народностей.
- 7) Г. Дебеч (Москва). Турецькі кочовики України з антропологічного погляду.
- 8) А. Носов (Київ). Кримські татари з антропологічного погляду.
- 9) А. Самойлович (Ленінград). Подорож р. 1929 до Кабардино-Балканської області.
- 10) Т. Читая (Тифліс). Про досягнення нової грузинської етнології.
- 11) Г. Чурсін (Тифліс). Тотемізм у абхазців.
- 12) В. Зумер (Харків). Загальні риси турецького мистецтва.
- 13) І. Моргилевський (Київ). Софія Київська і Москва.
- 14) Д. Гордєєв (Харків). Схеми розпису бань Грузії кінця передмонгольської доби.
- 15) Т. Нікольська (Харків). Про впливи візантійського мистецтва на вірменську книжкову ілюстрацію.
- 16) Т. Івановська (Харків). Про методу вивчення мистецтва стародавнього Кавказу.
- 17) К. Берладіна (Харків). Колекція образотворчого шиття колиш. Сіонського „древлєсховища“ в Тифлісі.
- 18) С. Колос (Київ). Текстилі народів Радянського Середнього Сходу.
- 19) П. Гудалова-Кульженко (Київ). Срібна сасанідська ваза з Музею Мистецтва ВУАН.
- 20) М. Вязьмітіна (Київ). Дві датовані середньовічні речі з збірки мусульманської бронзи Музею Мистецтва ВУАН.

Ці теми III Секції викликали до себе живий великий інтерес як членів з'їзду, так і широких кіл громадянства. Це видно було з переповнених аудиторій та з жвавого обміну думками, що викликали зачитані доповіді.

З побажанням дальшого поширення й поглиблення наукової роботи в галузях політики, економіки, культури тощо, з визнанням конечної потреби запровадити якнайширше й якнайглибше в дальшу роботу новіших метод студіювання якнайтісніше ув'язаним з марксистською ідеологією, з побажанням дальшого розвитку об'єднання на цьому ґрунті сходознавчих сил, — II Український Сходознавчий З'їзд закінчився дружньою товариською вечіркою.

А. Н.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ.

Галина Вовк. — „Бібліографія праць Хведора Вовка (1847—1918)“. Українська бібліографія, випуск 3 Вс. Академії Наук, Бібліографічна комісія. Київ—1929, ст. 79, 3 таб., з портретами Х. К. Вовка та його ex libris.

Ця робота, що її писала Вовкова донька, складається з таких розділів: Передмова, що містить у собі стислого життєписа славетного етнографа, антрополога та передісторика. Хв. К. Вовк, як відомо, почав свою працю під впливами проф. Антоновича та Драгоманова. 70 р.р. він був приневолений виїхати з Києва за кордон у зв'язку з своєю революційною діяльністю. Близько 20 років, осівши в Парижі, він брав діяльну участь у низці тогочасних видань (французьких, напр., в *L'Anthropologie*, чеських, німецьких та інших). Окрім того багато писав в українських виданнях Львівського Наукового Т-ва. Р. 1906 приїхав до Петербургу. Вовк залишив матеріали та цінну бібліотеку, що міститься у Всеукраїнській Академії Наук (Кабін. Антропології та Етнології). Відомо так само, що Хв. Вовк утворив свою власну школу у головних галузях своєї роботи. Зазначена передмова знайомить широкі кола з діяльністю Хв. Вовка. Розділ I має заголовок: „Бібліографія праць Хв. Вовка“ і містить у собі список праць відомого вченого. Разом з дрібними замітками зазначено 455 робіт переважно з галузей етнології, антропології, археології (здебільше з передісторії) та мистецтва. Усі вони розкладені за хронологічним принципом. Розділ III має два підрозділи — А) „Покажчик точних заголовків праць та предметів“. Б) „Рецензії Хв. Вовка на праці археологічного, антропологічного, етнографічного змісту“.

Ця робота не тільки подає доповнення до бібліографічних списків як складеного від самого Хв. К., як і виданого від його учня Д. Золотарьова р. 1918 (базованого на першому спискові), але zarazом являє собою повний перегляд цілої бібліографії Хв. Вовка з виправленням помилок, що трапилися у власному Хв. К. списку робіт. Не зважаючи на таку велику працю, авторка не має подану тут бібліографію Хв. К. за вичерпивиу. Ця бібліографічна праця Галини Вовк дає важливий матеріал для виучування діяльності Вовка в галузі етнології, антропології, передісторії та мистецтва. Так само потрібна вона для всіх, хто працює в цих галузях. Ця праця подає так само цінний матеріал для виучування розвитку української науки за важких часів другої половини XIX ст. та на початку XX. В.-К.

Евтим Сіпінський. Нариси з історії Поділля. Частина I. 72 стор. 4^о, 48 малюнків + 1 мапа. У Вінниці 1927 р.

Книжка складається з двох частин. Нарис 1. Загальний огляд історії Поділля. Стор. 5—21. Нарис 2. Передісторія Поділля. Стор. 22—66. Далі йде німецьке резюме—стор. 70—72.

Нарис 1 є вступ до тієї серії, яку автор збирається продовжувати в інших випусках Кабінету виучування Поділля. Він наводить спочатку вказівки до географічних назв та адміністративних розподілів, що прикладалися до Поділля. Далі коротку загальну схему історичних подій на Поділлі геть аж

до останніх часів, перелік українських культурних діячів родом з Поділля літературу з історії Поділля.

Нарис 2 становить основну частину книжки. Він містить коротку геологічну історію, фізично-географічну характеристику Поділля, далі йде огляд передісторичних культур і категорій передісторичних пам'яток у такому порядку: кам'яна доба,—палеоліт, неоліт. Печери, кам'яні кисти. Трипільська культура. Культура покорчених кістяків. Міляно-бронзова культура. Культура типу Чехи-Висоцьке. Гальштатська. Лятенська культура. Монументальні пам'ятки передісторичної старовини: городища, могили, мегалітичні спорудження.

Як видно з наведеної програми, автор провадить розгляд одночасно в двох напрямках—в історичному розрізі і по категоріях пам'яток, це трохи порушує систематичність книжки.

З деякими авторовими розподілами можна не погодитися. Наприклад, автор розуміє під назвою палеолітичного знаряддя—одбивано знаряддя, хоч сам зазначає, що „випадкову знахідку знаряддя без шліхтування не можна з певністю віднести до часів палеоліту“. Краще б було в таких випадках не вживати й назви палеоліту.

Подібно до того невизначна характеристика культури типу Чехи-Висоцьке. Краще б було підкреслити принципи датування культури за останніми в ній культурними явищами. Те, що в похованнях I—III сторіччя є кам'яне знаряддя, зрозуміло, не змінює дати поховань, а тільки характеризує примітивні, будь пізні, впливи і домішки.

Ці заваження не змінюють, проте, загального гарного враження від книжки.

Книжку призначено для широкого кола читачів. Автор, дуже гарно обізнаний з археологією Поділля, подає силу фактичного матеріалу. Значна кількість указівок належить самому авторові, як наслідок його власних дослідів.

Характеристики окремих культур короткі, але досить виразні, чому допомагає багато цікавих, здебільша оригінальних світлин.

Загальний характер книжки—характер регіонального нарису—досить витриманий. Для широких кол читачів подібні краєві монографії надзвичайно корисні. Вони посувають вивчення своєї країни не тільки через свій зміст, але ще більше через безпосередній вплив на місцевого читача, якого підштовхують продовжувати роботу, на самостійну, нехай початкову, дослідницьку працю.

Що автор сам надавав своїй праці подібного значіння, це видно з того, що він додає до неї коротенькі програми та вказівки щодо збирання відомостей та пам'яток старовини.

Мапа, додана до книжки—цікава й гарно виконана. Серед дуже корисних видань Кабінету для вивчення Поділля розглянутих книжечці належить показне місце.

Можна побажати, щоб кожна округа України мала серію подібних місцевих монографій. Тоді б складала загальні всеукраїнського масштабу дослідження, такі потрібні, було б легко.

Професор О. Федоровський.

Мистецтво Слобожанщини XVII—XVIII в.в. Стефан Таранушенко. Окр. відб. з збірника „Мистецтвознавство“ І Харків, 1928—1929 з окремою обгорткою.

Книжку видав Музей Українського Мистецтва у Харкові; вона має 9 неповних сторінок тексту, 36 таблиць з автотипіями на доброму папері, на жаль, досить недбало виконаних¹⁾ і не зовсім гарну окладинку.

¹⁾ На табл. XXXII—малюнок килима подано навіть догори ногами.

Після короткого вступу про колонізацію Слобожанщини автор зазначає, що XVII—XVIII в. в. то була найпродуктивніша доба в історії Слобідського мистецтва і що мистецька творчість цієї доби ніби синтезує попереднє українське мистецтво в цілому.

Характерні риси цього мистецтва „дуже високого і цінного, порівнюючи з пізнішими часами, є безіменність та колективність“, що її автор, правда, доводить тільки на прикладі угоди майстра Дідишенка з громадою с. Ворожби про будівництво церкви.

Мистецтво Слобожанщини, не диференсоване до відомого акту 1785 р. далі зводиться до ролі простонародного, а нова денационалізована верства шляхти утворює своє окреме пансько-кріпацьке мистецтво, намагаючися цілком одірватися від народніх традицій. Нарешті, коротко характеризуючи такі групи пам'яток як архітектура, малярство, ілюміновані рукописи, автор каже, що побутове старшинське мистецтво відоме більше з записаних джерел і тільки заналізувавши пізніше міщанське, а почасти й селянське мистецтво, майже не досліджене, можна буде скласти уявлення про його форми широка назва „мистецтво Слобожанщини“ зрадника читача, але сам автор зазначає, що має на думці присвятити мистецтву Слобожанщини XVII—XVIII в. „кілька етюдів, для яких ця стаття є лише вступом“, бо „для ширших сталих висновків про мистецтво Слобожанщини час ще не прийшов і студії над ним недавно розпочалися“.

Залишається тільки побажати, щоб автор швидше виконав свою обіцянку.

Н. Коцюбинська.

Б. В. Фармаковський. Розкопування Ольбії р. 1926. Звіт (з двома плянами й 60 фотознімками), Одеса, Історично-Археологічний Музей. 1929, 74 сторінок.

Ця праця являє собою звідомлення небіжчика проф. Б. В. Фармаковського про Ольбійські розкопи р. 1926. Видано її добре з великою кількістю ілюстрацій. Ця книжка подає цінний матеріал щодо вивчення життя греко-римських колоній узбережжя Чорного моря. Зміст її такий:

Розкопи Ольбії р. 1926 проваджено під керівництвом проф. Б. В. Фармаковського. За помічника керівника експедиції був М. О. Макаренко, що брав участь в експедиції як представник од Всеукраїнського Археологічного Комітету ВУАН. До складу експедиції ввійшли так само особи, відряджені до Ольбії від різних наукових установ України, Ленінграду та Москви і закордону, напр., представники від Українського Археологічного Комітету, Одеського Історично-Археологічного музею; Миколаївського Іст. - Арх. Музею, Держ. Академії Наук, Держ. Академії Історії Матеріальної Культури, Московського Музею Мистецтва, Німецького Державного Археологічного Інституту в Берліні.

До плану досліджування Ольбії на р. 1926 увійшло, поперше, переведення розкопів на території біля т. зв. „Зевесової Могили“, де досліді попередніх років (1902—1903) виявили рештки міських споруджень архаїчної доби Ольбії. Подруге — продовження систематичних розкопів найдавнішого некрополю Ольбії на північний захід від городища, де попередніми роками зроблено багато цінних відкриттів.

Розкопи в районі „Зевесової Могили“ р. 1926 відкрили рештки міських споруджень передгетьської доби, ствердивши таким чином висновок, що його зроблено на підставі розкопів р.р. 1902—1908, а саме, що частину міста, яка лежить на північ від т. зв. 2-ої поперечної балки, після гетьського погрому Ольбії за римських часів, не було заселено. Міські спорудження, що їх виявили розкопи р. 1926. належать у загальних рисах до п'ятих періодів будівництва, що йшли один по одному і виявилися в 5 археологічних шарах. Відкриті будівельні пам'ятки окремих періодів лежать звичайно один над одним й доховалися не скрізь однаково; від деяких періодів навіть не залишилося решток пам'яток. Через те грубина археологічних

нашарувань по різних місцях різноманітна й тому глибина залягання підвалин — фундаментів, не була за обов'язкову ознаку давнішої доби.

Незначні рештки мурування, що збереглися *in situ*, дають спромогу констатувати на північ від „Зевесової Могили“ чотири періоди будівництва на чотирьох різних рівнях ґрунту і дозволяють кожне нашарування визначити хронологічно.

Перше нашарування датується приблизно I сторіччям перед н. е., воно часто-густо насувається на спорудження 2-го нашарування, яке можна датувати III—II сторіччям перед н. е. 3-го шару відкрито небагато залишків, а саме—масивні кам'яні підмурівки стін. Їх здебільшого поставлено на субструкції прошарків попелу та глини, що правильно чергуються. Іноді частини підмуріvkів 3-го нашарування, що доховалися, використали будівники 2-го шару. Кладки 3-го нашарування треба застосувати до класичної доби з середини V-го і до кінця IV-го сторіччя до н. е. Від споруджень 4-го шару знайдено тільки окремі частини підмуріvkів, або каміння від стін, що стоять на ґрунті — материку, частково на підсипці. Четвертий шар належить до архаїчної доби, тобто від часу поширення в Ольбії атенського чорнофігурного посуду (1 полов. VI стор. перед н. е.).

Розкопи р. 1926 констатували так само, що на північ від „Зевесової Могили“ аж до балки (на південь від садиби фотоліабораторії експедиції), немає міських мурів та башт найдавнішої Ольбії, про які оповідав Геродот. Загальний вигляд будівель відкопаних на території на захід від „Зевесової Могили“, відзначається більшою масивністю, порівнюючи з рештками будівель, виявлених на північ од цієї могили. Тут, як і там, відкриті спорудження дуже поповсані за різних часів. Розкопані рештки належать приватним будівлям, господарчим, а іноді і культовим спорудженням. На площі західній від „Зевесової Могили“ виявлено п'ять нашарування, що його можна датувати другою третьою VI-го сторіччя перед н. е. (давньо-йонійської доби).

Тут знайдено руїни будівель, а так само дві вулиці, що перехрещувалися одна з півночі на південь, друга із сходу на захід. Вулиці належать до доби 4-го нашарування, коли починають правильно планувати, місто Ольбію. За добу 5-го шару вулиці міста навряд чи були бурковані. Вулиця, що йшла з півночі на південь, за даними місцевості повинна була бути за головну вулицю міста за грецьких часів. Розкопи 1926 р. мали так само за завдання розчистити полігональний мур, відкритий р. 1903, що його від часу її відкриття затягнуло землею. Під час розчищення безпосередньо над полігональним муруванням виказалось валькове мурування, що складалося з 9 рядків. Його можна датувати кінцем VI стор. перед н. е., тим часом як полігональний мур давніший, належить до 5-го нашарування і являє собою найдавнішу з досі відомих монументальних пам'яток йонійської Ольбії.

Досліди в межах некрополю так само дали цікаві наслідки. Окрім поховань вже відомих типів (9 поховань — 3 підбійного типу, 6—звичайного колодазного типу) знайдено цікаве поховання з трупоспаленням класичної доби, оточене по колу силою гостроцецних амфор (90 одиниць).

Знайдені під час розкопів Ольбії різноманітні пам'ятки старовини (переважно побутові речі) в кількості 3401 речі передано до Миколаївського музею.

Цікаво так само відзначити підсумки дослідів, що їх підбив у зазначеному звідомленні невтомний дослідник Ольбії проф. Б. В. Фармаковский.

Головні доби в розвитку культурного життя Ольбії він зазначає такі: 1) давньо-йонійська доба—VII—VI ст. перед н. е. (5 археол. шар). Місто ще не було оточене міськими мурами, вулиці не були бурковані, але будинки були збудовані міцно. Усеньке життя колонії мало аристократичний характер з побутом східних країн; 2) пізньо-йонійська доба—2 третина VI ст. — по 1 третину V стор. перед н. е. (4 археол. шар). — Вулиці вже

бурковані, місто правильно переплановано і добре фортифіковано (сюди належать міські мури та башти, що про них згадував Геродот), будинки збудовані міцно. Життя колонії демократизується, Почувається дужий вплив Атен; 3) з середини V ст. аж до кінця VI ст. (3 археол. шар.) територія міста значно поширюється; визначається розквіт будівельної техніки, будують міцні нові будови на „ольбійському бетоні“; 4) дальша доба—„гелленістична“ (2 археол. шар.)—техніка будівельна занепадає; 5) ще пізніші часи (1 археол. шар.) життя колонії варваризується і в I стор. перед н. е. зовсім занепадає. Новий розквіт Ольбії припадає вже на часи римської держави. Ольбія була за одну з матеріальних баз великих держав стародавнього світу.

Н. Кордиш.

1. Свенціцький. — Іконопис галицької України XV—XVI віків. Львів (Печатня Оо. Василя у Жовкві) 1928. — $t = 24,6 \times \times 34,8$ ст. Стор. 1—XII + 1—100, друкована обгортка.

Названу працю І. Свенціцького присвячено дослідям над пам'ятками галицько-українського культового малярства XV—XVI вв.

До початку XX в. пам'ятники галицько-українського малярства були за об'єкт випадкової уваги тільки поодиноких прихильників старовини. Переважно історики культурно-національного життя українського народу, як А. Петрушевич, І. Шараневич, М. Грушевський, А. Шептицький та інші, звертали увагу на ці пам'ятки, але кожен з них підходив до них по-своєму, висвітлював їх тільки з якого небудь одного боку і давав огляд часто випадкових пам'яток. Систематичних дослідів пам'яток галицько-українського малярства за тої чи іншої доби їх до XX в. не було. Окрім того і сами ці пам'ятки були розкидані по різних місцях Галичини, часто були в недогледі і поволі нищилися. Тільки на початку XX в., коли А. Шептицький заснував у Львові Національний Музей, почали систематично збирати пам'ятки давнього галицько-українського малярства, а разом і систематично їх досліджувати. Зібрані у Львівському Національному Музеї пам'ятки давнього галицько-українського культового малярства реставровано. Реставрація цих пам'яток дала надзвичайно цінні наслідки для історії українського мистецтва. Вона повною мірою виявила як велику красу галицько-українського малярства XV—XVI вв., так і художньо-творчу сторону українського народу Галичини. І. Свенціцький, що під його керівництвом збирало до Національного Музею пам'ятки галицько-українського малярства, а потім їх реставровано, не міг не звернути своєї уваги на ці пам'ятки і ще р. 1914-го видрукував працю „Галицько-руське церковне малярство XV—XVI ст.“ („Зап. Науков. Т-ва ім. Шевченка“, т. СХХІ), де дав першу спробу систематично дослідити галицьке культове малярство за XV—XVI вв. Р. 1927-го І. Свенціцький, перебуваючи в Києві, зробив в Історичній Секції Української Академії Наук доповідь про галицьке малярство XIV—XVI вв., де зазначив головні течії в західньо-українським малярстві, впливи східньо-слов'янського та південно-слов'янського мистецтва, західної готики та ренесансу на мистецтво галицької України. Свою доповідь І. Свенціцький ілюстрував багатьма світлинами пам'яток галицького мистецтва, особливо тих, що зберегаються в різних галицьких музеях („Україна“, 1927, кн. 4, стор. 216). Нова праця І. Свенціцького „Іконопис галицької України XV—XVI віків“ детально досліджує культове малярство галицької України XV—XVI вв. за тими пам'ятками, що переходять у Національному Музеї у Львові та інших місцях Галичини. У цій праці автор, після короткого вступу (стор. VII—X) та списку важливіших праць і статей про галицьке мистецтво давніх часів (XI—XII), насамперед оповідає про долю пам'яток галицького культового малярства давніх часів (стор. 1—4), а далі встановлює методи як визначати пам'ятки галицького культового малярства (5—8), описує та досліджує галицьке культове малярство XV в. (9—22) та XV на XVI вв. (23—28); розглядає суспільно-історичне тло розвитку галицького культо-

вого малярства в XVI в. (29—34); зазначає тематичний зміст цього малярства (35—50) та дає короткий огляд цехів галицького малярства XVI в. (51—62). Заразом І. Свенціцький робить спробу виявити побутовий першосток в галицькому малярстві XV—XVIII вв. (63—68) та закон пропорцій і форм (69—80) цього малярства за старих часів.

Останні розділи тракують про техніку галицького культового малярства (81—86) та про порядок „розміщення ікон у церкві“—(87—92). Нарешті, додається мапа походження галицького культового малярства XV—XVI в.в. у Національному Музеї у Львові (93—94) та список галицьких малярів XVI—XVII в.в. (за р.р. 1522—1650) (95—96) за дослідями В. Лозинського. Ф. Бостеля та І. Крип'якевича. Праця І. Свенціцького багато ілюстрована знімками з описаних пам'яток галицько-українського малярства. Список цих знімків, в кількості 117, прикладено на стор. 97—98. На стор. 99—100 цей самий список подано латинською мовою. Усі висновки, що їх висловлює І. Свенціцький про галицько-українське культове малярство XV—XVI в.в., ґрунтуються на досліджених пам'ятках. Можна тільки побажати, щоб автор у своїх дослідках про ці пам'ятки більшу звернув увагу на порівняння їх з відповідними пам'ятками мистецтва Наддніпрянської України, а так само візантійської та старої північної Русі, з якими галицько-українське культове малярство XV—XVI в.в. безперечно має багато спільного,—це іноді зазначає і сам автор (стор. 7, 9, 22). Порівняльна метода досліджувати пам'ятки мистецтва, як показують новіші праці з історії мистецтва, дає якнайкращі наслідки. Тому відповідні знімки з названих пам'яток дадуть багато цікавого матеріалу для різних спостережень та висновків щодо галицько-українського мистецтва XV—XVII в.в.

Названа праця І. Свенціцького виходить до серії видань Львівського Національного Музею й, як усі інші видання цього Музею, видана гарно, на доброму папері і без друкарських помилок.

В. Барвінок.

CHRONIK DER ARCHÄOLOGIE UND DER KUNST, HEFT 2.

Seligen Gedenkens des unermüdlichen Arbeiters, hervorragenden Geologen, Akademikers P. A. Tutkowski (1850–1930).

D. 3 VI 1930 verschied nach langer und schwerer Krankheit auf seinem 73 Lebensjahre der hervorragende Geolog, Akademiker der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften und der Glied der Weissrussischen Akademie der Wissenschaften Paul Tutkowski. Er ist auf der Kiewschtschina geboren. Die höhere Bildung erhielt er auf der Kiew-Universität, wo er seit dem Jahre 1914 als Professor war. Als Erbe seiner grossartigen wissenschaftlichen Tätigkeit waren 1000 gedruckte Arbeiten, welche eine grosse Bedeutung nicht nur auf dem Gebiete der Geologie haben, sondern auch durch ihre Beobachtungen für einen Archäologen von Ukraina wert sind.

Paläolithische Station in Iskorost. Von Kyrro Korsokak

Der Verfasser weist darauf hin, dass die paläolithische Station in Iskorost noch wenig bekannt ist, unterwirft die vorhandene Literatur einer Durchsicht und geht näher auf die am wenigsten ausgearbeiteten Fragen ein.

Als Material dienen dem Verfasser die Entwürfe V. V. Chvojkas—des ersten Forschers der Station, das Archiv des Allukrainischen Historischen Museums in Kiew, eine Kollektion von Kieselsteinwerkzeugen aus Iskorost, die im genannten Museum aufbewahrt wird, und endlich die eigenen im Jahre 1930 an Ort und Stelle gemachten Beobachtungen.

Der Verfasser stellt fest, dass die Station sich auf einem Plateau befindet, welches sich 4 m. über den Talweg des Usch-Flusses erhebt und etwa 65 m. vom Flusse entfernt ist.

Im Abgrunde, dessen Rand sich in der Nähe der Station hinzieht, haben sich folgende geologische Schichten abgelagert: Aschgrauer Sandboden—0,10 m., verschiedenfarbiger Nacheiszeitsand—1,54 m. Der Meinung des Verfassers nach stellten die Kulturüberreste keine einheitliche Schichte dar, sondern waren als einzelne Nester in verschiedener Tiefe (0,5 m.—0,87 m. von der Oberfläche) in der Masse der nacheiszeitlichen Sandschicht gelagert (Taf. I. II). Sie bestehen aus Asche, Kohlen, Komposterde und organischen Überresten, Kieseln, Steinsplintern und Werkzeugen. Im Allukrainischen Historischen Museum in Kiew werden 247 Stück Siliciumwerkzeuge aufbewahrt. Die Werkzeuge sind typisch—formlos (Taf. III). Unter einer Menge von Splintern kann man, Schabkiesel, Durchstecher, Nuklensen, Percuteurs finden. Grösstenteils ist die Mehrzahl der Werkzeuge durch Abspalten angefertigt worden; eine wiederholte Abspaltung kommt selten vor und Retonche ist gar nicht vorhanden. Was den Charakter der Ansiedlung anbetrifft, so meint der Verfasser, dass in Iskorost eine zeitweilige Station-Werkstatt gewesen ist, zu der der Urmensch mehrmals zurückkehrte. Die geologischen Ablagerungsbedingungen erlauben die Station dem jüngeren Paläolithen zuzurechnen. Genauere Daten können, der Meinung des Verfassers nach, nur nach neuen Ausgrabungen festgestellt werden.

Die wichtigen Materiale für die Feststellung der bezüglichen Chronologie von Tripolschen Ansiedlung

gen. Zur Arbeit von I. Kostrzewsky—„Groby eneolityczne s skurczonemi szkieletami w Białym Potoku (pov. Czortkowskim). Von Petro Kurinnyj.

Der Verfasser bezeichnet, dass die tripolsche Kultur auf der Ukraina eine Reihe von Problemen in ihrer Entwicklung, ihrem Inhalt u. s. w. habe. Es sind noch nicht die Fragen gelöst, was die Beerdigungsreste, die absolute oder bezügliche Chronologie, die Technik bei der Ausfertigung des Geschirrs der tripolschen Kultur anbetrifft. Folglich muss man deshalb die Arbeit von Kostrzewsky, die irgend welches Material für die Feststellung der bezüglichen Chronologie der Denkmäler von tripolschen Kultur gibt, begrüßen. Der Verfasser macht einen Überblick über das Datieren dieser Denkmäler, mit W. Chwojka beginnend, welcher diese Kultur auf dem Territorium der Ukraina entdeckt hat. Weiter berührt er die Frage über die Einanderbeziehungen der zusammengekrümmten und megalitischen Kulturen zu der tripolschen Kultur, durchsieht drei Beerdigungsreste, welche Kostrzewsky erforscht hat, und bleibt auf dem Charakter der Keramik von diesen Beerdigungsresten stehen. Der Verfasser ist nicht mit Kostrzewsky darüber einverstanden, was die nordische Herkunft der genannten Beerdigungsresten unbetrifft, und bringt ihnen eine Analogie mit den Komplexen der ukrainischen „felsenförmigen“ Gräbern bei. Der Verfasser ist auch nicht mit Kostrzewsky darüber einverstanden, was die volle Migration der tripolschen Kulturträger bei der Erscheinung der „zusammengekrümmten“ anbetrifft.

Der Bronzenschmuck von dem alten Beerdigungsrest auf dem Gebiete des Hegeterrains im Namen des Sabolotny (das Dorf Cobotarka des Tulcin-Bezirks). Von Valerija Koslovska.

Das Thema dieser Bemerkung ist die Beschreibung der Sachen, die man bei zwei Skeletten im Jahre 1930 auf dem Territorium des Dorfes Cobotarka (des Hegeterrains im Namen des Sabolotny) gefunden hat. Diese Sachen wurden dem Tulcinski-Museum übergeben und später dem Allukrainischen Archäologischen Komité der Ukrainischen Akademie der Wissenschaften nachgesandt. Bei der zweipersonlichen Beerdigung (sichtbar eines Mannes und einer Frau) fand man—auf den Armknochen des Frauenskeletts—zu je einem Spiralarmband (Tabelle IV, Phot. 1, 2), auf der Brust desselben Skelets—2 Nadeln (Tab. IV, Phot. 6, 7), an Stelle der Finger einen Spiralling (Tab. IV, Phot. 5). Neben dem Schädel des anderen Skeletts fand sich zufällig der andere Spiralling ein (Tab. IV, Phot. 4). Tiefer der Schädel fand man einen Schläfenring aus einer gebogenen Nadel verfertigt. (Tab. IV, Phot. 3).

Die Verfasserin führt hier Analogien mit den Mittel- und Westeuropäischen Funden der späteren Bronzenepoche (besonders von Böhmen und Mähren) durch und datiert diesen Fund mit der letzten Periode der Bronzenepoche.

Phalerae der Isjumschtschina. Von Mikola Sibiljow.

Der Verfasser beschreibt die silbernen vergoldeten Platten mit den herausgehobenen Darstellungen der Löwenköpfe (Tab. V—VI), sowie auch ein Paar zerbrochene, eiserne, versilberte Psalmen (Tab. V, Zeichn. 7) und einen blauen Glashalschmuck mit weissen Äugeln (Tab. V, Zeichn. 8). Diese Sachen fand man während der Vertiefung der Danetzseisenbahn neben der Station „Balaklia“ und man übergab sie dem Isjum Museum. Die Sachen sind dank der Beschützung des Ingenieurs Denisenko erhalten geblieben. Im ganzen wurden zwei grosse Blechplatten im Durchmesser—11—14,3 cm., 6 kleinere—im Durchm. 7,4 cm. und ein kleines Blechplättchen—im Durchm. 4,1 cm. gefunden.

Neuesten archäologischen Erforschungen auf dem Terrain der Bilozerkischtschina. Von Valerija Koslovska.

Das Territorium des Bilozerkiski-Bezirks ist von der archäologischen

Seite noch wenig durchstudiert. Im Jahre 1929 waren hier Erforschungen unter der Leitung von V. Koslovska durchgeführt. Auf die örtlichen Kosten waren für das Bilozerkiwer-Museum die nochmaligen Ausgrabungen bei dem Dorfe Romaschki, wo im Jahre 1899 und 1901 W. Chwojka gegraben hatte, gemacht. Nach seinen Ausgrabungen gruben die Laudleute viel archäologische Sachen aus. Hier sind die späteren slavischen Beerdigungsreste (in ausgehöhlten Klötzen (Phot. im Text), in einem Kasten-Sarge), welche die Beerdigungsreste von den Zeiten des römischen Einflusses beschädigt haben, entdeckt worden. Die erforschenden Ausgrabungen beim Dorfe Cerepin entdeckten Spuren der tripolschen Kultur und Gräber mit der Leichenverbrennung ohne Sachen. Die Ausgrabungen neben dem Dorfe Didiwschtschina entdeckten ein Begräbnisplatz von den Zeiten des römischen Einflusses mit einem neuen Typus des Begräbnisrituals—der Beerdigung der Leichen ohne Geschirr. Auf dem Begräbnisplatz ist die Stelle entdeckt worden, wo man die Opfer verbrannte und wo man mit dem Ritualziel Kohlen nahm. In 247 m. nach S. O. von dem Begräbnisplatze am Ufer des Flusses Irpen ist eine Ansiedelung von derselben Zeit entdeckt worden. Es sind die Reste einer Halberdhütte mit den Resten eines Ofens ausgegraben worden. Es sind viel Geschirrsfragmente, das osteologische und das antropologische Material sowie auch Zierräte—Halsschmucke, eine Bronzenfibula vom römischen provinziellen Typus und Kämme aus Knochen usw. erworben worden. Die erforschenden Ausgrabungen auf dem Vorwerke Mlynok beim Dorfe Didiwschtschina an der Stelle der gewesenen Ansiedlung der Eisen-Periode (das letzte Jahrh. d. n. Aera) entdeckten die Reste der mit Lehm beworfenen Gebäude, welche eine gewisse Analogie mit den Ruinen der Erbanungen der tripolschen Kultur der sogenannten „Kleinen Tenneu“ haben.

Zufälligen Funde im Laufe vom Jahre 1927. Von Silvester Magura.

Die Kenntnisse über die zufälligen Funde, die hier bezeichnet sind, sind aus dem Archivmaterial der U. A. d. W. vom Jahre 1927 genommen. In dem Verzeichnisse sind Kenntnisse von zufälligen Funden der archäologischen Sachen und Schätze, Moneten und Monetenschätze gesammelt. Es sind die Funde von Mammutknochen und Knochen, die ihnen ähnlich sind, bezeichnet, sogar wenn auch mit ihnen keine Spuren von der Menschentätigkeit entdeckt sind. Man gibt Kenntnisse über die Mauern und über die unterirdischen Gänge, die man zufällig entdeckt und die sichtbar schou zu den späteren historischen Zeiten gehören. Zu den zufälligen Funden werden auch die Sachen gerechnet, die durch die Schatzgräber ausgegraben worden sind.

Ausgrabungen beim Dorfe Licholity Irklijvschen Rayons auf der Schewtschenkiwschtschina im Jahre 1928. Von P. Abramenko.

Neben dem Dorfe Licholity am steilen Ufer des Flüsschens Irklj befindet sich ein Grab—ein Grabhügel 2,3 m. hoch; der allgemeine Umfang des Grabes beträgt 60,4 m. Bei den örtlichen Bewohnern herrscht die Sage, dass hier der Kosak Licholit, der Gründer des Dorfes derselben Benennung begraben ist. Neben dem Centrum des Grabes steht ein steinernes Kreuz vom XVII—XVIII Jahrh. In der Nähe des Grabhügels sind noch einige identische Gräber, die Stelle der alten Kirche, um welche herum man Menschenknochen findet (es waren Gräber neben der Kirche). Im Jahre 1928 grub der Verfasser den Grabhügel zum Abtragen auf und entdeckte Beerdigungsreste von drei verschiedenen Zeiten. Von der früheren Grundbeerdigung sind drei Schädel (von den vermürbten Skeletten) ohne Sachen geblieben. Zu der späteren Zeit gehören 4 Beerdigungsreste in vermürbten Fichtensärgen, mit steinernen Kreuzen verbunden. Hier waren Skeletten gefunden, an denen die Kleidung gut erhalten geblieben ist. Auf dem einen ist eine

Kosakenkleidung—ein warmes Oberkleid und eine Mütze mit einem langen Ende, auf dem anderen. einem Frauenskelett die reiche Sommerkleidung einer „edlen Frau“. Endlich gehört zu der ganz späteren Zeit ein nicht tiefer Beerdigungsrest ohne Sarg. Hier warf man den Toten nachlässig in die Grube und das Skelett lag halb auf der Seite.

Berichte über die Forschungen im Gebiete der ukrainischen Kunst für die Jahre 1928—1929. Von Prof. Stephan Taranuschenko.

Der Autor gibt neugierige Kenntnisse über seine Erforschungen auf den Territorien der Charkiw—Poltawa—Romen-Bezirke, sowie auch der Stadt Tschernigiw. Es wurden ringsum alte Kirchen aus Holz und Stein, sowie auch Hütten verschiedener Typen ausgemessen und photographiert. Es wurden auch Muster von Geweben, seidene Gürtel, metalplastische Sachen (Gläser, Ohrringe u. a.) zusammengesammelt.

Kiewsche Nekropol. II. Schtschekawitza. (Die Gräber der Magistratstätiger). Von Fedor Zengalewitsch.

Der Verfasser beschreibt die Gräber der Magistratstätiger von Kiew, welche er auf dem Kiewschen Friedhofe, d. h. auf der Schtschekawitza einnotiert hat. Es sind ihrer nicht viel, aber sie haben neugierige Aufschriften.

Zur Frage über den methodologischen Umbau der Archäologie. (Zu den Vorträgen von A. Arzichowski (der Historiker-Marxist, B. 14, 1929) und W. Nikolski (Arbeiten der I. Konferenz der Historiker-Marxisten, B. II, 1930). K. T.

Die Forderungen der proletarischen Wissenschaft, was den methodologischen Umbau seit der letzten Zeit anbetrifft, stehen auch vor der Archäologie. Dieser komplizierten Frage war die spezielle Versammlung der Sozialistischen Sektion der Kommunistischen Akademie in Moskau gewidmet, sowie auch allunionische die Konferenz der Historiker Marxisten. Die Vorträge riefen lebhafte Debatten hervor.

VARIA.

Die paleontologischen Funden in Odessa (aus den Materialien, die an die U. A. d. W. das Redkollegium von Odessa gesendet hat). Die archäologischen Forschungen auf der Korostentschina im Jahre 1928. (Aus dem Berichte von F. A. Kosubowski, der in die U. A. d. W. geschickt wurde). Die zufälligen Funde der Kieselwerkzeuge auf der Gluchiwtschina. J. Moratschewski.

Die Rekognoszierungen vom Jahre 1928 auf der Nikopilschtschina. (Aus dem Berichte von G. Kiranow, den man in die U. A. d. W. geschickt hat). Die neusten Ausgrabungen der Denkmäler von der Zeit des römischen Einflusses auf dem Ter. der Ukraine. (Die Kenntnisse über die Maslowschen Ausgrabungen vom Jahre 1929 erteilte S. S. Gamtschenko). Das Kolonisationsnetz aus den Zeiten der älteren Olbjeu (nach den Materialien der U. A. d. W. erteilte S. S. Gamtschenko).—Die Ausstellung der archäologischen Funde der Donetz-Ansiedlungsplätze. W. K.—Die Teilnahme der ukrainischen Gelehrten an der internationalen wissenschaftlichen Arbeit. (Die Benachrichtigungen des Professors O. S. Fedorowski).

Arbeit der wissenschaft-erforschenden Anstalten. Die Fragen über die Forschungen der monumentalen Denkmäler von den Zeiten des Mittelalters auf den Ter. von Kiew und Tschernigiw (die Arbeit der U. A. d. W.).—Zum Austausch der Kultur-Kostbarkeiten zwischen der Rus-Soz.-Fed.-Rat. Rep. und der U.R.S. R.—Aus der wissenschaft-erforschenden Arbeit des Kabinetts der Anthropologie im Namen des F. Wowk. U. A. d. W. für das Jahr 1929. A. N.—Die Organisation des Archäologischen

Museums der U. A. d. W.—Das Wissenschaftlich-Erforschende Katheder der Kunstwissenschaft in Kiew im Akademie jahre 1928—1929. M. Schtschepotjewa.—Die Museologische Kommission des Allukr. Museumsstädtchens in Kiew.—Die öffentlichen Sitzungen des Allukr. Historischen Museums im Namen des Schewtschenko in Kiew.—Der Bericht über die Arbeiten der Kommission des Kaukasus Wissens bei der U. A. d. W. für das Jahr 1929. Prof. D. Gordijew.—Die II. Ukrainische Ostwissenschaftliche Anfahrt in Charkiw d. 1—5 November 1929. A. N.

KRITIK UND DIE BIBLIOGRAPHIE.

Halina Wowl. — Die Bibliographie der Arbeiten von Theodor Wowl (1847—1918). W. K. Ewtim Sizinski.—Die Umriss der Geschichte von Podolien. T. I. 1927. Prof. O. Fedorowski.—Die Kunst der Sloboschanschtschina d. XVII—XVIII. Jahrh. Stephan Taranuschenko.—N. Koziubinska. B. W. Formakowski. Die Ausgrabungen der Olbija das Jahr 1926. Odessa das Historisch-Archäologische Museum 1929. N. Kordysch.—Swienizizki. Das Heiligenbilbmalen der Galizischen Ukraina der XV—XVI. Jahrhundert. Lwow 1928. W. Barwinok.

З М І С Т

	Стор.
Пам'яті невтомного працівника видатного геолога, академіка П. А. Тутковського (1858—1930)	1
Палеолітична стація в м. Іскорості. 3 табл. ілюстр. (табл. I, II, III) Кирило Коршак	6
Важливі матеріали до встановлення відносної хронології трипіль- ських селищ (з приводу праці I. Kostrzewski'oro „Groby eneolityczne s skurczonemi szkieletami w Białym Potoku“ (pow. czortkowskim) Окр. відб. s „Przegląd Archeologiczny“ t. III. Петро Курінний	21
Бронзові прикраси з давнього поховання на терені заповідника ім. Заболотного (с. Чоботарки Тульч. окр.) 1 табл. ілюстр. (табл. IV). Валерія Козловська	29
Фалари Ізюмщини. 2 табл. (табл. V, VI). Микола Сибільов	33
Новіші археологічні досліді на терені Білоцерківщини. 1 світл. в тексті і світл. на обкладинці Валерія Козловська	37
Випадкові знахідки за р. 1927 (з архіву ВУАК'у). Сильвестр Магура Розкопи могили у с. Лихолітах Ірклівського р. на Шевченківщині р. 1928. П. Абраменко	47
Звідомлення та досліді в галузі українського мистецтва р.р. 1928— 1929. Проф. Стефан Таранушенко	63
Київський некропіль. II Шекавиця. (Могили магістратських діячів). Федір Сенгалевиц	69
До питання про методологічну перебудову вивчення археології К. Т. Федора	73

V A R I A 75—79

Палеонтологічні знахідки в Одесі (з матеріалів, що їх надіслала до ВУАК'у Одеська Редколегія).—Археологічні досліді на Коростенщині року 1928 (із звідомлення Ф. А. Козубовського, надісланого до ВУАК'у).—Випадкові знахідки крем'яних нарядів на Глухівщині. Я. Морачевський.—Рекогносцировки 1928 р. на Нікопольщині (із звіту Киранова, надісланого до ВУАК'у).—Новіші розкопи пам'яток доби римських впливів на тер. України. (Відомості про масловські розкопи р. 1929 подав С. С. Гамченко).—Колонізаційна сітка часів давньої Ольбії (за матеріалами ВУАК'у подав С. С. Гамченко). Виставка археологічних знахідок Донецького городища. В. К.—Участь українських учених в міжнародній науковій роботі. (Повідомлення О. С. Федоровського).

Праця науково-дослідчих установ 8—90

Питання про дослідження монументальних пам'яток часів середньовіччя на території Києва та Чернігова (Праця ВУАК'у).—До обміну культурними цінностями між РСФСР й УСРР.—

З науково-дослідчої роботи Кабінету Антропології імені Ф. Вовка ВУАН за р. 1929. А. Н.—Утворення Археологічного Музею ВУАН. Науково-Дослідча Катедра Мистецтвознавства в Києві в 1928—29 акад. р. М. Шепот'єва.—Музеологічна Комісія Всеукраїнськ. Музейного Городка в Києві.—Прилюдні засідання Всеукраїнського Історичного Музею ім. Шевченка у Києві.—Звіт про роботи Комісії Кавказознавства при ВУАК'у за 1929 р. Проф. Д. Гордієв.—II Український Сходознавчий З'їзд у Харкові 1—5 листопада р. 1929. А. Н.

Критика та бібліографія 91—96

„Галина Вовк.—Бібліографія праць Хведора Вовка (1847—1918)“. В. „Євтим Січинський.—Нариси з історії Поділля“ ч. I, 1927 р. проф. О. Федоровський.—„Мистецтво Слобожанщини XVII—XVIII в.в. Стефан Таранушенко“. Н. Кошубинська.—„Б. В. Фармаковський. Розкопування Ольбії р. 1926“. Одеса, Іст.-Арх. Музей. 1929. Н. Кордиш.—„Свенціцький. Іконопис Галицької України XV—XVI віків“. Львів, 1928. В. Барвінок.

Резюме німецькою мовою 99
Зміст 104

HIIBY

Ціна 1 крб.

НІБУ